

INFUSION

intercultureel erfgoed

INHOUD JUNI 2008

COLOFON

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed 1 (2008) 2

ISSN 2030-3777

REDACTIE

Rob Belemans, Roel Daenen, dr. Marc Jacobs, Björn Rzoska, Hilde Schoefs, Bert Schreurs, Leon Smets, Hildegard Van Genechten

REDACTIERAAD

FARO

BEELDREDACTIE

Katrijn D'hamers

EINDREDACTIE

Hilde Schoefs

HOOFDREDACTIE

Hilde Schoefs

VERANTWOORDELIJKE

UITGEVERS

Marc Jacobs & Bert Schreurs, p.a. Priemstraat 51, BE-1000 Brussel

TECHNISCH-ADMINISTRATIEVE

ONDERSTEUNING

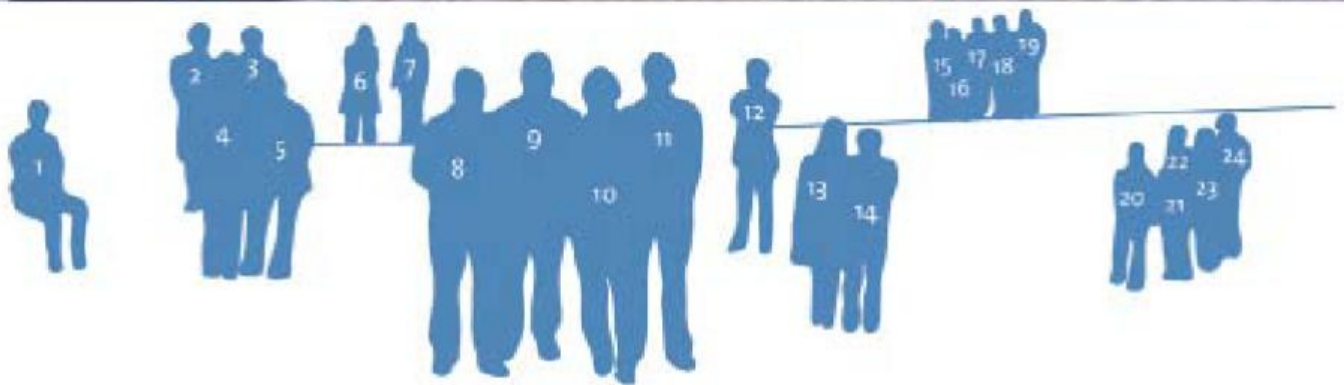
secretariaat FARO

Abonnementsprijs € 10
Je abonneert je door € 10 over te schrijven op ons rekeningnummer (068-2490488-40) met vermelding: abonnement faro 2008

© FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw

- 5 **23 MEI 2008**
→ EEN BELANGRIJKE STAP IN DE ONTWIKKELING EN ORGANISATIE VAN HET VLAAMSE CULTUREEL-ERFGOEDEBELEID
- 6 **AFDELING VOLKSKUNDE; WETENSCHAPPELIJK ASSISTENT → ONDERZOEKER; AFDELINGSHOOFD**
→ REFLECTIES BIJ HET OVERLIJDEN VAN J.J. VOSKUIL (1926-2008)
- 12 **NETWERK, DOMEIN EN PRAKTIJK**
→ CULTUREEL-ERFGOEDPRAKTIJKGEMEENSCHAPPEN EN HET NIEUWE VLAAMSE CULTUREEL-ERFGOEDEDECREET (23 MEI 2008)
- 18 **VAN DE ASPOT NAAR DE SCHEPEN NAPOLEON DE MEYERSTRAAT**
→ STRAATNAAMGEVING IN VLAANDEREN TUSSEN IMMATERIEEL-ERFGOEDEZORG EN POLITIEKE IDENTITEITSPROFILERING
-
- 25 **HET EFFECT VAN 1 EURO**
→ DE 1 EUROMAATREGEL VAN MINISTER ANCIAUX SCHERPT DE AANDACHT VOOR HET JONGE PUBLIEK AAN
- 28 **ALS PUNTJE BIJ PAALTJE KOMT ... HEB JE EEN UITROEPTOKEN**
→ DE FOTOCOLLECTIE VAN RAOUL KORTY IN DE NATIONALE BIBLIOTHEEK VAN OOSTENRIJK: CONTROVERSIEEL ERFGOED
- 35 **DE FARO-BIBLIOTHEEK**
→ OPBOUW EN COLLECTIES
- 38 **ARCHIEVEN EN ERFGOEDEDUCATIE**
→ JUST DO IT!
- 41 **OPERATIONELE RICHTLIJNEN**
→ 'UITVOERINGSBESLUITEN' VAN DE UNESCO-CONVENTIE VOOR HET KOESTEREN VAN IMMATERIEEL CULTUREEL ERFGOED - GOEDGEKEURD OP 19 JUNI 2008
- 43 **FARONET**
→ DE WEBSITE VAN HET STEUNPUNT
- 46 **EXPOTOPIA**
→ EEN EEUW BELGISCHE WERELDTENTOONSTELLINGEN IN 151 MINUTEN
-
- 47 **MUSEUMS AND THE WEB**
→ VERSLAG CONFERENTIE MONTRÉAL, 9 - 12 APRIL 2008
- 50 **18.09.2007 > 22.01.2008**
→ VERSLAG LAMOTGESPREKKEN
- 52 **DE KEUZE VAN DE REDACTIE**
- 54 **ZONDAG 26 APRIL 2009: ERFGOEDDAG**

HET FARO-TEAM BEGIN 2008

1 Noël Pairoux	13 Griet Lebeer
2 Hilde Brepoels	14 Jeroen Walterus
3 Louise Kabiro	15 Fien Danniau
4 Björn Rzoska	16 Ans Van de Cotte
5 Katrijn D'hamers	17 Bart De Nil
6 Elke Verhoeven	18 Leon Smets
7 Hilde Schoefs	19 Bram Wiercx
8 Rob Belemans	20 Hildegard Van Genechten
9 Marc Jacobs	21 Birgit Geudens
10 Bert Schreurs	22 Annemie Vanthienen
11 Roel Daenen	23 Sofie Van Kerkhoven
12 Annemie Rossenbacker	24 Lieve De Saedeleer

(NIEUWE) COLLEGA'S DIE NIET OP DE FOTO STAAN

Brecht Declercq	Hélène Verreyke
Alain De Dobbeleer	Sophie Serraris
Fiona De Hondt	

23 mei 2008

→ Een belangrijke stap in de ontwikkeling en organisatie van het Vlaamse cultureel-erfgoedbeleid

Op 23 mei 2008 maakt de Vlaamse regering de definitieve versie van het nieuwe Cultureel-erfgoeddecreet bekend en zorgt meteen voor een mijlpaal in het erfgoedbeleid van de Vlaamse Gemeenschap, en ook wel van Europa en daarbuiten. Perfectie is zeker niet van deze wereld en ook dit decreet zal binnen enkele jaren ongetwijfeld verder worden ontwikkeld, maar het beschikt nu al over verschillende, interessante instrumenten waardoor het een belangrijke hefboom kan zijn om in te spelen op de uitdagingen die zich binnen de cultureel-erfgoedsector stellen.

DE CULTUREEL-ERFGOEDSECTOR HEEFT
HET DECREET GEKREGEN DAT HET VERDIENT.

NU IS HET AAN ONS ALLEN OM HET
TE INTERPRETEREN EN WAAR TE MAKEN

Zo wordt expliciet de troefkaart van 'cultureel erfgoed' als geheel uitgespeeld, om zo tot de (re)organisatie en ontwikkeling van het veld over te gaan. Bovenop de klassieke categorieën zoals musea, archieven, volkscultuur, enzovoort versterkt het decreet zowel het geheel als de onderdelen van de erfgoedsector. Hierbij zet het vooral in op de meerwaarde die het samen opereren kan leveren, en verzekert zo de activering en uitwisseling van expertise, ervaringen en (goede) praktijken.

Ook stimuleert en faciliteert het decreet op een interessante, eigentijdse manier de omgang met kennismanagement, erfgoedpraktijk, netwerken, behoud, beheer, ontsluiting, beeldvorming en communicatie rond erfgoed. Het inzetten op het samenspel tussen cultureel-erfgoedorganisaties en cultureel-erfgoedgemeenschappen is daarbij van groot belang. Ook het werken aan betere taakverdelingen, zodat nog meer uitdagingen kunnen worden aangegaan (zoals de werking rond erfgoeddepots), staat op de agenda.

'Potentie' is in dit geheel wel degelijk een van de kernbegrippen die we associëren met het nieuwe Cultureel-erfgoeddecreet. Een groot potentieel ... maar dat moet wel worden waargemaakt ... door alle spelers: door de betrokken administratie, door de politiek verantwoordelijken, door het steunpunt, door alle spelers in de sector, door jullie: door ons allen samen dus.

Binnen en rond FARO zijn we op dit eigenste moment volop bezig om ons daarop voor te bereiden. We zijn druk in de weer (geweest) met het beleidsplan 2009–2011 en binnen enkele maanden publiceren we het resultaat. Het zal het verhaal zijn van een steunpunt dat een intermediaire, ondersteunende en dienstverlenende organisatie is – wat niet betekent dat het geen verschil kan of zal maken, integendeel. We bereiden ons intensief voor om samen met jullie (en met allerlei buitenlandse inspiratiebronnen) het verschil te maken en te streven naar meer performantie, verbetering, impact en effectiviteit, ... Wij hebben er zin in ... jullie toch ook?

Je vindt de tekst op de website van de administratie Kunsten en Erfgoed (www.vlaanderen.be/erfgoed en www.kunstenenerfgoed.be) en op de FARO-website (www.faronet.be).

afdeling volkskunde; wetenschappelijk assistent → onderzoeker; afdelingshoofd

→ Reflecties bij het overlijden van J.J. Voskuil (1926–2008)

Het lijkt wel alsof net iemand de stoel achteruit heeft geschoven en even is weggewandeld van een bureau. Hét bureau. Niet enkel een curieus meubelstuk dat vandaag in een van de gangen van het huidige Meertens Instituut – als was het een museumstuk – is tentoongesteld. Verworden tot erfgoed. Maar ook een verwijzing naar de geschiedenis van een onderzoeksinstituut. En een vak. In 1938 ontstond op initiatief van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) het Volkskundebureau, één van de afdelingen van het latere Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde. J.J. Voskuil drukte dertig jaar lang zijn stempel op het Bureau. In 1987 ging hij met pensioen. In 1996 verscheen het eerste deel van zijn intussen gekende romancyclus Het Bureau: meer dan 5.000 bladzijden, verschenen in zeven delen tussen 1996 en 2000. Paradoxaal doorbrak Voskuil hiermee zelf de door hem als wetenschapper jarenlang gehanteerde principes: die van streng, rationeel onderzoek waarin geen plaats was voor enige vorm van emotionaliteit.

Op 1 mei 2008 besliste J.J. Voskuil op 81-jarige leeftijd na een splende ziekte uit het leven te stappen. Het overlijden leverde een stroom aan necrologieën op in de meeste Nederlandse kranten. In de Vlaamse pers verschenen enkele kleinere artikel-

tjes. Het merendeel van die berichten had het over de *schrijver* Voskuil. Zoals gebruikelijk gingen media op zoek naar reacties op het overlijden. En ook daar valt op dat de meeste zich eenzijdig beperkten tot mensen uit het literaire bedrijf.² Zijn werk als onderzoeker was in het beste geval niet meer dan een vermelding waard. Nochtans was het fundamenteel in de wetenschappelijking van het onderzoek naar de volkscultuur in Vlaanderen en Nederland.

“WANT DAT IS WETENSCHAP”³

Vorig jaar verscheen een *Inventaris van het archief van het P.J. Meertens Instituut* voor de jaren tussen 1930 en 1997.⁴ Daarmee maakte het Meertens zijn archief openbaar “met uitzondering van de stukken betreffende personeelszaken en de archivalia uit de periode 1987–2000.” Dat betekent dat het hele archief dat Voskuil als wetenschapper heeft opgebouwd, momenteel vrij raadpleegbaar is voor onderzoek. Zijn loopbaan wordt overigens mooi samengevat in een bijlage met een overzicht van de wetenschappelijke staf: “afdeling volkskunde; wetenschappelijk assistent → onderzoeker; afdelingshoofd”. Dat pijltje zou je kunnen lezen als het symbool voor promotie. En de puntkomma is in het digitale tijdperk een ‘emoticon’.

*Het bureau van P.J. Meertens,
alias meneer Beerta uit
Het Bureau. Later werd dit de
werktafel van Voskuil.
Foto: Marie-José Jongerius*

De eerste aflevering van Het Bureau

Met een knipoog aan het einde van een zin geeft een schrijver de boodschap mee dat een en ander relatief is bedoeld. En relativeren was nu net wat Voskuil absoluut niet wilde doen in zijn wetenschappelijke activiteiten.

Binnen de arena van de wetenschap was Voskuil niet bereid tot compromissen. Toen hij in 1957 begon als wetenschappelijk assistent binnen de afdeling Volkskunde – waarvan de gekende neerlandicus P.J. Meertens toen het hoofd was – beheersten vooral romantische opvattingen het vak: afgebakende cultuurgrenzen, gebruiken en rituelen die teruggingen op ‘eeuwenoude’, onveranderlijke tradities (continuïteit in het vakjargon) de verheerlijking van het platteland en zijn bewoners. Elementen die pasten in de constructie van een eigen aard, zelfs een verondersteld typisch volkskarakter. Voskuil bestreed ze met overtuiging. En aanvaardde de consequenties van zijn opvattingen. In 1974 leidde dit verschil in opvatting tot een breuk in het toen nog Vlaams-Nederlandse tijdschrift *Volkskunde*. Meertens en Voskuil verlieten de redactie en een jaar later verscheen het eerste nummer van het *Volkskundig Bulletin*. In het ‘Ter inleiding’ zette Voskuil meteen de toon. Zo werd de term ‘volk’ enkel praktisch gebruikt. Elementen uit de volkscultuur zouden voortaan worden bestudeerd vanuit een sterk verbrede achtergrond “waarbij veranderingen en verschillen in de loop van de tijd en in de verspreiding, zowel ruimtelijk als sociaal, als uitgangspunt voor onderzoek minstens zo belangrijk zijn als continuïteit.”⁵ En meteen positioneerde Voskuil volkskunde als een interdiscipline tussen geschiedenis en culturele antropologie in. Ook in die vakgebieden had je immers onderzoekers die elk vanuit hun eigen perspectief de cultuur van het dagelijkse leven onderzochten. In 1975 had de hoofdredacteur nog de ambitie om van het nieuwe tijdschrift ook voor hen een ontmoetingsplatform te maken. Net als *Volkskunde* haalde het *Volkskundig Bulletin* nauwelijks enkele honderden lezers. Dat lag absoluut niet aan de gedrevenheid van de redactie. En nog minder aan de artikels van Voskuil, waarvan er vandaag nog steeds heel wat lezenswaardig zijn.

Bijna hilarisch is zijn verslag uit 1977 over het maken van een landbouwfilm rond het dorpje Roskilde. Uitgangspunt was het documenteren van het gebruik van de bijna volledig verdwenen dorsvlegel. Na heel wat problemen om nog originele dorsvlegels in het dorp te vinden, startten de buitenopnames. Om een en ander vlotter te laten overkomen wordt een scène ingelast waarbij een boerin ‘s middags koffie en pannenkoeken brengt. “Kun je dat eten en die borrel laten brengen door een modern geklede vrouw met rokken tot de knie?”, vroeg Voskuil zich af. “Wij vonden van niet. Er werd een oude boerin geraadpleegd en er kwam een stel kleren uit de kamferkist die voor de eerste wereldoorlog voor het laatst in gebruik waren geweest en waarvan in het bijzonder de rokken een uiterst bevredigen-

de lengte hadden.” Krampachtig doen de filmmakers een poging om zoveel mogelijk anachronismen – vliegtuigjes die overvliegen, auto’s die voorbij rijden, te moderne gebouwen – te vermijden. Tot een van de mannelijke figuranten weigert zijn sporthoedje af te zetten. Maar net dat sporthoedje werkt in de uiteindelijke film bevrijdend. “In onze zorg om anachronismen te vermijden, hadden we ons vastgeklampt aan de rudimenten uit het verleden die voor verandering gespaard waren gebleven: stukken van een huis, wat gereedschappen en de herinneringen van een aantal mensen aan de manier waarop ze gebruikt waren”, besloot Voskuil. Door de manier van aanpak werkten de filmmakers een zekere romantisering van het leven op het platteland in de hand.⁶ En dat wilde Voskuil eigenlijk vermijden. Dat bestreed hij volop vanuit een kritisch en zuiver wetenschappelijk perspectief.

Het hoogtepunt in deze strijd is een uit de hand gelopen boekbespreking uit 1981. Een hoogleraar psychologie had een boek gepubliceerd waarin Voskuil illustraties vond van het al te romantische continuïteitsdenken. Ongenadig deconstrueerde hij het achterliggende denkkader.⁷ Enkele jaren later omschreef hoogleraar en cultuurwetenschapper Willem Frijhoff dit artikel als “Voskuils symbolische afrekening met dit traditionele traditieconcept”. Maar het is meer. Het is wetenschap in actie. Het inzetten van alle mogelijke wapens in de wetenschappelijke arena. “Het is een uiterst precies, maar ook een zeer fundamenteel artikel, waarvan het theoretische belang ver boven de weerlegging van de strekking van het aangevochten werk uitgaat. Het is een beginselverklaring verpakt in een methodisch en stapsgewijs volbracht concreet onderzoek, en als zodanig een les voor elke historicus.”⁸ Hoe Voskuil zijn ageren op het wetenschappelijke veld zelf beleefde, maakt ironisch genoeg een passage uit *Het Bureau* misschien nog het meest duidelijk:

“Ad schudde zijn hoofd. ‘Ik geloof niet dat ik me voor zo’n stuk gereedschap zou kunnen interesseren.’ Als het moet ...’, zei Maarten [Koning, alter ego van Voskuil, BR] berustend. ‘Wanneer je je ergens in verdiept wordt het vanzelf interessant.’ Ze zwegen. Maarten had zijn benen naar voren gestoken en keek nadenkend naar zijn schoenen, zijn handen in zijn zakken. ‘Je zou zo moeten schrijven,’ overwoog hij, meer voor zichzelf, ‘dat het gebouw van de wetenschap krakend instort en de Minister mij de volgende dag opbelt dat er niemand meer in leven is.’”⁹

Met het bovenstaande in het achterhoofd kan ik alleen maar de vaststelling van de twee huidige medewerkers van het Meertens, die verantwoordelijk waren voor de eerder genoemde inventaris, onderschrijven: Voskuil is bepalend geweest voor zijn discipline.¹⁰ Hij is de wegbereider geweest voor de latere evoluties van het vak. Zonder zijn werk had de nieuwe genera-

De laatste aflevering van Het Bureau

tie onderzoekers van het Meertens in 2000 nooit een nieuwe weg kunnen inslaan toen volkskunde als concept werd verlaten voor het minder belastte 'Nederlandse etnologie'. Na Voskuil was er geen weg terug richting romantiek en nostalgie. Integendeel. Bij het begin van de 21^e eeuw omschreven toonaangevende onderzoekers volkscultuur als "breed gedragen cultuurverschijnselen in hun historische, sociale en geografische dimensie, waarbij ze deze dimensies opvat als dynamische, groepsgebonden processen van betekenisgeving en toe-eigening."¹¹ Deze omschrijving inspireerde ook de auteurs van het nieuwe Cultureel-erfgoeddecreet in Vlaanderen.¹²

En toch had de KNAW op een gegeven moment plannen om de afdeling Volkskunde op te heffen. Het zou een van de redenen zijn waarom Voskuil vroeger dan verwacht op pensioen ging. Misschien niet zozeer het vak was hem daarbij dierbaar, maar wel een gevoel van verantwoordelijkheid voor zijn medewerkers. Het werd geen afscheid in de vorm van een liber amicorum of een feestbundel, maar wel een afscheidnummer van het *Volkskundig Bulletin*. Zijn tijdschrift, soms ook wel smalend aangeduid als 'Voskuils Bulletin'. Meer toeters en bellen vond de oude Voskuil niet nodig. "Dat is nu precies wat Voskuil altijd heeft verafschuwd. Hij had een hekel aan officiële vertoningen en rituelen, vooral als hij daarvan zelf het middelpunt moest vormen", aldus de vernieuwde redactie. Enkel nog een klein feestje in intieme kring en dan op rust.

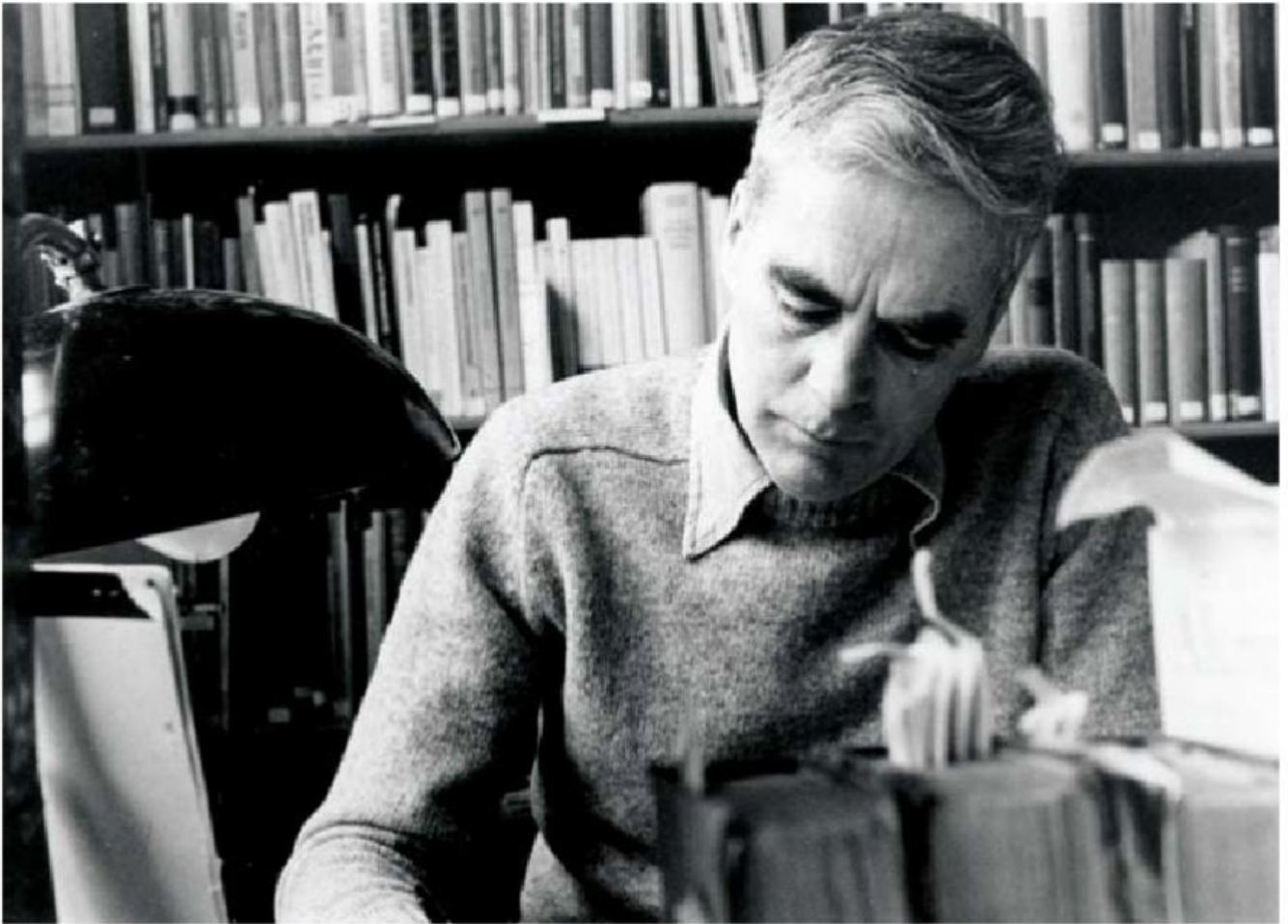
HET BUREAU: EEN PARADOXALE HYPE

Maar het draaide iets anders uit. In 1996 verscheen het eerste deel van *Het Bureau* onder de titel *Meneer Beerta*. Voskuil gebruikt de methode van de sleutelroman om de wereld op de hoogte te brengen van zijn lotgevallen als medewerker en afdelingshoofd van het Volkskundebureau. Het boek slaat meteen aan. Voskuil groeit uit tot het middelpunt van een heuse hype. Hij die enkele jaren voordien niet het lijdend voorwerp wilde zijn van een traditioneel afscheid van een wetenschappelijke loopbaan! De verschijning van een nieuw deel leverde soms Harry Potterachtige scènes op aan boekhandels in Nederland. In dichte drommen stonden lezers aan te schuiven om als eersten de nieuwe Voskuil te bemachtigen. Boekenverkopers speelden handig in op de hype door hun winkels uitzonderlijk om middernacht te openen op de dag dat de officiële verkoop mocht beginnen. Ook in Vlaanderen bouwde Voskuil een trouwe achterban van lezers op. De reden is niet zover te zoeken: Voskuil bleek een meester in het observeren en uiterst zakelijk beschrijven van menselijk gedrag. En dat leverde vaak erg grappige en hilarische momenten op. Er zit ook iets universeels in *Het Bureau*. Wie (her)kent niet het leven zoals het is: kantoor? Met alle kleine kantjes, voorvalletjes en wrijvingen tussen collega's.

En toch zijn er heel wat paradoxale kanten aan het verhaal. Er is niet langer sprake van het gescheiden houden van emotionaliteit en de wetenschappelijke praxis. Integendeel. Voskuil geeft zijn gevoelsleven bloot, koppelt het aan lotgevallen die hij eerder beschreef in zijn wetenschappelijke artikelen, en is zeer persoonlijk over wat hij vindt van oud-collega's en -medewerkers. Het eerdere gevoel van verantwoordelijkheid is weg. Een aantal van hen reageert verbijsterd: "Ik had iets heel anders verwacht. Ik dacht: dat eerste deel wordt een roman met eindeloos veel gesprekken zoals in die studentenroman 'Bij nader inzien' [een vroegere roman van Voskuil uit 1963], maar dan over het vak Volkskunde. (...) Maar het gaat hier om heel andere zaken. Het gaat om hoe mensen persoonlijk reageren op de hoofdpersoon. En daar zit natuurlijk een interpretatie van Maarten in en zijn hulpje Voskuil als auteur: degene die alles aan de touwtjes heeft (sic)."¹³ Waar het zijn ambitie was om zich met een uithoekje – zoals hij het zelf vaak omschreef – van het wetenschappelijke veld bezig te houden, zorgden zijn romans ervoor dat volkskunde als vak plots niet enkele honderden, maar ettelijke duizenden bezighield. Vandaag de dag zijn erfgoedwerkers op zoek naar efficiënte methodieken om het verleden naar een zo groot mogelijk publiek te vertellen. Voskuil deed het via de roman. Volkscultuur was niet langer voer voor enkele wereldvreemde onderzoekers in een achterkamertje van een of ander instituut, het beheerste via *Het Bureau* het publieke debat. Iets wat Dan Brown later wereldwijd overdeed met zijn succesroman *De Da Vinci Code*. Overigens vormden Voskuils boeken later niet enkel de grondstof voor een al even succesvol luisterspel op de radio, maar ook voor een theaterstuk. Ook dat doet sterk denken aan waar erfgoedwerkers vandaag mee bezig zijn: het diversifiëren van hun producten in de ambitie om telkens een ander publiek aan te spreken.

HET SNIJVLAKE TUSSEN PRIVÉ EN PUBLIEK

De laatste jaren is er heel wat interessant onderzoek verricht naar de wisselwerking tussen het persoonlijke leven en de drijfveren om op een of andere manier met volkscultuur bezig te zijn. Het meest recente voorbeeld is een artikel over Jozef Weyns, de eerste conservator en bezieler van het dit jaar (vijftig-)jarige openluchtmuseum in Bokrijk.¹⁴ Dergelijke benaderingen zijn vaak ingegeven door de lange tijd nauwe band tussen (politieke) ideologie en volkscultuur. Zo fungeerde volkskunde als discipline in de 20^e eeuw meer dan eens als een instrument in een cultuurpolitiek. Iets waarvan Voskuil zich zeer goed bewust was en waarvan hij, door zijn kritisch-wetenschappelijke blik, de nodige afstand nam. Daarom is het op zijn minst merkwaardig dat hij zelf in de herfst van zijn jaren deze code doorbrak en een inkijk verschaftte in hoe zijn persoonlijk leven een impact had op zijn werk en omgekeerd.¹⁵ Daarbij ging Voskuil wel heel erg ver toen hij in 1997 zijn

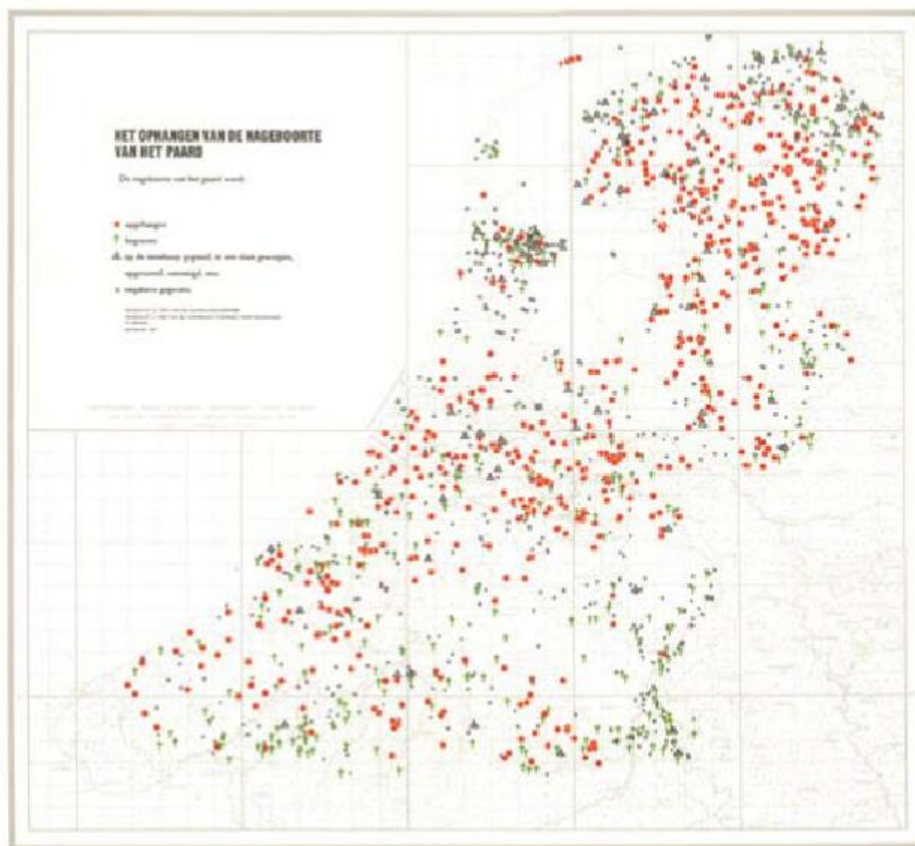
Voskuil aan het werk. © Meertens Instituut

bekendheid inzette om als een van de stichters van de Stichting Varkens in Nood aandacht te vragen voor het lot van varkens in de huidige bio-industrie. Daarmee schakelde Voskuil zich actief in de strijd tegen de landbouwlobby in. En dat via het succes van *Het Bureau*. Of anders gezegd, via de verdichte wetenschap.

Door de jaren heen is er heel wat gespeculeerd over de motieven van Voskuil om zijn dertigjarige, wetenschappelijke carrière te verdichten tot literatuur. Van een ongelukkig huwelijk, over existentiële angsten tot zelfs een afrekening met zijn oud-collega's aan de hand van een sleutelroman: voor alledrie vallen genoeg argumenten te vinden in de boeken zelf. Onzekerheid onderkende hij overigens zelf ooit als motivatie voor wetenschappelijk onderzoek.¹⁶ Gevraagd naar de diepere drijfveer antwoordde de schrijver: "Ik heb *Het Bureau* geschreven om te zien hoe ikzelf functioneerde en om te weten waar ik ben geweest." In die zin is het natuurlijk de vraag hoe hoog het

fictiegehalte van zijn literaire werk is. Het blijft immers een gegeven dat de zowat 200 personages in de roman onder een schuilnaam opereren die voor *insiders* niet zo moeilijk te decoderen was. Vrij snel circuleerde op het internet een concordantielijst die ervoor zorgde dat iedereen meteen wist over wie het juist ging. Daarmee geeft Voskuil ook een interessante inzicht in de manier waarop (wetenschappelijke) netwerken functioneren. Het overlijden van Voskuil is misschien een aanleiding om dieper onderzoek te doen naar de dialoog tussen het persoonlijke, het wetenschappelijke en het publieke in dit concrete geval.

Het past te eindigen met een citaat uit het laatste deel van *Het Bureau*, dat verscheen onder de toepasselijke titel *De dood van Maarten Koning*: "Hij duwde de deksel van zijn kist omhoog, richtte zich op en keek hen na. Ze liepen van hem weg over het pad naar de uitgang. Hij zocht naar bekenden, maar die achteraan liepen kende hij niet, en die vooraan waren kon hij niet meer zien."¹⁷

Dankzij het succes van Het Bureau is dit één van de meest gekende kaarten uit de Volkskunde-Atlas van Nederland en Vlaams-België: 'Het ophangen van de nageboorte van het paard.'

- 1 Met dank aan dr. Marc Jacobs die een eerdere versie van dit artikel van kritisch commentaar voorzag.
- 2 Zie bijv. Elsbeth ETTV, 'J.J. Voskuil (1926–2008). Schrijven om de angsten te bezweren', *NRC Handelsblad*, 5.05.2008, p.1 en 9. Nog te lezen via de link www.nrcboeken.nl/necrologie/jj-voskuil-1926-2008-schrijven-om-de-angsten-te-bezweren.
- 3 Uit J.J. VOSKUIJ, 'De taal van de wetenschap', *Volkkundig Bulletin*, 5 (1979) 1, p.21–43 (p.42).
- 4 A. ELSINGHORST en R. SPANINGS, *Inventaris van het archief van het P.J. Meertens Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde te Amsterdam. 1930–1997*. Amsterdam, Meertens Instituut, 2007.
- 5 J.J. VOSKUIJ, 'Ter inleiding', *Volkkundig Bulletin*, 1 (1975) 1, p.1–3 (p.2).
- 6 J.J. VOSKUIJ, 'Omzien met weemoed. Van dorsvlegel tot landbouwfilm: verslag van een kettingreactie', *Volkkundig Bulletin*, 3 (1977) 1, p.1–15 (p.9).
- 7 J.J. VOSKUIJ, 'Het tijdelijke met het eeuwige verwisseld, of: op de klank van de midwinterhoorn de eeuwigheid in', *Volkkundig Bulletin*, 7 (1981) 1, p.1–50.
- 8 Willem FERHOF, 'De volkskunde herplaatst tussen geschiedenis en antropologie. Een evaluatie van Voskuils werk', *Volkkundig Bulletin*, 14 (1988) 1, p.45–67 (p.49).
- 9 J.J. VOSKUIJ, *Het A.P. Beerta-Instituut. Het Bureau 4*. Amsterdam, Van Oorschot, 1998, p.587.
- 10 A. ELSINGHORST en R. SPANINGS, *Inventaris van het archief*, p.8.
- 11 Ton DEKKER, Herman ROODENBURG en Gerard ROOIJAKKERS (red.), *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie*. Nijmegen, SUN, 2000, p.9; Marc JACOBS en Gerard ROOIJAKKERS, 'Een onbeschaamde blik. Etnologie, volkscultuur, erfgoed en dagelijks leven', *CULTUUR. Tijdschrift voor etnologie*, 1 (2005) 1, p.3–20.
- 12 In artikel 2 van het op 23 mei 2008 goedgekeurde *Decreet houdende de ontwikkeling, de organisatie en de subsidiëring van het Vlaams cultureel-erfgoedbeleid* wordt een omschrijving van het begrip volkscultuur gehanteerd die zeer dicht aansluit bij deze van Dekker, Roodenburg en Rooijackers.
- 13 Björn RZOSKA, 'Een brug te ver!', *Tijd Cultuur*, 7.02.2001, p.22.
- 14 Marc JACOBS, 'Een doe-het-zelver in volkscultuur, met een leitmotiv', in: *Achter de traditie. Op zoek naar een levend verleden. Leven en werk van Jozef Weyns*. Antwerpen, 2008, p.157–175. Dit past in een tendens van de laatste jaren. Zie onder meer Barbara HEIKES, *Uit liefde voor het volk. Volkskundigen op zoek naar de Nederlandse identiteit 1918–1948*. Amsterdam, Athenaeum-Polak & van Gennep, 2005; Barbara HEIKES en Herman ROODENBURG (red.), *Volkscultuur, vaderlandsliefde en levensverhalen* [thema-nummer van het *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*], 29 (2003); Johan DE BRUIJN, *De blik op het zuiden. Het heem van Hein Mandos en Miep Mandos-van de Pol 1907–1996*. Alphen aan de Maas, Uitgeverij Veerhuis, 2006.
- 15 Een eerste artikel dat deze wisselwerking tussen *Het Bureau* en – in dit geval – de Europese volkskunde-atlas onderzoekt is: Gerard ROOIJAKKERS en Peter MEURKENS, 'Struggling with the European Atlas. Voskuil's Portrait of European Ethnology', *Ethnologia Europaea*, 2000, p.75–94.
- 16 J.J. VOSKUIJ, 'De taal van de wetenschap', *Volkkundig Bulletin*, 5 (1979) 1, p.21–43.
- 17 J.J. VOSKUIJ, *De dood van Maarten Koning. Het Bureau 7*. Amsterdam, Van Oorschot, 2000, p.219–220.

Netwerk, domein en praktijk

→ Cultureel-erfgoedpraktijkgemeenschappen en het nieuwe Vlaamse Cultureel-erfgoeddecreet (23 mei 2008)

In de internationale wereld van het (kennis)management en het multinationale bedrijfsleven maken sinds tien jaar woorden zoals *'communities of practice'* en *'situated learning'* furore. Zo komen nieuwe begrippen in beeld, die hun nut kunnen bewijzen in het cultureel-erfgoedlandschap in Vlaanderen. 'Stewardship' is er daar één van, waarbij de oubollige Nederlandse term 'rentmeesterschap' interessante accenten vat, maar zeker niet alle moderne, mee te mobiliseren associaties uit de werelden van vliegtuigen of voetbaltribunes meeneemt. In Vlaanderen zijn, deels onder impuls van de Koning Boudewijnstichting en daarna van het kabinet van onderwijsminister Frank Vandenbroucke, aanverwante begrippen zoals 'proeftuinen' niet meer van de tongen te branden. Hiermee wordt gewoon aangesloten bij internationale stromingen.¹ En nu introduceert ook het nieuwe Cultureel-erfgoeddecreet van 23 mei 2008 het begrip 'erfgoedgemeenschappen' in het erfgoedbeleid en -management. Men kan het opvatten als een retorische constructie, als de benaming voor een geconsolideerd of te consolideren netwerk van organisaties en particulieren, of als een subsector. Het begrip erfgoedgemeenschap kan echter ook erg dynamisch worden geïnterpreteerd en ingezet. Dan komen recente ontwikkelingen rond kennismanagement volop in beeld. In deze bijdrage willen we vooral attenderen op een hele golf die ontstaan is rond het begrip *communities of practice*, in de betekenis die onder andere Etienne Wenger daaraan geeft.² Deze benadering is perfect compatibel met de notie van dynamisch erfgoed, die in het eerste nummer van dit tijdschrift werd geïntroduceerd door Willem Frijhoff.³

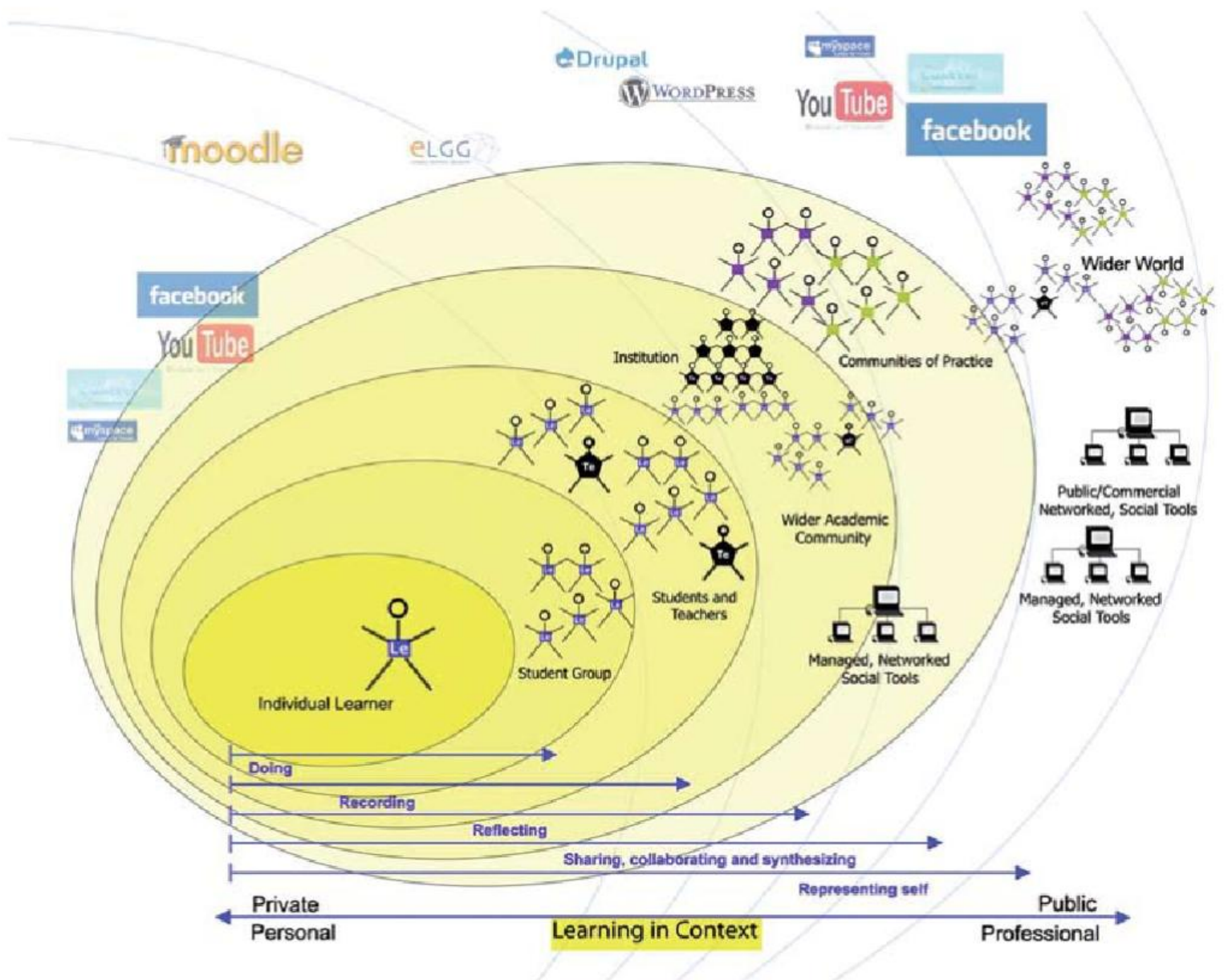
ERFGOEDGEMEENSCHAP

In de kaderconventie van Faro (2005) is het begrip erfgoedgemeenschap eerder weinig ontwikkeld. In de memorie van

toelichting wordt het als volgt omschreven, met een mooi 'culturele dynamiek'-accent:

*"The concept of heritage community is treated as self-defining: by valuing and wishing to pass on specific aspects of the cultural heritage, in interaction with others, an individual becomes part of a community. A heritage community is thus defined as a variable geometry without reference to ethnicity or other rigid communities. Such a community may have a geographical foundation linked to a language or religion, or indeed shared humanist values or past historical links. But equally, it may arise out of a common interest of another type. An interest in, for example, archaeology, can create an 'archaeological community' whose members are linked only by the cultural heritage which forms the focus of their activities."*⁴ Het vervolg is eveneens veelzeggend: *"The definition does not require action. One can be a member of a heritage community simply by valuing a cultural heritage or wishing to pass it on. Individual incapacity may prevent action or even physical contact with the cultural heritage in question without invalidating an individual's right to identify with that community."*

Het grote verschil met het Cultureel-erfgoeddecreet van 2008 is dat de definitie van erfgoedgemeenschap daarin aangevuld is met het begrip 'organisaties', en dat er toch ook actie en activiteit verwacht worden (participatie, partnerschap, pogingen om belangstellenden te bereiken, ...). Zo wordt een interessante combinatie gemaakt met een klassieke betekenis van het woord erfgoedgemeenschap, namelijk die van erfgoedwerkers of -professionals. Het is die tweeledige interpretatie, een gemeenschap van individuen (en organisaties) die zich identificeren met een bepaald soort cultureel erfgoed, ener-

Communities of practice in beeld. Bron: <http://confluence.rave.ac.uk/confluence/dashboard.action>

zijds, en een praktijk- of kennisgemeenschap van actoren in een (op landelijk niveau geactiveerd of gestimuleerd) erfgoedwerkersnetwerk anderzijds, die de kracht uitmaakt van de Vlaamse variant.

Bij het operationeel maken van het Cultureel-erfgoeddecreet van 2008 kan dat woord op verschillende manieren gebruikt worden en dat is een sterke troefkaart. De 'tijd' of de machtsverhoudingen zullen ons leren hoe het ingekleurd wordt in omgevingsanalyses, haalbaarheidsstudies, beleidsplannen, beheersovereenkomsten en andere resultaten van onderhandeling en collectieve constructie. Het valt af te wachten welke centrale (bij)sturing er zal zijn. Het woord erfgoedgemeenschap kan zo worden ingezet om per domein te clusteren, netwerken te vormen of structuren te reorganiseren. Dit kan zelfs als het ware tastbaar en contractueel worden vastgelegd, zeker bij de afstemming ten aanzien van de landelijk erkende erfgoedorganisaties, bij het steunpunt en de administratie. Het begrip zal dus zeker functioneren als object én als instrument van onderhandeling over de reikwijdte van het domein of over de praktijk.

En dan? Hoe zal het in de praktijk werken? Als we vooruit kijken en in plaats van op gebiedsafbakening, affiliaties en aanspraken focussen op cultureel-erfgoedpraktijk, dan kan een andere betekenis geactiveerd worden. Zo krijgt het woord cultureel-erfgoedgemeenschap, gekoppeld aan een landelijke of erkende cultureel-erfgoedorganisatie, een speciale, operationele betekenis. In deze bijdrage pleit ik ervoor die overwegingen te maken en te experimenteren met de notie *communities of practice* bij de implementatie van het Cultureel-erfgoeddecreet in de erfgoedwereld in Vlaanderen.

COP: COMMUNITY OF PRACTICE

De internationale promotor van het CoP-concept is Etienne Wenger. Het fenomeen praktijkgemeenschap bestaat of functioneert in groepen sinds mensenheugenis. Op het einde van de 20^e en in het begin van de 21^e eeuw wordt het bewust gevat en gekanaliseerd.

Etienne Wenger gaf diverse definities ervan. De volgende lijkt me heel aantrekkelijk: "*Communities of practice are groups of people who share a concern, a set of problems, or a passion about a topic, and who deepen their knowledge and expertise in this area by interacting on an ongoing basis.*"⁵ Dit procédé is inderdaad zo oud als de straat. Nieuw is dat vandaag steeds meer organisaties en sectoren de behoefte hebben om het proces te identificeren, te managen of te stimuleren. Het gaat dan doorgaans om zogenaamde 'lerende organisaties', waarbij in de praktijk werkende mensen met elkaar in verbinding treden om problemen op te lossen, ideeën te delen, standaarden in te voeren, geschikte instrumenten te maken en relaties tussen

*"Fuzzy boundaries between the informal exchange among peers and the targetfocused and planned cooperation of a heterogeneous team express a strong two-fold structural struggle which is characteristic of many museums today, a struggle that is encouraged by both academia and society's shifting disciplinary/professional lines of occupation/tasks, and the restless need to stay relevant and not to slow down on the work of (lifelong) learning."*⁶

'peers' en 'stakeholders' aan te knopen. Praktijkgemeenschappen kunnen allerlei vormen aannemen, soms kortstondig, soms langdurig. Er kunnen zowel praktijkgemeenschappen op één plaats of binnen één instelling ontstaan, als op verschillende plaatsen ('*distributed CoP*'), eventueel zelfs in verschillende werelddelen. Alles draait hierbij om het samen construeren en beheren van kennis, om het managen van expertise.⁷

De effectiviteit van een (cultureel-erfgoed)praktijkgemeenschap hangt volgens Wenger af van de sterkte van de drie basisdimensies van zo een erfgoedpraktijkgemeenschap: domein, gemeenschap en praktijk. Het 'domein' verwijst naar de belangrijkste kwesties ('*focal issues*') en naar het zich identificeren van de leden met het thema of de benadering in kwestie. Het gaat om een kennis- of expertisedomein, dat ook instaat voor een specifieke identiteit. Daarbij is ook de kennis van de omvang en van de staat van het domein belangrijk. De 'gemeenschap' omvat de relaties van de leden en de aard van hun interacties. Dit verwijst naar bepaalde niveaus van vertrouwen ('*trust*'), van erbij horen ('*belonging*') en van wederkerigheid ('*reciprocity*'). Ten slotte is er de notie van de gedeelde 'praktijk': een repertoire van instrumenten, methodes, en vaardigheden – net als de activiteiten van leden rond leren en innovatie.

CoP is niet hetzelfde als een projectteam, een team dat een samenhangende set van taken uitvoert om een vooraf gedefinieerd gedeeld doel te bereiken. Het 'domein' is niet hetzelfde als een taak, maar eerder een interessegebied. Leden van een praktijkgemeenschap zijn verbonden door interdependente kennis, eerder dan door interdependente taken. De gemeenschapscoördinator is niet zozeer een leider, als wel een facilitator en een samenbrenger.

HET MULTINATIONALE BEDRIJFSLEVEN, HET ONDERWIJS EN AMERIKAANSE OVERHEIDSDIENSTEN OMARMEN HET BEGRIJ

Het bedrijfsleven was er snel bij om het CoP-model toe te passen in management, in het bijzonder binnen kennismanagement. Zo wordt het model volop gebruikt door multinationals als Proctor & Gamble, Colgate-Palmolive, Shell Oil, McKinsey & Company, de Wereldbank, Daimler-Chrysler en wenskaartjesgigant Hallmark. Het gaat niet toevallig om organisaties die uiterst gevoelig zijn voor (mondiale) ontwikkelingen: 'globali-

Grote resultaten worden samen geboekt. Beelden van aartshertog Frans Ferdinand (1883-1914) en Indische helpers op tijgerjacht in 1893. © Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv Kor 18E

sering'. Het optimaliseren van kennisstructuren is voor hen vitaal om te overleven en om continuïteit te verzekeren in een zeer competitieve omgeving. Praktijkontwikkeling en -ondersteuning zijn voor dergelijke reuzenbedrijven cruciaal, net als snelle aanpassing. Als de NASA het CoP-model als sleutel neemt voor haar 21^e-eeuwse managementbeleid, loont het dan niet de moeite om de mogelijke bruikbaarheid ervan in de cultureel-erfgoedsector in Vlaanderen te overwegen?⁸

De Amerikaanse overheid probeert de CoP-aanpak te implementeren in haar diensten die op 'kennis' drijven of erdoor worden aangestuurd. Zo functioneert er een Federal Knowledge Management Working Group (KMWG) die probeert de programma's in en rond de federale overheid van de Verenigde Staten te coördineren.⁹ Interessant is dat ook de Wereldbank deze methodologie omarmt voor haar intern informatiemanagement.¹⁰ Op de websites van dergelijke reuzenorganisaties worden veel methodologische kennis en referenties genereus gedeeld.¹¹

Het zal niemand verwonderen dat in België, voor campagnes rond de innovatie-impuls en 'corporate governance'-modellen, bijvoorbeeld de Koning Boudewijnstichting op die begrippen inzet. De KBS heeft zich voorlopig teruggetrokken als aanjager van het erfgoeddebat in Vlaanderen, maar heeft zich intussen onder meer geprofileerd in het onderwijslandschap.

HOE CULTIVEER JE PRAKTIJKGEMEENSCHAPPEN?

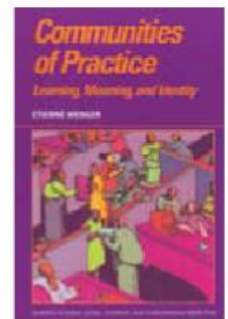
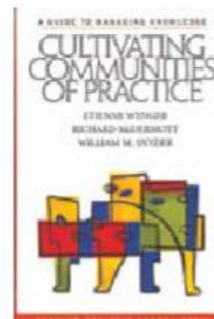
Een van de belangrijke resultaten van de ervaringen van de Amerikaanse overheidsdiensten en het bedrijfsleven is dat er methodes werden ontwikkeld om praktijkgemeenschappen binnen en tussen organisaties te organiseren, te benutten of te optimaliseren. 'Cultiveren' is niet alleen één van mijn favoriete woorden, dat is het ook voor Etienne Wenger.¹²

Wenger en co identificeerden zeven belangrijke principes – adviezen of recepten eigenlijk – bij het beheren van praktijkgemeenschappen:

- 1) ontwerp met evolutie en aanpassing voor ogen;
- 2) open een dialoog tussen interne en externe perspectieven/ *stakeholders*;
- 3) werk met diverse niveaus van participatie;
- 4) ontwikkel zowel publieke als private ruimtes voor ontmoeting;
- 5) focus op waardecreatie;
- 6) combineer waar mogelijk vertrouwde en opwindende;
- 7) creëer ritmes voor de gemeenschap of speel in op maat, herdenkingen, vieringen, rituelen, speciale momenten. Zoek de 'hartslag', de 'beat' ... en bouw daarop de jazzsessies verder uit.

Het CoP Development Model voorziet zeven stadia: "(1) *conceiving and catalyzing*, (2) *connecting people*, (3) *sharing know-how*, (4) *building trust*, (5) *collaborating*, (6) *creating knowledge*, and (7) *continuation-renewal*." Deze stadia kunnen, maar hoeven elkaar niet op te volgen.¹³

In de beschikbare literatuur en op websites beschrijven allerlei scenario's hoe conflicten kunnen worden opgelost, hoe de noties domein, gemeenschap en praktijken telkens anders zijn en evolueren. Zo blijkt in de meer gevorderde fases van de levenscyclus van een praktijkgemeenschap dat het bijhouden van een geschiedenis of van documentatie belangrijk is. In hun handleiding geven Wenger, McDermott en Snyder ook tips en methodes voor het cultiveren van verspreide gemeenschappen, waar regelmatige face-to-face-interacties niet centraal staan en waar moet worden omgegaan met factoren zoals afstand tussen deelnemers, omvang van de netwerken, eventuele andere institutionele affiliaties (over bedrijfsgrenzen heen, soms netwerken tussen technici van concurrerende firma's of instellingen, ...) en culturele verschillen. Het proberen te definiëren van het domein en het verzoenen van meervoudige agenda's, het cultiveren van vertrouwen en persoonlijke relaties, de keuze van de juiste, meest 'hongerige' anker-eenheden in praktijkgemeenschappen: uitdagingen zijn er bij de vleet. Het hanteren van ICT en andere communicatie-instrumenten blijkt daarbij erg belangrijk te zijn. Het gaat zelfs zover dat velen de aanwezigheid van een ICT-platform cruciaal achten. Maar dat zou een spijtige reductie zijn. Het is belangrijk steeds voor ogen te houden dat aan de basis een visie of theorie over leren ligt. Het is een poging om niet automatisch mee te gaan in de benadering als zou leren een individueel proces zijn, met een begin en een einde, dat best totaal los staat van de rest van de activiteiten en het resultaat is van onderwijs.¹⁴ Het kan anders. Leren werkt in de praktijk ook vaak anders. Met de grote nood aan vaardigheden en bruikbare kennis voor ogen – die zich vertaalt in een roep om betere opleidingen – moet het bredere plaatje toch eens vanuit die inzichten worden bekeken. In elk geval is er een enorme gereedschapskist beschikbaar, klaar om gebruikt te worden.¹⁵

PRAKTIJKGEMEENSCHAPPEN VOOR ERFGOED

Het concept *community of practice* (en de bijbehorende instrumenten) is het voorbije decennium internationaal al effectief toegepast in de cultureel-erfgoedpraxis. Onder andere de museologie omarmde het begrip en de methodes. In het internationale vaktijdschrift *Museum & Society* werd het concept CoP in diverse bijdragen naar voor geschoven als een bruikbaar instrument om de museumpraktijk en de werking van dat veld te verbeteren. Zo wordt gewezen op de speciale uitdagingen die het steeds grotere belang van tijdelijke tentoonstellingen in musea vandaag de dag stelt. Via de notie van praktijkgemeenschappen wordt deze ontwikkeling meer hanteerbaar, leesbaar en stuurbaar gemaakt.¹⁶ In discussies over e-erfgoed duikt het begrip praktijkgemeenschap regelmatig op; zie bijvoorbeeld de lopende discussies over 'web 2.0' of over 'museum 3.0'-modellen.¹⁷ Sommige landen zoals Canada zetten al jaren actief in op praktijkgemeenschappen binnen de erfgoedzorg. Hierbij moet heel in het bijzonder worden gewezen op de wereldwijde voortrekker op dit gebied: het Canadian Heritage Information Network (CHIN). Dit is een soort van steunpuntstructuur, omschreven als een "*national centre of excellence that provides a visible face to Canada's heritage through the world of networked information*". Het is een structuur die oorspronkelijk was opgericht om een beter kennismanagement en een betere collectieontsluiting van de Canadese musea te verzekeren en om via een landelijke inventaris toegang te bieden tot inventarissen aan een geïnteresseerd publiek. Binnen een actief netwerk van meer dan 1.200 erfgoedinstellingen spelen ze de rol van erfgoed-*interface* binnen en buiten Canada. Om dat netwerk op een goede manier te cultiveren, werkt CHIN met modellen en technieken voor praktijkgemeenschappen. Dit wordt met ICT-technieken en webplatforms gefaciliteerd.¹⁸

In een van de grote onderzoeksprojecten rond cultureel erfgoed in Vlaanderen van de voorbije jaren, het Project Bèta, schoof Dirk Kenis in 2002–2003 (!) het concept praktijkgemeenschap naar voor als een belangrijk instrument om vooruitgang te boeken in de (zich toen langzaam uitkristalliserende) cultureel-erfgoedsector in Vlaanderen. De titel van zijn eindrapport (dat nog steeds lezenswaardig is en op de FARO-website wordt aangeboden) is op zich al veelzeggend: *White paper. Theorie en praktijk van een kennisweb. Theoretische en praktische beschouwingen bij de implementatie van een praktijkgemeenschap. Discussiepaper*.¹⁹ Die aanbeveling werd ook herhaald in een volgend Delphi-onderzoek dat door Eric Corijn en Dirk Kenis werd begeleid, en daarna ook binnen het STRATMAN-onderzoek, dat in 2005 werd afgerond in het domein van e-erfgoed of digitaal erfgoed. Een van de conclusies van deze consultatie van het veld is dat niet (onmiddellijk) voor een groot kennis- of expertisecentrum gekozen wordt, maar voor een flexibele structuur die draait rond concepten zoals kennisnetwerken, praktijkgemeenschappen en '*communities of inte-*

rest'.²⁰ In 2003 of in 2006 was het erfgoedveld en -beleid in Vlaanderen hier nog niet rijp voor. Zo werd afgezien van de implementatie van de voorstellen in de rapporten van Dirk Kenis. Vandaag kunnen ze, in de nieuwe FARO-context en binnen een heus Cultureel-erfgoeddecreet, van onder het stof gehaald en geactiveerd worden, en kan worden nagegaan of de tijd er nu wel rijp voor is. Het is in elk geval interessant dat Kenis in 2007 deze suggesties opnieuw formuleerde in een reflectie over het kenniscentrum van het MAS – hoewel ook daar de vonk nog niet helemaal leek over te slaan – al is dat misschien cruciaal voor de ontwikkeling van de notie erfgoedforum.²¹ Krijgt de aanhouder gelijk?

Dit gaat verder dan alleen de voor de hand liggende terreinen en frontzones van e-erfgoed en ICT, maar kan op diverse domeinen worden ingezet. Allerlei technieken die internationaal ontwikkeld en uitgetest worden, kunnen ook in Vlaanderen worden toegepast. Rond gestructureerde vormen van '*storytelling*' voor kennisuitwisseling bijvoorbeeld zijn creatieve formules mogelijk, zo suggereerde ook Dirk Kenis in zijn rapporten enkele jaren geleden. Een heel flexibele inkleuring van het begrip 'domein' is nuttig, ook in het licht van de benadering vanuit culturele dynamiek. Wenger, McDermott en Snyder benadrukten immers terecht: "*A domain is not a fixed set of problems. It evolves along with the world and the community*".²²

In elk geval biedt het ook mogelijkheden om de interessante hangende discussies rond cursussen en opleidingen, of over taakverdelingen tussen universiteiten, hogescholen en erfgoedinstellingen aan te zwengelen of uit te klaren. Het gaat om alternatieve vormen van kennismanagement en -uitwisseling. Het is een formule die op vrijwilligersnetwerken toegepast kan worden of bijvoorbeeld bij het op een 21^e-eeuwse manier valoriseren van eruditie (de troefkaart van de heem- of volkskundige). Het zou misschien ook een lakmoesproef kunnen worden voor de flitsende nieuwe formule van de erfgoedfora, die in het Erfgoeddecreet ingeschreven werden en waarbij vier steden uitgenodigd worden om conceptueel in de *spotlights* te lopen.

Het is in elk geval erg boeiend te zien hoe de modellen recent in Nederland werden ingezet. Daar werd verder gewerkt op enerzijds heel de stroming rond creatieve economie (Charles Landry, Richard Florida, en anderen) en anderzijds op *communities of practice*. In een in 2008 verschenen syntheseboek, *Nieuwe ideeën voor oude gebouwen. Creatieve economie en stedelijke herontwikkeling*, wordt een staalkaart gepresenteerd van wat het resultaat kan zijn als industrieel erfgoed, kunsten en durfondernemers elkaars ideeën en ambities bevruchten. Aan de hand van projecten in Hengelo, Rotterdam, Amersfoort, Amsterdam, Leiden en Arnhem wordt gedemonstreerd dat een begrip als erfgoedpraktijkgemeenschap effectief kan worden ingezet en ook tot nieuwe realisaties, kruisbestuiving en projecten kan leiden.²³

Als je, bijvoorbeeld in het net vermelde boek, ziet wat enkele netwerken in Nederlandse steden rond oude industriële gebouwen hebben kunnen neerzetten en hoe dit theoretisch en methodologisch gevoed wordt, dan kun je dromen over hoe ook in Vlaanderen de onderdelen kunsten, erfgoed en sociaal cultureel werk – het herschikte beleidsdomein cultuur dus – in de loop van het volgende decennium een bijzondere rol kunnen spelen in de maatschappij. In Nederland kwamen, mede door de impulsen van Landry en Florida, de belangrijkste ingrediënten samen in en na 2003, bijvoorbeeld voor Cultuurpark Westergasfabriek: industrieel erfgoed, herontwikkeling en culturele invulling, creativiteit en nieuwe visies op de stad. Wat de Nederlandse collega's geprobeerd hebben is de hype om te vormen tot strategieën, proeftuinen en leertrajecten: "om de belofte van de creatieve economie te verzilveren, is behoefte aan effectieve strategieën die op de praktijk zijn gebaseerd en niet op wensdenken of copy-paste. In deze strategieën wordt de verbinding gelegd tussen de eigen aard van de creatieve economie, kansrijke milieus, stedelijke identiteit en coalitievorming".²⁴ Via de formule van CoP slaagde men erin om enige ademruimte te creëren en uit te nodigen om niet direct of uit-

sluitend te onderhandelen en belangen te verdedigen, maar net om een forum te bieden om ervaringen uit te wisselen, kennis te genereren en te verbeteren. Er stond telkens wel veel op het spel en er was een directe verbinding met de 'echte praktijk' van de herontwikkeling. Er was daarnaast dus ook een echte onderhandelingstafel waar harde afspraken werden gemaakt. Er werd actief gewerkt aan en gezocht naar samenwerking en onderhandeling. Dat was één van de grote lessen uit de Nederlandse ervaring: dat goede manieren moesten worden gezocht (en gevonden) om tussen die twee vormen van interactie heen en weer te gaan, en toch te landen.

Het begrip erfgoedgemeenschap zal op korte termijn wellicht goede diensten bewijzen bij het herorganiseren en herpositioneren van hele zones in het erfgoedveld, naarmate het nieuwe Cultureel-erfgoeddecreet uitgevoerd wordt en er daarover onderhandeld en afgebakend wordt. Met deze bijdrage wou ik vooral uitnodigen om toch even door te denken en bijvoorbeeld via het mobiliseren van al de literatuur, kennis en vaardigheden van een begrip als *communities of practice* verder te kijken en die tweede piste te cultiveren.

- 1 Zie www.ondvlaanderen.be/schooldirect/BL501/Proeftuinen.htm. Voor een vlot toegankelijke, recente toepassing in het onderwijs in Nederland zie: www.ou.nl/Docs/Expertise/RdMC/Jaarboek_20RdMC_202005.pdf.
- 2 Zie www.ewenger.com/theory. Oorspronkelijk ging het vooral over reflecties over leren, leertijd ('*apprenticeship*') en agogiek; zie E. Wenger en J. Lave, *Situated Learning. Legitimate Peripheral Participation*. Cambridge, Cambridge University Press, 1991. Uit onderzoek in de wereld van vroedvrouwen, kleermakers, slagers en rehabiliterende alcoholici werd een theoretisch model gedistilleerd. Dit is sindsdien op allerlei manieren uitgewerkt.
- 3 Willem FRIJHOFF, 'Cultureel erfgoed, cultuurbeleid en culturele dynamiek. Lezing bij de opening van FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed', *faro | tijdschrift voor cultureel erfgoed*, 1 (2008) 1, p. 6–13.
- 4 Zie <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Htm/199.htm>, Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Explanatory Report.
- 5 E. WENGER, R. McDERMOTT en W. SHYDER, *Cultivating Communities of Practice: a Guide to Managing Knowledge*. Boston, Massachusetts, 2002, p. 4.
- 6 Anders HOG HANSEN en Th. MOUSSOURI, "'Fuzzy' boundaries: communities of practice and exhibition teams in European natural history museums", *Museum and Society*, 2 (2004) 3, p. 161–174 (p. 170).
- 7 Volgens Wenger en anderen wordt zo een definitie van expertise vorm gegeven: "The knowledge of experts is an accumulation of experience – a kind of 'residue' of their actions, thinking, and conversations that remains a dynamic part of their ongoing experience". E. Wenger et al., *Cultivating Communities of Practice*, p. 9.
- 8 Zie [http://wiki.nasa.gov/cm/wiki/Federal%20Knowledge%20Management%20Working%20Group%20\(KMWG\)wiki/home/J.%20CoP%20Tools.html](http://wiki.nasa.gov/cm/wiki/Federal%20Knowledge%20Management%20Working%20Group%20(KMWG)wiki/home/J.%20CoP%20Tools.html).
- 9 Zie de website van de NASA, meer bepaald <http://wiki.nasa.gov/cm/wiki/?id=1926>.
- 10 Zie <http://go.worldbank.org/8U1SZCCE0>.
- 11 Op de website van NASA is een zeer uitgebreide gereedschapskist beschikbaar van methodes en hulpbronnen. Zie [http://wiki.nasa.gov/cm/wiki/Federal%20Knowledge%20Management%20Working%20Group%20\(KMWG\)wiki/home/K.%20Resources.html](http://wiki.nasa.gov/cm/wiki/Federal%20Knowledge%20Management%20Working%20Group%20(KMWG)wiki/home/K.%20Resources.html).
- 12 "Cultivation is an apt analogy. A plant does its own growing (...) You cannot pull the stem, leaves, or petals to make a plant grow faster or taller. However, you can do much to encourage healthy plants: till the soil, ensure they have nutrients, supply water, secure the right amount of sun exposure, ..." E. Wenger et al., *Cultivating Communities of Practice*, p. 12–13.
- 13 Zie [http://wiki.nasa.gov/cm/wiki/Federal%20Knowledge%20Management%20Working%20Group%20\(KMWG\)wiki/home/D.%20Development%20Model.html](http://wiki.nasa.gov/cm/wiki/Federal%20Knowledge%20Management%20Working%20Group%20(KMWG)wiki/home/D.%20Development%20Model.html).
- 14 E. WENGER, *Communities of Practice. Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge, Cambridge University Press, 2007, p. 3.
- 15 Zie www.apqc.org/portal/apqc/ksn/01Band5CoPsExSum.pdf?pf_gear_id=contentgearhome&pf_dm=full&pageselect=contentitem&docid=100574.
- 16 Zie Anders HOG HANSEN, 'Communities, Capital, Co-operation Learning and Power in Exhibition Development Processes', *Museological Review*, 11 (2004), p. 16–29: www.le.ac.uk/ms/m&s/Issue%206/HansenMoussouri.pdf.
- 17 L. KELLY, 'Evaluation, Research and Communities of Practice: Program Evaluation in Museums', *Archival Science*, 4 (2004) 1–2, p. 45–69.
- 18 Zie www.chin.gc.ca/English/Knowledge-Exchange/communities-of-practice.php.
- 19 Brussel, Vlaamse Gemeenschap/Vlaams Centrum voor Volkscultuur, 2003, zie www.faronet.be/e-documenten/white-paper-theorie-en-praktijk-van-een-kennisweb.
- 20 Zie www.faronet.be/files/pdf/pagina/Eindverslag%20Digitaal%20Erfgoed_21-3-05.pdf en www.wvg.vlaanderen.be/erfgoed/e-erfgoed/eindverslag_Stratman_5-5-06.pdf.
- 21 Zie www.mas.be/pdf/DKenis.pdf.
- 22 WENGER et al., *Cultivating Communities of Practice*, p. 31.
- 23 Zie J. SARRS et al., *Nieuwe ideeën voor oude gebouwen. Creatieve economie en stedelijke herontwikkeling*. Amsterdam, Nai Uitgevers, 2008: www.creativecityconcepts.com.
- 24 J. SARRS, 'Nieuwe kansen, nieuwe aanpak', in: J. SARRS et al., *Nieuwe ideeën voor oude gebouwen*, p. 31–46 (p. 31).

Van de Aspot naar de Schepen Napoleon De Meyerstraat

→ Straatnaamgeving in Vlaanderen tussen immaterieel-erfgoedzorg en politieke identiteitsprofilering

'Het kind kan maar een naam hebben', wordt wel eens gezegd – bij wijze van spreken. Maar achter deze doodoener schuilt toch de waarheid dat het geven van een naam niet noodzakelijk een daad is waar veel nadenkendheid bij te pas moet komen. Naamgeving is een gemakkelijk proces omdat de gevolgen ervan zich bijna uitsluitend situeren bij degene die een naam krijgt en zo goed als niet bij diegene die hem geeft. Vandaar de wat dubbele verhouding die we met onze naam hebben: hij bepaalt tot op zekere hoogte mee de identiteit van zijn drager – is als het ware het uithangbord van die identiteit – maar is tegelijk juist het deel van die identiteit waar de drager zelf weinig tot geen impact op heeft. Je (officiële, echte) naam krijg je, deels op basis van een keuze die je ouders daarbij voor je maken. Hij is als een labeltje waarmee je identiteit vooraf al benoemd wordt, lang voordat je ze zelf gestalte hebt kunnen geven en onveranderlijk ondanks het parcours dat je als subject van je eigen leven doorloopt. Hoe elementair dat gekregen karakter van een naam is, wordt zichtbaar bij de soorten namen die de drager ervan wél zelf kiest: denk aan pseudoniemen, artiestennamen, namen van pausen of van carnavalsprinsen. Meteen is er iets onechts in het geding: dergelijke zelfgegeven namen horen enkel bij de rol die de persoon in kwestie in het openbare leven speelt en niet bij haar of zijn persoonlijke, 'echte' identiteit.

WHAT'S IN A NAME?

Wanneer we als naamgever optreden, staan we niet echt stil bij de impact die onze keuze heeft op langere termijn. Bepalend zijn vooral de externe parameters die gelden op het moment van de naamgeving, zoals de keuze voor het wel of niet vernoemen naar familie of idolen, het wel of niet volgen van

populaire namen, het beperken van de keuzevrijheid tot bepaalde subverzamelingen (typisch Vlaamse, Engelse, Franse, Duitse, ... of exotische namen), het rekening houden met sociale of klankgebonden associaties van een naam enzoverder. Vandaar dat voornamen sterk trendgevoelig zijn sinds ouders ze vrij kiezen en de traditie van het vernoemen naar peter of meter of toch minstens een heilige sterk op haar retour is.¹ Er is zelfs een toenemende trend om van de voornaam iets unieks en sterk onderscheidends te maken, misschien niet altijd tot vreugde van de dochter of zoon die met zo'n opvallende naamscreatie door het leven moet. Er zijn inmiddels Belgische kleuters met namen als: Babyface-Ralph, Bienfait, Daddy, Dieu, Bink, IIsbrand, Vu, Jihad (allemaal jongens) en Nympha, Princia-Dorotheé, Oluwadamilola, Shock, Venus-Homaëlle, If, Zonder en Redeemed (meisjes). De voorbije veertig jaar is de voorraad voornamen in Vlaanderen met 71 % gestegen.² Dat betekent meteen ook dat het aantal namen met één of slechts enkele naamsdragers fors toegenomen is. Dr. Gerrit Bloothoof (Universiteit Utrecht) heeft er immers op gewezen dat onze voornamen zich qua frequentie gedragen zoals woorden in een tekst: de wet van Zipf (rangorde maal frequentie is constant) is erop van toepassing.³ Het stijgende aantal voornamen wordt bijgevolg gestuurd door een wetmatigheid die ons als gemeenschap allemaal samen ervoor doet zorgen dat het gemiddelde aantal naamsdragers constant blijft. Allerlei trends en modes die ouders ertoe aanzetten om met de naamgeving van hun nageslacht te experimenteren, worden dan gecounterd enerzijds door het gelijktijdig weer 'in' worden van namen die decennia geleden al eens frequent voorkwamen, en anderzijds door het nooit echt populair worden van de meeste nieuwe voornamen.

→ Collage pag. 19: een greep uit de geboortekaartjes die de kraamafdeling van het Ziekenhuis Oost-Limburg te Genk in 2008 tentoonstelt in het kader van In-fusion. © FARO

Sommige straatnamen komen zeer frequent voor in Vlaanderen, andere zijn uniek. Als voorbeelden één van de 134 Kasteelstraten en één van de 87 Beukenlanen tegenover de twee enige weerden van Vlaanderen. © FARO

DE WEG IS WEG: HET STRATENNETWERK VLAANDEREN

Ook de omgeving waarin we wonen, maken we overzichtelijk door er namen aan toe te kennen. Alle fysieke elementen in het landschap met enige betekenis, zowel natuurlijke elementen zoals beken, heuvels en bossen als menselijke elementen zoals dorpen, percelen en wegen dragen een naam. De spectaculaire aangroei zowel van de bevolking gedurende de voorbije twee eeuwen als van de bebouwing in Vlaanderen hebben als gevolg dat het aandeel straatnamen exponentieel toegevoegd is. Dat wordt op een zeer extreme manier geïllustreerd in een gemeente als Genk, die op honderd jaar tijd door economische omstandigheden een bevolkingsexplosie kende van 2.537 inwoners in het jaar 1900 naar 64.287 op 1 januari 2008. Op het 8.785 ha tellende grondgebied van de huidige gemeente Genk vertaalt zich dat in een exponentiële toename van de straatnamen. Voor het jaar 1600 zijn er drieënvijftig Genker straatnamen geattesteerd, terwijl er anno 2008 in Genk 809 officiële straatnamen voorkomen. Op iets minder spectaculaire schaal heeft elke Vlaamse gemeente de voorbije vijftig jaar zo een forse aangroei van nieuwe straten, wegen en pleinen gekend. Momenteel staat de teller voor de 308 gemeenten van Vlaanderen en Brussel samen op 88.903 straatnamen (stand op 1 januari 2008).⁴

Een analytische blik op het overzicht van al die straatnamen maakt meteen de groeiende impact van lintbebouwing en verkavelingswijken op het Vlaamse land(schap) duidelijk. Het Germaanse erfwoord 'weg' duidt volgens van Dale op "een smalle strook grond in een landschap, gebruikt en geschikt gemaakt voor het verkeer, de verbinding van de ene plaats tot de andere". Het woord 'straat' hebben we ontleend aan het Latijn (*via strata*) ter aanduiding van een "verharde weg tussen de rijen huizen in een bebouwde kom". Een kleine straat (met stijgend verloop) heet een 'steeg'. Een straat is dus een geplaveide (bestrate) weg waarnaast we wonen, terwijl een weg ons ergens naartoe leidt. Als een weg verbreed, gerecht en verhard wordt om de verkeersverbinding vlotter te maken, kan hij promoveren tot een 'steenweg'. Ook het woord 'baan' verwijst naar dit procédé van wegverharding en straataanleg: de eerste betekenis van 'baan' is immers de onderliggende zand- of puinlaag als grondslag voor een straat of steenweg. 'Lanen' en 'dreven' zijn eveneens bijzondere soorten wegen, gekenmerkt door hun breedte en hun rechte aanleg en oorspronkelijk ook door de bomenrijen aan weerszijden. Eertijds dienden ze om het vee naar de weiden te drijven, wat etymologisch aan 'dreef' (bij 'drijven') nog goed te zien is. Tegenwoordig wordt de soortnaam 'laan' in het Belgische Nederlands vooral gebruikt voor brede, rechte straten in de bebouwde kom, eventueel nog met een bomenrij en met een brede wandelstrook.

In het straatnamenbestand anno 2008 zijn de 51 % samenstellingen met '-straat' veruit in de meerderheid, gevolgd door 12 % '-lanen'. Slechts 7 % van de straatnamen in Vlaanderen zijn nog

samenstellingen met '-weg' als tweede element. Vlaanderen is dus zeer duidelijk aan het 'verstraten'. Afgezien van '-dreef' (3 %) en '-plein' (2 %) zijn alle andere samenstellende elementen zoals -baan, -pad, -lei, -dijk, -singel, -boulevard, -markt, -plein, enzoverder goed voor telkens maximaal 1 % van het straatnamenbestand. 18 % van de Vlaamse straatnamen zijn geen samenstellingen met een straat- of wegtype als tweede element. In deze categorie zitten overwegend samenstellingen waarvan het tweede deel naar een landschapselement verwijst (-veld, -weide, -akker, -blok, -brink, -donk, -dries, -heide, -kamp, -bos, -hout, -haag, -gracht, -poel, -vijver, -heuvel, -berg, ...) of straatnamen die geen samenstelling zijn. Ook in die laatste categorie gaat het vaak om plaatsaanduidingen (toponimen) die al lang geleden ontstonden.

IN ALLE MATEN EN SOORTEN

Bij de niet-samengestelden treffen we uiteraard ook de kortste straatnamen aan. Vlaanderen telt zevenendertig straatnamen met slechts drie letters (Ast, Bel, Bos, Bus, Dal, Dam, Del, Dok, Dul, Eik, Eke, Erf, Esp, Fok, Ham, Hul, Kam, Kil, Kom, Kys, Lac, Lei, Lil, Mot, Pad, Pas, Put, Roe, Rot, Sas, Sum, Ven, Vin, Wad, Wal, Zag, Zep) en 146 met vier letters.⁵ De langste straatnamen zijn evenmin toevallig allemaal naar personen vernoemd. We beperken ons tot de top 5 van een aanzienlijke reeks: Burgemeester Charles Rotsart de Hertainglaan (Maldegem), Lodewijk Engelbertus van Arenbergplein (Leuven), Burgemeester Vandemeulebroeckestraat (Kortrijk), Volksvertegenwoordiger De Jaegerelaan (Kortrijk), Burgemeester Edward Waghemsbrug (Antwerpen).

De meest voorkomende straatnamen in Vlaanderen zijn – in aflopende volgorde: Kerkstraat (240), Molenstraat (237), Nieuwstraat (205), Schoolstraat (194), Veldstraat (182), Kasteelstraat (134), Dorp(s)straat (124) en Kapelstraat (121). Omgekeerd hebben meer dan de helft van de straten en pleinen in Vlaanderen en Brussel een unieke naam. Hier wordt onze moderne drang naar originaliteit en individualisering in de naamgeving opnieuw erg duidelijk. Zoals ook bij de voornamen het geval is, zijn de bewoners van straten met een tot de verbeelding sprekende naam niet per definitie blij met hun adres. Toen Radio Donna in 2006 Vlaanderen opriep om de meest opvallende straatnaam te signaleren, waren dit de kanshebbers: Pispotdreef (Maldegem), Zakstraat (onder andere Ranst), Scheurdekousweg (Meer), Loopgatstraat (Aarschot), Bruine Broekstraat (Langemark-Poelkapelle), Negenoostraat (Temse), Darm (Kalmthout), Fok (St-Amands), Bafferstraat (Mechelen) en Rode Del (Arendonk). De eerstgenoemde straatnaam won de prijs van de luisteraars. Bovendien bleek uit de verdere berichtgeving dat de vier bewoners van deze straat zelf voor de toevoeging '-dreef' gezorgd hadden, want officieel heet dit straatje gewoon Pispot. Het bestand van alle Vlaamse straatnamen telt nog veel meer bizarre, lachwekkende of tot wenkbrauw-

Ook in lengte kunnen straatnamen sterk verschillen. Hier de op één na langste straatnaam van Vlaanderen naast één van de zeventendertig kortste. © FARO

Het vernoemen van straten naar bekende inwoners gaat vaak ten koste van oudere toponiemen die via de volksmond moeten zien te overleven. © FARO

frosen aanleiding gevende voorbeelden, zoals: Aarsdamstraat (Kortemark), Aspot (Puurs), Baarzak A en Baarzak B (Oudenaarde), Bekafstraat en Bekafiaan (Aarschot), Bloote, Blotestraat en Bloote Keizerhoek (Diksmuide), Futselstraat (Wingene), Kruiplin (Beveren), Kruiplit (Maldegem), Kwakkelstraat (Deinze, Gent, Hasselt, Stekene, Dessel, Turnhout, Vilvoorde, Boechout, Linter, Torhout, Houthulst, Poperinge, Lichtervelde), Nadorst (Oud-Turnhout), Tiep-Tiap (Brakel), Zaadstraat (Anderlecht, Sint-Jans-Molenbeek), Zakske (Oudenaarde, Brugge, Kortrijk).

Duidelijk is ook dat geen enkele overheidsdienst in Vlaanderen de opdracht heeft om straatnamen op hun correctheid qua taalgebruik en spellingsbeeld te beoordelen om aldus lokale besturen voor taalfouten of inconsequenties te behoeden. Oude(re) en actuele (spellings)varianten komen veelvuldig naast elkaar voor, zoals bij: Graaf (Borgloon) en Graef (Voeren), Asserij (Laarne) en Assery (Destelbergen), Eusel (Meise) en Eussel (Hulshout), Aardbeienstraat (Ardoie, Anderlecht, Dilbeek, Roeselare) en Aardbezienstraat (Meerhout, Kortrijk) of Stationsstraat (168 keer) en Statiestraat (38 keer). Ook voor de taalworsteling met het koppeltken bij samenstellingen – van het type Gewijde-Boomstraat (Elsene) en dus niet Gewijdeboomstraat (Brussel) – levert het straatnamenbestand een arsenaal aan voorbeelden.⁶ Zeker bij moeilijker constructies, met bijvoorbeeld als eerste element een cijfer, is verscheidenheid troef. Ter illustratie volgende reeks straatnamen die de herinnering aan verdienstelijke strijdkrachten trachten levend te houden:

- 10de-Linie-Regimentstraat (Kortemark);
- 16de Linie-Regimentsstraat (Izegem);
- 1er Linie-Regimentstraat (Wielsbeke);
- 3de en 23ste Linieregimentsplein (Oostende);
- 13e Liniestraat (Wielsbeke);
- 19e-Liniestraat (Houthulst);
- 7de Liniestraat (Haacht);
- 13de-Liniestraat (Diksmuide);
- 18de Linie-Weg (Lanaken).

De moeilijkheden blijken niet kleiner te zijn als het cijfer voluit geschreven wordt, zoals de Eénentwintig-Julistraat (Hasselt), de Elf Juli Singel (Ingelmunster) en de Elf Julistraat (Oostkamp) laten zien.

Heel wat straten zijn vernoemd naar een heilige. De aanduiding 'Sint-' (1.645 straatnamen) blijkt daarbij voor personen bijna exclusiviteit te genieten. 'Heilig(e)-' wordt slecht tweëntachtig keer als begin van een straatnaam gebruikt en dan bijna altijd in combinatie met 'Geest' of 'Hart'. Ook bij dit type straatnamen is verwarring troef als het over het (verplichte) koppeltken gaat: in 16,5 % van de gevallen wordt het niet geschreven. Ook zijn er nog negen straatnamen die onder invloed van het Franse 'Sainte' het element 'Sint' vrouwelijken tot

'Sinte'; een vorm die in het Nederlands evenwel niet bestaat. In Brussel heeft men daar ooit komaf mee gemaakt, maar is dat in drie gevallen ontspoord in een hypercorrecte vorm 'Sinter-Goedele'.⁷ Soms krijgt het bij de voorbepaling 'Sint' correct toegepaste koppeltken ook een onbedoelde voorbeeldwerking. Zo kent de gemeente Lochristi een Burgemeester-Vermeulenlaan.

DE NAMEN VAN GEKKEN ...

Dat brengt ons quasi naadloos bij de categorie straatnamen die het meest verantwoordelijk is voor de unica in het totale bestand: de vernoeming naar verdienstelijke en memorabele personen. Vooral toen na de gemeentelijke fusieoperaties uit de jaren 1970 hinderlijke dubbelnamen in twee of meer deelgemeenten moesten worden weggewerkt, is deze categorie van straatnamen spectaculair in omvang beginnen toenemen. Frequent voorkomende dubbels uit de categorie Kerkstraat, Molenstraat, Nieuwstraat, enzoverder werden immers eerder zelden opgelost door terug te grijpen naar bestaande lokale toponiemen die op de kadasterkaart of in de volksmond voortleefden. Ook bij de toekenning van nieuwe straatnamen, bijvoorbeeld in verkavelingswijken, bestaat helaas lang niet bij elk gemeentebestuur de reflex om een stukje lokaal talig erfgoed als een veldnaam of toponiem in de vorm van een straatnaam te vereeuwigen. De vernoeming van straten naar personen blijkt populairder te zijn dan dit soort erfgoedreflex.

Bij de vernoeming naar personen zijn er de klassiekers uit de vaderlandse (kunst)geschiedenis zoals Guido Gezelle (139 straatnamen), Hendrik Conscience (84), Stijn Streuvels (78), maar naar hen wordt de laatste tijd niet meer zo vaak teruggegrepen. De leden van het koningshuis – hier is koningin Astrid absolute kampioene met 118 straatnamen – hebben het eveneens lange tijd goed gedaan in de straatnaamgeving, al moet de regering hiervoor wel toestemming geven. Ook elke Belgische adellijke familie heeft wel in minstens één gemeente een straatnaam die naar haar verwijst, doorgaans omdat één van hun telgen daar burgemeester is geweest. Het voor het nageslacht in herinnering houden van de eigen voorgangers op bestuurlijk vlak is een zorg die bij gemeentebesturen duidelijk wel leeft; ook al omdat sinds 1977 voor het vernoemen naar personen enkel nog vereist is dat ze overleden zijn. Soms wordt zelfs de functie van de nobele voorganger in de naam mee opgenomen. Zo beginnen in Vlaanderen en Brussel 154 straatnamen met 'Burgemeester' en veertien met 'Scheppen', gevolgd door een persoonsnaam. De burgemeesters moeten het soms ook stellen met een afkorting: 'Burg.' komt drieënvijftig keer voor en daarnaast het officieel niet-bestaande 'Burgem.' (vier keer). Als de politicus in kwestie bij leven wist door te stoten tot de hogere beleidsechelons, neemt de kans op het post mortem krijgen van een straatnaam in de geboorte- en/of woonplaats aanzienlijk toe. Maar gelukkig voor de

Het toevoegen van toeristische straatnaamborden bevordert niet altijd de duidelijkheid. Wie zich op deze plaats in hartje Brussel laat leiden door het wapenschild van de stad, concludeert wellicht dat hij in de Robin Hoedstraat staat, die vroeger Eikstraat heette. Het bestellen van een taxi zal nochtans enkel succesvol verlopen als men de onderste naam (bij voorkeur de Franse versie) gebruikt. © FARO

bewoners worden dergelijke functieaanduidingen bij persoonsnamen eerder zelden in de straatnaam zelf opgenomen, maar via een verklarend onderschrift toegevoegd op het straatnaambord. Er zijn slechts zeventien straatnamen die met 'Minister' beginnen, negen met 'Senator' en twee met 'Volksvertegenwoordiger'.

De straatnaamgeving wordt dus in toenemende mate gebruikt om het recentere verleden – en vooral de personen die daarin een rol speelden – te vereeuwigen en dit ten koste van het topografisch naamkundig erfgoed in de vorm van veldnamen en oudere straatnamen. Stilaan wordt elk gemeentelijk stratenplan zo in toenemende mate ook een *who-was-who* van de (gemeentelijke) politiek.

VAN BEGELEIDE NAAR AUTONOME GEMEENTELIJKE BEVOEGDHEID

De bevoegdheid inzake de naamgeving aan straten en pleinen behoort vanouds tot de gemeentelijke beleidsmaterie. Vóór 1977 gold hierbij enkel de algemene bepaling uit Artikel 117 van de Belgische gemeentewet, die zegt: "De gemeenteraad regelt alles wat van gemeentelijk belang is". Toen aan het einde van de 19^e eeuw de naamkunde als wetenschapsdiscipline vaste vormen begon aan te nemen, leidde een gelukkig toeval ertoe dat de Belgische gemeenten de beschikking kregen over een wetenschappelijk adviesorgaan voor al hun naamkundige problemen. De Vlaamse en socialistische voorman Camiel Huysmans was namelijk germanist van opleiding met een bijzondere interesse voor toponiemen. Samen met zijn dorpsgenoot en jeugdvriend Jef Cuvelier (die vanaf 1921 Algemeen Rijksarchivaris was) publiceerde hij in 1897 de *Toponymische studie over de oude en nieuwere plaatsnamen der gemeente Bilsen*. Toen Huysmans de eerste Belgische minister van Kunsten en Wetenschappen werd, besloot hij meteen om de studie van de lokale plaatsnamen (en tegelijk ook van de lokale spreektaal) krachtig te ondersteunen, door in de schoot van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten een Commissie voor Toponymie en Dialectologie (KCTD) in te stellen. Dat gebeurde bij Koninklijk Besluit van 7 april 1926 en Cuvelier werd – en bleef gedurende 21 jaar – haar eerste voorzitter.⁸ Dat de Commissie in haar zelf opgestelde programma (goedgekeurd bij Ministerieel Besluit van 27 december 1926) zelf met geen woord repte over straatnamen, is tekenend voor de tijdsgeest. Er werden toen nog geen straatnamen gewijzigd en als af en toe een nieuw aangelegde straat een naam moest krijgen, gaf dat zelden aanleiding tot discussie of twijfel. De Commissie had en heeft dan ook "als voornaamste doel de studie van de toponymie en de dialectologie aan te moedigen. Daartoe centraliseert zij alle informatie van wetenschappelijke aard over deze disciplines." Tot die "informaties" behoorden ook heel wat historisch-toponymische studies over het lokale namenbestand van een ge-

meente. Maar tot halverwege de 20^e eeuw was de Commissie niets meer dan een ontmoetingsplaats van academici met een werking die grotendeels binnenskamers en alleszins academisch georiënteerd bleef.

Eerst tijdens de Tweede Wereldoorlog kwam de Commissie voor het eerst met de actuele straatnaamgeving in aanraking. Op 27 juni 1942 verzocht de directeur-generaal van het ministerie van Binnenlandse Zaken de Commissie immers om haar medewerking bij zijn pogingen te verhinderen dat (Duitsgezinde) schepencolleges gevestigde namen van straten en pleinen zouden hernoemen. Dat leidde tot de regeling dat gemeentebesturen voortaan het niet-bindende advies moesten inwinnen van de Commissie, vooraleer zij tot het geven of het wijzigen van een straatnaam konden overgaan. Lange tijd stelden de professoren die lid waren van de Vlaamse of de Waalse afdeling van de Commissie, hun naamkundige expertise aldus ter beschikking van lokale overheden bij de keuze, de vorm en de spelling van straatnamen. Zo publiceerde commissielid J. Leenen in 1946 de handleiding *Theorie en praktijk van de Straatnaamgeving*.

De heroplevende economie en de bevolkingsaan-groei van de jaren 1950 en '60 vertaalden zich ook in een sterk expansief stratennetwerk. De KCTD herwerkte Leenens handleiding in 1960 ten behoeve van haar leden. Bovendien zorgden de gemeentelijke fusieoperaties, die vanaf 1977 massaal doorgevoerd werden, ervoor dat ook een immense stroom aan straatnaamwijzigingen op gang kwam. De Commissie vreesde dan ook voor grote inconsequenties bij de aanpassing van straatnamen in de nieuwe fusiegemeenten en drong er bij de centrale overheid op aan dat haar adviezen terzake niet langer negeerbaar zouden zijn op gemeentelijk niveau. Aan die wens werd tegemoet gekomen met het 'Decreet tot bescherming van de namen van de openbare wegen en pleinen', uitgevaardigd op 28 januari 1977 door de Cultuurraad voor de Nederlandse Cultuurgemeenschap. In Artikel 1 wordt vooreerst bevestigd dat: "Alleen de gemeenteraad bevoegd [is] om de naam van openbare wegen en pleinen vast te stellen of te wijzigen." Maar in het tweede artikel van het eerste hoofdstuk legt de Vlaamse wetgever wel de algemene principes vast die gemeentebesturen daarbij – tot op vandaag – in acht hebben te nemen:

"Art. 2.

§ 1. Bij het vaststellen van de naam van openbare wegen en pleinen of het wijzigen van deze naam wordt bij voorkeur geput uit gegevens van de plaatselijke geschiedenis, het kunst- en cultuurleven, de toponymie en de volkskunde.

Een verbindingsweg tussen twee bewoningskernen heeft in de regel aan elk uiteinde een andere naam, om te verwijzen naar de plaats waar hij naartoe leidt. Als gevolg van de gemeentefusies werd vaak één van beide namen opgeheven, die dan wel in de volksmond in gebruik bleef. Bemerkt in dit voorbeeld ook bij beide namen de typisch Limburgse genitiefvorm op -er in plaats van op -se. © FARO

§ 2. De naam van een nog levende persoon mag niet worden gebruikt.

In aanmerking komen enkel de namen van uit historisch, wetenschappelijk of algemeen-maatschappelijk oogpunt belangrijke figuren.

Hierbij wordt de voorkeur gegeven aan figuren die voor de gemeente of voor de onmiddellijke omgeving van betekenis zijn geweest.

(§ 3. [toegevoegd in de wijziging van 1 juli 1987] De naam van een lid van de koninklijke familie, overleden of nog in leven, mag enkel worden gebruikt, indien daartoe vooraf instemming van de Regering werd verkregen.)"

Groot was echter toch de ontgoocheling van de KCTD-leden, toen bleek dat het KB van 10 februari 1978 een nieuw adviesorgaan in de vorm van een Koninklijke Vlaamse Commissie van Advies voor Plaatsnaamgeving installeerde. Die nieuwe adviesinstantie bestaat uit provinciale commissies van telkens zes experts, voorgezeten door de gouverneur. Daarnaast werd één Vlaamse beroepscommissie ingesteld met eveneens zes leden en voorgezeten door de minister van Cultuur. De facto zetelen in de meeste provinciale commissies tot op vandaag ook wel naamkundigen die lid zijn van de KCTD, maar het provinciale beleidsniveau nam de aansturende rol inzake straatnaamgeving toch duidelijk over. Bij staking van stemmen is het bijvoorbeeld de stem van de voorzitter – de gouverneur dus, maar in de praktijk zo goed als steeds de provinciale ambtenaar die hem vervangt – die de doorslag geeft. Er verschenen nieuwe, geactualiseerde handleidingen voor de straatnaamgeving, gebaseerd op praktijkvoorbeelden uit één gemeente of provincie.⁹

Naast de verplichting om bij hun provinciale commissie advies in te winnen, moeten de gemeentebesturen sinds 1977 bij straatnaamwijziging ook een openbaar onderzoek instellen, waardoor ook de bewoners van de betreffende straat hun bezwaar tegen de beoogde nieuwe naam kenbaar kunnen maken. Vermits alle ingediende bezwaren aan het dossier moeten worden toegevoegd, kon de provinciale commissie meteen ook vernemen of er eventueel lokale gevoeligheden meespeelden. In de praktijk voelden gemeentebesturen zich blijkbaar door deze procedure vaak erg beknot en betutteld. Vermits het Vlaams Parlement grotendeels bevolkt wordt door politici die ook een gemeentelijk mandaat uitoefenen, waren de gevolgen voorspelbaar. De verdere wijzigingen die de Vlaamse wetgever in dit decreet aanbracht, vormen in feite het relaas van de steeds verdergaande uitholling van de bovenlokale adviesbevoegdheid.

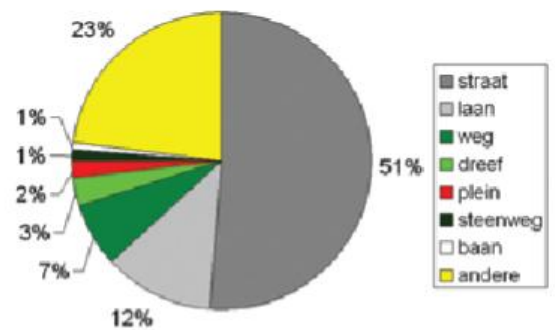
In 1997 wijzigde het Vlaams Parlement het decreet door te bepalen dat het openbaar onderzoek voortaan niet meer vereist

is bij straatnaamwijzigingen die louter bedoeld zijn om taal- en spelfouten te verbeteren. Daarvoor volstaat een eenvoudig advies van de provinciale commissie voor plaatsnaamgeving (dat dus als bindend advies wel nog steeds vereist was).¹⁰ Ook over echte straatnaamwijzigingen konden lokale bestuurders nog altijd behoorlijk in de clinch geraken met de experts van de provinciale commissie.¹¹ Op 28 maart 2002 besprak het Vlaams Parlement dan ook opnieuw een voorstel tot decreetswijziging om de procedure te verlichten, dat op 29 november 2002 werd aangenomen. Sindsdien zegt de decreettekst dat "de Koninklijke Vlaamse Commissie bestaat uit een centrale commissie. De Vlaamse regering kan ook provinciale commissies oprichten. De Vlaamse regering bepaalt de samenstelling en de werking van de commissies." Tegelijk werd bepaald dat elk gemeentebestuur "advies [vraagt] aan de gemeentelijke raad voor cultuur en culturele vrijetijdsbesteding. Deze raad deelt schriftelijk binnen 30 dagen zijn advies aan het gemeentebestuur mee. Het gemeentebestuur kan advies vragen aan de Koninklijke Commissie voor Advies voor Plaatsnaamgeving. Deze commissie deelt binnen 30 dagen schriftelijk zijn advies mee aan het gemeentebestuur. Bij ontstentenis van een binnen de voorgeschreven termijn overgezonden advies wordt dit als gunstig beschouwd."

In de praktijk werden de provinciale adviescommissies niet meteen afgeschaft, maar is nagenoeg geen enkel gemeentebestuur nog vragende partij voor een advies dat ze 'kan', maar niet moet inwinnen. Gemeentebesturen kunnen ook nog steeds een beroep doen op de oude KCTD, die echter eveneens slechts bij uitzondering nog een adviesvraag inzake straatnaamgeving ontvangt. Het lokale advies dat aan de gemeentelijke cultuurraad moet worden gevraagd, is in geen enkel geval bindend. Sinds 2002 bepalen de lokale besturen dus autonoom en zonder enige vorm van bovenlokaal advies welke namen zij geven aan de straten en pleinen in hun gemeente. Een aantal Vlaamse steden en gemeenten hebben inmiddels op eigen initiatief een lokale toponymische adviescommissie geïnstalleerd, maar lang niet allemaal. Op sommige plaatsen, zoals bijvoorbeeld in Hasselt, wordt gewerkt met een regelmatig herhaalde oproep aan de bevolking om voorstellen voor nieuwe straatnamen in te dienen, zodat er een keuzelijst is waar het bestuur uit kan putten. De cruciale vraag luidt dan ook of er op lokaal vlak in elke gemeente voldoende naamkundige en lokaal-historische kennis aanwezig is (én of die dan door het lokale bestuur ook effectief benut wordt), om de straatnaamgeving zinvol te laten verlopen. Wie het Vlaamse straatnamenbestand anno 2008 eens doorkijkt, zal regelmatig in de verleiding komen dit te betwijfelen.

Misschien sluimert er dus wel een nood aan kennisbevordering bij lokale cultuurraden met betrekking tot deze adviesbevoegdheid en aan praktijkontwikkeling bij gemeentelijke

Het dichtbebouwde Vlaanderen telt ondertussen veel meer straten dan wegen. Andere naamtypes komen nog minder voor. © FARO

administraties en bestuurders omtrent het delicate evenwicht tussen het aanwenden van de inmiddels absolute autonomie inzake straatnaamgeving enerzijds en een zekere erfgoed-reflex anderzijds. Dat evenwicht is delicaat omdat in een dynamische benadering van erfgoed, die ook pleit voor gedragenheid vanuit een gemeenschap, het geen wet van Meden en Perzen kan zijn dat in onbruik geraakte toponiemen prioriteit moeten krijgen op naamgevingsmotieven die het recentere verleden (of zelfs de actualiteit) op lokaal vlak documenteren. Een pleidooi ten gunste van het waar mogelijk voorrang verlenen aan toponymisch materiaal is bijgevolg niet gebaseerd op hun hogere ouderdom, maar wel op het feit dat het hier gaat over een stuk immaterieel talig erfgoed dat uitdrukkelijk aan die locatie gebonden is en ook enkel via een materialisatie op die plaats 'in leven' gehouden kan worden. De nagedachtenis aan een verdienstelijke medeburger is veel minder aan één plaats in de stad gebonden en blijft ook gegarandeerd zonder die straatnaam; anders is niet voldaan aan de basisvoorwaarde om die vernoeming te rechtvaardigen. De toepassing van het voorzorgsprincipe houdt hier dus in dat altijd eerst via

kadasterkaarten en bevraging van het lokale levende geheugen nagegaan wordt of er in de lokale toponymie een benoemingsmotief bestaat dat in de straatnaam vereeuwigd kan worden, alvorens tot persoonsverheerlijking of eigen creatieve naamgeving over te gaan. Vermits ons grondgebruik in nog steeds toenemende mate door versnippering en opdeling gekenmerkt wordt, creëren nieuwe verkavelingen en woonprojecten op voordien niet tot de bewoningskern behorende percelen daarnaast aan de lopende band gelegenheden om de naam van verdienstelijke personen via telefoonboeken, adreskaartjes en stratenplannen te vereeuwiggen. In gemeenten waar men deze principes niet wenst te volgen, heeft dat slechts één voordeel: als over enkele decennia het lokaal toponymisch erfgoed daar grotendeels verdwenen is, zullen de straatnamen die dan toegekend worden, tenminste vertellen wie uit de vorige generatie beleidsmakers daarvoor verantwoordelijk zijn.

 faronet

- Volgend rijtje meisjesnamen ter illustratie van dit fenomeen, telkens met tussen haakjes de periode waarin deze naam 'in' was: Madeleine (1925–'35), Agnes (1935–'60), Linda (1960–'70), Isabelle (1970–'80), Sofie (1980–'90), Laura (1990–2000), Emma (2000–). Wie zelf wil nagaan wanneer zijn voornaam hoe vaak gegeven werd in België, kan terecht op de website: www.sopres.be/website/n/3/4/1/000.asp.
- Cf. de website van de Federale Dienst Economie, waar jaarlijks ook de lijst van alle voornamen van nieuwgeboren Belgen per gewest wordt gepubliceerd: www.statbel.fgov.be/press/f1033_nl.asp#1.
- Cf. www.let.uu.nl/~Gerrit.Bloothoofd/personal/Publications/link99-1.htm.
- Volgens de CRAB-database met alle Belgische straatnamen, ontwikkeld en beheerd door het Agentschap voor Geografische Informatie Vlaanderen. De in dit artikel genoemde aantallen en voorbeelden van straatnamen werden aan deze bron ontleend.
- De volledige lijst met vermelding van de gemeente(n) waar elke naam voorkomt, is te vinden op de FARO-website: www.faronet.be.
- Cf. <http://woordenlijst.org/leidraad/6/3/>.
- De straatnamen met het gallicisme 'Sinte' als aanhef zijn: Sinte Annalaan, Sinte Apoloniastraat, Sinte Gudulastraat, Sinte-Barbarastraat (Aalst), Sinte Veerledreef (Steenokkerzeel), Sinte-Aleidislaan, Sinte-Aleidisvoorplein (Sint-Pieters-Woluwe), Sinte-Barbarastraat (Destelbergen) en Sinte-Katharinakapellepad (Diksmuide). Brussel heeft een Sinter-Goedelestraat, een Sinter-Goedeleplein, en een Sinter-Goedelevoorplein.
- De beknopte geschiedenis van de Kon. Commissie voor Toponymie en Dialectologie is te vinden op haar website: www.toponymie-dialectologie.be. De bijzondere vriendschap en samenwerking tussen Camiel Huysmans en Jef Cuvelier is beschreven in een artikel van Marika СЕВЕРН, 'Jef Cuvelier en Camiel Huysmans 100 jaar later. Twee Bilzense pioniers', *Naamkunde* 29/3–4 (1997), p.217–239.
- M. GYSSING, 'Principes van de straatnaamgeving te Gent', *Naamkunde* 11 (1979), p.88–117 en A. STYVENS, 'Leidraad bij de straatnaamgeving en -wijziging', *Med. VLDN* 22, 1982; cf. www.dbnl.org/tekst/stevo02leido1_01/stevo02leido1_01_0001.htm.
- Een voorbeeld van de listige manier waarop een gemeentebestuur dit bindende advies uiteindelijk na een lange procedureslag toch altijd wel kan omzeilen – door de facto te claimen het advies nooit ontvangen te hebben – bewijst de klacht van een inwoner van de Vriendschap(s)straat in Overijse, die in 2007 als dossiernr. OVB/2007/11 werd behandeld door de Beroepsinstantie inzake de openbaarheid van bestuur van de Vlaamse Kanselarij (cf. www3.vlaanderen.be/openbaarheid/beslissingen/2007/2007-11.pdf).
- Een treffend voorbeeld is de wijziging van de naam van de Wakkerzeelsebaan in Wilsela, waarvoor het Leuvense gemeentebestuur van 1998 tot 2002 ijverde en tegen het negatieve advies van de provinciale straatnaamcommissie in beroep ging (cf. www.leuven.be/showpage.asp?iPageID=297 [agendapunt 32] en www.leuven.be/showpage.asp?iPageID=2580 [agendapunt 54]). Burgemeester Tobback verweet de provinciale commissieleden destijds in de pers "zondagsschilders" te zijn, die met hun negatief advies een democratische beslissing van de gemeenteraad tegenhielden en de bevolking daarmee gijzelden. De beoogde naamswijziging in Leopold Decouxlaan trad in werking op 1 januari 2003 (cf. www.leuven.be/doc/1-1-2003.pdf).

Met de steun van de Vlaamse overheid

Het effect van 1 euro

→ De 1 euromaatregel van minister Anciaux scherpt de aandacht voor het jonge publiek aan

“Vanaf 1 juli 2008 bezoeken alle kinderen en jongeren de Vlaamse musea voor 1 euro”; zo kopte het persbericht waarmee minister Bert Anciaux de 1 euromaatregel aankondigde. De maatregel zit ingebed in het nieuwe Erfgoeddecreet zoals het op 23 mei werd bekrachtigd. Wat mogen we verwachten naar aanleiding van deze 1 euromaatregel?

DE MAATREGEL UITGELICHT

Door de implementatie van de 1 euromaatregel kunnen kinderen en jongeren onder 26 jaar zich voortaan gemakkelijker een toegang banen tot de landelijk ingedeelde musea en de instellingen van de Vlaamse Gemeenschap.¹ Ze betalen er (individueel of in groep) immers niet meer dan 1 euro om de permanente collectie of een tijdelijke tentoonstelling te bezoeken. Aan deze maatregel worden overkoepelende promotionele acties gekoppeld (zie ook het logo van de campagne bovenaan het artikel), gecoördineerd door AmuseeVous in samenwerking met CJP.² Op deze manier hoopt men een nieuwe dynamiek op gang te brengen in het museumbezoek van jonge mensen en gezinnen met kinderen. Voor het mogelijke inkomstenverlies die de maatregel met zich meebrengt, zullen de betrokken musea worden gecompenseerd.³

Met deze impulsmaatregel wil de minister alvast tegemoetkomen aan de mogelijke financiële drempels die kinderen en jongeren (of hun ouders of begeleiders) kunnen ervaren bij het museumbezoek. Het valt dan ook te verwachten dat het voordelertarief het (al) geïnteresseerde publiek zeker niet koud zal laten. Bovendien is de kans groot dat toevallige bezoeken en bezoeken uit nieuwsgierigheid sneller worden gemaakt. Ook kortere bezoeken (voor vele gezinnen met kleinere kinderen het

geval) zullen door het lagere tarief worden aangemoedigd. We kunnen er zeker van zijn dat de maatregel effecten teweeg zal brengen. Maar hoé groot ze precies zullen zijn, blijft vooralsnog koffiedik kijken. Er zijn namelijk nog tal van andere factoren die meebepalend zijn voor het feit dat kinderen of jongeren (met hun ouders of begeleiders) een museum willen of kunnen bezoeken.

Cruciaal zijn bijvoorbeeld ook de manier waarop de collectie wordt gepresenteerd (aan welke thema's wordt ze opgehangen?), de begeleidende hulpmiddelen of activiteiten die worden aangeboden (welke vormen van publieksbemiddeling worden voorzien en voor wie?), de manier waarop wordt gecommuniceerd met het (jonge) publiek, de mate van inspraak die de doelgroep krijgt toebedeeld en het imago van het museum in zijn totaliteit. Maar ook randfactoren zullen het beslissingsproces sturen zoals de bereikbaarheid van het museum, de openingsuren, ...

Kortom, het is duidelijk dat toegangstarieven lang niet het enige is wat telt wanneer men kinderen en jongeren (en hun ouders en begeleiders) sterker wil betrekken bij de erfgoedwerking. Ook op (alle) andere terreinen zal men de noden en wensen van de doelgroep mee in rekening moeten brengen. Om dit te illustreren zoomen we even in op de doelgroep van de gezinnen. We halen enkele reacties aan van gezinnen die er de afgelopen maanden op uittrokken om deel te nemen aan allerhande erfgoedactiviteiten:⁴

“Ik ben Marieke, 15 jaar. Ik heb samen met mijn gezin en nichtje een tocht gedaan. Ik vond de gids vriendelijk en enthousiast, maar ik vond de tocht niet zo interessant. Ik zou het niet aanraden aan anderen tenzij aan Moemie (de oma).”

De moeder van Marieke voegde hieraan toe dat de kinderen meer een speurtocht hadden verwacht bij de wandeling. De gids stelde zich erg kindvriendelijk op, maar de tocht en de uitleg zelf waren niet echt bestemd voor kinderen. Sommige aspecten van de uitleg mochten meer visueel worden aangepakt, want men kon zich niet van alles een voorstelling maken. De ouders vonden deze activiteit veel leuker dan de kinderen. Tot slot zegt ze: "We gaan af en toe wel naar een museum of kerk of tentoonstelling, maar meestal moeten we het zelf een beetje 'interessant' maken voor de kinderen door de uitleg wat aan te passen, door er leuke weetjes uit te halen, door ze opdrachtjes te geven, ..."

Een andere moeder oppert het volgende naar aanleiding van een bezoek aan een erfgoedinstelling: "Ik vroeg wat er allemaal voor kinderen te beleven viel. Echt veel uitleg kreeg ik niet. Ik moest zelf alles vragen. Wel kreeg ik een blaadje mee als gids door het programma."

Nog iemand getuigt, naar aanleiding van een museumbezoek met een gezelschap van drie moeders en zes kinderen tussen 2,5 en 6 jaar:

"Het museum is klein en er is niets voorzien om te eten of te drinken. Er is ook nergens een plek waar de kinderen bijvoorbeeld gewoon even kunnen 'hangen', of waar ze kunnen tekenen, ... Er was wel een zoektocht, maar we hebben niet de hele vragenlijst afgewerkt want de kinderen wilden vooral spelen. De kinderen waren uiteindelijk toch heel enthousiast over het bezoek, dankzij de aangrenzende tuin (en gelukkig het mooie weer). We hebben er verstopperij gespeeld en gepicknickt, en de kinderen konden er zoveel lawaai maken als ze zin hadden. Wat bijvoorbeeld voor mijn kinderen heel belangrijk is in een museum is onder andere voldoende ruimte (en voor onze eigen gemoedstoestand geen levensgevaarlijke trappen enzovoort), een ruime plek om even te zitten en te eten. Verder maakt het voor hen niet echt uit welk onderwerp wordt behandeld. Ze kijken even graag naar schilderijen als naar opgezette dinosauriërs. Mijn zoontje van 2,5 jaar vindt bijvoorbeeld Rubens prachtig, want die tekent en schildert veel paarden. Mijn dochter gaat dan bijvoorbeeld weer voor de mooie dames ..."

Bovenstaande reacties zijn slechts indicatief. Een overkoepelend participatie- of tevredenheidsonderzoek in de erfgoedsector bij bijvoorbeeld gezinnen ontbreekt vooralsnog. Maar laten we wel wezen, bovenstaande reacties klinken ons niet echt vreemd in de oren. Ze verwoorden wat gezinnen belangrijk vinden bij een bezoek of activiteit, en wat hun noden onder andere zijn. Het is belangrijk om goed te luisteren naar zulke reacties. Want dat we nog steeds heel wat zaken kunnen verbeteren, staat buiten kijf. FARO gaat het engagement alvast aan.

FARO FLANKEERT

Gelijklopend met de 1 euromaatregel werkt FARO vormen van ondersteuning uit rondom de erfgoedwerking voor de doelgroepen van kinderen en jongeren. De toekomstige acties van FARO zullen in die zin de 1 euromaatregel flankeren, maar zullen zich eveneens tot de ruimere erfgoedsector richten.

Vanuit FARO willen we samen met musea en andere erfgoedorganisaties streven naar een *integraal doelgroepenbeleid* dat resulteert in:

- een inclusieve erfgoedwerking, toegankelijkheid van 0 tot 99 jaar, met bijzondere aandacht voor kansengroepen;
- een doelgroepvriendelijke werking die begint bij de visie en het beleid van de organisatie en die doorsijpelt in ieder aspect van de werking (onderzoek, collectie, publiekswerking, ...);
- een werking die zowel uitmondt in een toegankelijk aanbod als in een doelgroepgericht onthaal, en doelgroepgerichte faciliteiten en omkadering, en communicatie.

Wanneer we dit toespitsen op het publiek van kinderen en jongeren dan zijn er drie grote groepen die aandacht vragen. Ten eerste zijn er de gezinnen. Ondertussen weten we wel dat voor kinderen van 0 tot 12 jaar de ouders een belangrijke en beïnvloedende factor zijn wanneer het om cultuurparticipatie in het latere leven gaat.⁵ We kunnen ouders dan maar beter zo goed mogelijk aanmoedigen en begeleiden in hun rol om zo ook ons toekomstig volwassen publiek te kunnen blijven garanderen. Dit geldt ook voor grootouders. Museumbezoeken waarbij (groot)ouders en kinderen de dingen samen beleven, bieden immers een ongelooflijke meerwaarde wanneer het om erfgoed gaat. Het streven naar een gezinsvriendelijke museum- of erfgoedwerking is eveneens een streefdoel van evenementen zoals Erfgoeddag en Krokusriebels.⁶ Samen met deze partners werd de brochure *All In. Cultureel erfgoed voor heel het gezin* ontwikkeld.⁷ Ook de Week van de Smaak draagt via het luik 'EETIKET' een kind- en gezinsvriendelijke gedachte uit.⁸ Het onderwijs vormt een tweede belangrijke doelgroep. Leerkrachten vormen een belangrijke intermediair tussen kinderen, jongeren en erfgoed. Het fenomeen van de school- (annex erfgoed-)uitstappen is ons verre van vreemd. Er zijn echter nog ontieligelijk veel andere mogelijkheden om leerkrachten en leerlingen te betrekken. Erfgoedorganisaties werkten al tal van initiatieven uit en vele daarvan zijn succesvol. Toch is het niet altijd evident om tot een kwaliteitsvolle samenwerking met het onderwijs te komen en vormen bijvoorbeeld het kleuteronderwijs, het technisch en beroepsonderwijs een moeilijk te bereiken doelgroep en *last but not least* het buitengewoon onderwijs. Getuige hiervan het onderzoeksrapport *Erfgoed-educatie in het Vlaamse onderwijs*.⁹ In het vroege najaar verschijnt flankerend de publicatie *Van denken naar doen*,

Het jonge publiek te gast in het KMSKA.

Foto's: Bart Van der Moeren. © FARO

waarin voorstellen voor concrete acties met betrekking tot de erfgoededucatieve praktijk zijn opgenomen.¹⁰

Jongeren vormen een derde grote cluster. AmuseeVous, de collegagroep Publiekswerking van de Vlaamse Museumvereniging¹¹, het Museum aan de Stroom (MAS)¹², ...: het is slechts een greep uit de reeks organisaties en initiatieven die de combinatie jongeren en erfgoed als gemeenschappelijke bekommernis delen en daaromtrent al diverse acties op het getouw zetten. Jongeren vormen een 'autonoom' publiek, al zijn jeugdverenigingen bijvoorbeeld belangrijke *partners in crime* als het om het betrekken van jongeren gaat. De doelgroep verandert telkens weer even snel als een kameleon van kleur. Hoe speel je hier als organisatie toch op een duurzame manier op in? En hoe kom je tot een 'user-generated' jongerenwerking?

Samen met de erfgoedsector, de musea in het bijzonder, en tal van partners wil het steunpunt in de toekomst alvast mee zoeken naar adequate antwoorden op deze en tal van andere vragen en uitdagingen. Want laten we samen streven naar een erfgoedcultuur waar ook kinderen en jongeren (en hun ouders of begeleiders) zich thuis kunnen voelen. Laat het ons dus niet houden bij deze financiële maatregel alléén. En laat een kind- en jongerenvriendelijk klimaat niet enkel het privilege zijn van enkele musea alleen. Toegankelijkheid voor kinderen en jongeren is een gedeelde verantwoordelijkheid van iedereen die zijn of haar plek heeft in de erfgoedsector.

- 1 De maatregel heeft betrekking op de musea ingedeeld bij het landelijk niveau (zie: www.wvg.vlaanderen.be/erfgoed/musea/erkendemusea.htm), en de instellingen van de Vlaamse overheid (MuHKA, Kasteel van Gaasbeek en KMSKA).
- 2 AmuseeVous vzw, zie www.amuseevous.be; Cultureel Jongeren Paspoort (CJP), zie www.gobots.be.
- 3 Ook in Nederland wil minister Ronald Plasterk kinderen tot en met 12 jaar vrij toegang geven tot musea. De beslissing daarover is echter nog niet definitief vermits er nog geen consensus is over de compensatievergoeding voor musea (zie ook MuseumBerichten van de Nederlandse Museumvereniging: www.museumvereniging.nl/ mailing/MB_o8_o5.html).
- 4 De reacties werden verzameld bij een aantal gezinnen die aan gezinsactiviteiten deelnamen tijdens Erfgoeddag 2008 (www.erfgoeddag.be) en Krokuskriebels 2008 (www.krokuskriebels2008.be).
- 5 Zie onder andere de studies van F. A. Nijge, *Cultuurdeelname in de levensloop*. Proefschrift Universiteit van Utrecht, 2004 en van Wendy Smits, *Maatschappelijke participatie van jongeren. Bewegen in de sociale, vrijetijds- en culturele ruimte*. Eindverslag van het Programma Beleidsgericht Onderzoek 'Maatschappelijke participatie van jongeren' (PB099A/14/85) in opdracht van de administratie Cultuur, afdeling Jeugd en Sport van de Vlaamse Gemeenschap, 2004 (downloadbaar via www.vub.ac.be/TOR/main/publicaties/downloads/t2004_14.pdf).
- 6 Het evenement Krokuskriebels wordt tweejaarlijks georganiseerd door de Gezinsbond, en kondigt telkens een krokusvakantie vol gezinsvriendelijke activiteiten in musea aan, zie www.krokuskriebels2008.be. Alle informatie over Erfgoeddag vind je via www.erfgoeddag.be.
- 7 De brochure kan worden gedownload via www.faronet.be/e-documenten.
- 8 Alle info over EETIKET vind je via: www.eetiket.be.
- 9 Sigrid Van der Auwera, *Erfgoededucatie in het Vlaamse Onderwijs. Erfgoed en onderwijs in dialoog*. Brussel, CANON Cultuurcel / Kunsten en Erfgoed / VIOE, CJSM, Brussel, 2007.
- 10 Hilde Schoofs & Hildegarde Van Gemerten, *Van denken naar doen. Ideeën en conclusies bij het denktraject erfgoededucatie*. (voorziene verschijningsdatum: najaar 2008).
- 11 Collegagroep Publiekswerking VMV, zie www.museumvereniging.be.
- 12 Het MAS in jonge handen, zie www.mas.be/mas_injongehanden.html.

Als puntje bij paaltje komt, ... heb je een uitroepteken

→ De fotocollectie van Raoul Korty
in de nationale bibliotheek van Oostenrijk: controversieel erfgoed

In de Österreichische Nationalbibliothek (www.onb.ac.at) te Wenen liep van 29 februari tot 13 april 2008 een bescheiden tentoonstelling: Zur Erinnerung an schönere Zeiten. Bilder aus der versunkenen Welt des jüdischen Sammlers Raoul Korty. De affiche met het saluerende knaapje in een uniformpje (dat ook op de voorpagina van de catalogus stond) en de al te onschuldige, nostalgische titel had me desondanks aangetrokken. Een tentoonstelling met oude foto's kon er nog wel bij als afsluiter, na participatie aan een colloquium over 'trauma, globalisering en geheugen' in Wenen en een workshop met het echtpaar Assmann, wereldautoriteiten op het gebied van het herinneringsonderzoek. Het waren inderdaad interessante foto's en een aardige collectie fototoestellen, maar er bleken bij verkenning alras vele lagen te zitten in wat er te zien was in de pronkzaal van de nationale bibliotheek van Oostenrijk. Bij nader inzien was ik terechtgekomen in een meta-reflectie over erfgoed, visuele cultuur en erfgoedinstellingen.

FOTO'S EN RETOUCHES IN SCHONERE TIJDEN

Er werd een verzameling gepresenteerd die de iconofiel Raoul Korty (1889–1944) in de jaren 1920 en 1930 had aangelegd. De collectie moet op haar hoogtepunt meer dan 250.000 stuks hebben geteld. Daarvan zijn er vandaag ongeveer 30.000 in de nationale bibliotheek in de Oostenrijkse hoofdstad aanwezig. Een heel kleine selectie werd in 2008 gepresenteerd in de prachtige pronkzaal.

De verzameling-Korty bevat foto's van personen uit de hoogste kringen van Wenen in de tweede helft van de 19^e en het

eerste kwart van de 20^e eeuw. Het gaat daarbij van statige familieportretten over pikante poses van edeldames en zangeressen tot momentopnames op mondaine feesten. Tal van foto's betreffen gevierde actrices en kunstenaressen, zoals bijvoorbeeld sterzangeres en sekssymbool *avant la lettre* Emilie Turecek (1846–1889), bijgenaamd Fiaker Milli in 1870. Korty had als verzamelaar een speciale voorliefde voor speciale beelden, zoals het visitekaartje van langharige tweelingzusters uit 1865 kan illustreren. En hij werkte zelf als fotograaf, wat hem tal van eigen foto's opleverde. Soms betrof het zelfs zeer exclusieve beelden zoals de erotisch bedoelde pose van gravin Marie Esterházy rond 1919. Korty kluste echter bij als journalist om ook op die manier zijn geldverslindende verzamelwoede te financieren. In de jaren 1930 was hij dan ook internationaal bekend om zijn beeldenarchief, één van de grootste van Europa. Korty documenteerde ook zorgvuldig de mogelijkheden van beeldmanipulatie. In de tentoonstelling werden verbluffende voorbeelden van retouches ('voor en na') getoond en van didactisch commentaar voorzien. Stevige vrouwen konden dankzij het wegkrassen van zogezegd overtollig vet een abnormaal dunne wespentaille aangemeten kregen. Een sterk voorbeeld is de foto van toneelactrice Käthe Krenn, genomen omstreeks 1910, met een nog nazinderende bredere taille. Minnaressen konden spoorloos uit beeld verdwijnen. Zo was er een fotoduo uit 1910 te zien met keizer Frans Josef I op wandel, samen met zijn vriendin Katharina Schratt. Op de geretoucheerde variant is zowel de frivole actrice als haar schaduw verdwenen ... Als aartshertog Frans Ferdinand – de man wiens dood de Eerste Wereldoorlog zou inluiden – in de jaren 1890 op

→ Foto pagina 29: Emilie Turecek (1846–1889), bijgenaamd Fiaker-Milli, omstreeks 1870.
© ÖNB, Bildarchiv Kor 428/3

Voor- en achterkant van een visitekaartje uit 1865 van een tweeling.
© ÖNB, Bildarchiv Kor 105A

Sterk getoucheerde taille van toneelactrice Käthe Krenn, foto omstreeks 1910.
© ÖNB, Bildarchiv Kor 283 2

tijgers ging jagen, werd de indruk gewekt dat hij alleen het roofdier had afgeschoten. Helpers naast hem werden zorgvuldig weggewerkt.

De methode 'zoek de verschillen' die in de tentoonstelling werd gehanteerd, genereerde op zijn minst inzicht. De tentoonstelling bood zo een mooie les historische kritiek, telkens voor én na geïllustreerd.

OOSTENRIJKSE KELDERS EN 'VOLKSHEDEN'

Wat deze tentoonstelling heel speciaal maakte, was niet alleen de geschiedenis van de verzameling en de verzamelaar, maar vooral ook het verhaal van de rol die de bewaarbibliotheek zelf heeft gespeeld de voorbije decennia. Bewaarbibliotheek en archieven zijn soms heel spannende plekken, *powerhouses*, krachtcentrales en machtsplekken.

Wat er vandaag in de Oostenrijkse Nationalbibliotheek bewaard wordt uit de grootste privéfotoverzameling in het interbellum in Oostenrijk, is daar op een speciale manier gekomen. Na de *Anschluss* van het geboorteland van Adolf Hitler bij het Derde Rijk, in 1938, werd in een samenspel tussen de *Sicherheitspolizei*, de Gestapo en de nationale bibliotheek nagegaan hoe de hand kon worden gelegd op de verzameling van Raoul Korty. Dat deden ze effectief in 1939 en de collectie die ze vonden, werd in de kelders van de bibliotheek opgeslagen in kisten, waar ze tot voor kort (schijnbaar) bewust in een soort vergeetput moest sluimeren: een Oostenrijkse kelderstrategie ...

Schrijnend is hoe uit de fotoverzameling en de tentoonstelling blijkt dat de patriottische, gezags- en koningsgetrouwe Korty volop vertrouwde op de opeenvolgende machtshebbers. Hij meende dat hem als oud-strijder van de Eerste Wereldoorlog weinig kon overkomen. Korty had vanaf 28 juli 1914 als vrijwilliger gediend in Husarenregiment Graf Radetzky nr. 5 en hij was na vier jaar dienst als gedecoreerde *Oberleutnant* afgezwaaid. Een fraaie foto van de chef van de generale staf en opperbevelhebber van het leger, baron Arthur von Straussenburg, met de eigenhandig geschreven opdracht "*Herrn Raoul Korty zur freundlichen Erinnerung*", toont mooi aan hoe de Eerste Wereldoorlog in een herinneringsstrategie gevat werd. De foto had een ereplaats voor Korty en was misschien ook de hoop waaraan hij zich vastklampte. Van dezelfde orde is de hier afgebeelde foto van Korty uit 1919, waar hij in officiersuniform van het Vijfde Husarenregiment poseert met daarnaast de vermelding (die als titel van de tentoonstelling werd gekozen): 'als herinnering aan betere tijden' (lees: de Eerste Wereldoorlog en de opname en erkenning in het leger). De Joodse man weigerde in en na 1938 Oostenrijk te ontvluchten, erop vertrouwend dat de diensten die hij Oostenrijk en Duitsland in de Eerste Wereldoorlog had bewezen, herinnerd zouden worden. Veelzeggend is dat hij in zijn beeldenverzameling niet alleen foto's van Adolf Hitler opnam, maar vooral hoe en waar hij ze klasseerde.

Beelden van aartshertog Frans Ferdinand (1883-1914) op tijgerjacht in 1893. De Indische helpers zijn in het tweede beeld weggeretoucheerd.
© Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv Kor 18E

Hitler hoorde, samen met figuren zoals Bismarck, Napoleon, Garibaldi, Katharina de Grote, Mussolini en Washington in het beperkte lijstje van "Volksheroen einst und jetzt": 'volkshelden' vroeger en nu.'

Korty werd uiteindelijk in maart 1944 in Wenen opgepakt, afgevoerd en in Auschwitz uitgewist. Na de oorlog werd de collectie-Korty niet spontaan teruggegeven aan de erfgenamen.

neren Zeiten. Ze stelde vast dat medewerkers van de bibliotheek tijdens de oorlog zeer actief en gewillig waren om niet alleen de buit van de nazirooftochten op te nemen, maar ook actief te tippen waar mooie collecties en stukken te vinden waren of wat zeker het land niet zou mogen verlaten. Of dat gewoon zelf te organiseren. Zo krijgt een systematisch en uiterst efficiënt 'topstukkenbeleid' in de jaren 1939 en '40 erg wrange kantjes.

Raoul Korty in het uniform van het Husarenregiment Nr. 5, met eigenhandig geschreven onderschrift, 1919. © ÖNB, Bildarchiv Kor 4/1 C

Erotiserende privé-opname door Raoul Korty van gravin Marie Esterházy rond 1919. © ÖNB, Bildarchiv Kor 6/1

ALS HERINNERING AAN SCHONERE TIJDEN?

Door en in de tentoonstelling werden de afdelingen collectievererving, -behoud en -beheer van de erfgoedbibliotheek gedwongen het eigen verleden diep en hard in de ogen te kijken. Johanna Rachinger, de huidige *Generaldirektorin* van de nationale bibliotheek, schetste in de inleiding tot de catalogus op een waardige wijze de problematiek voor haar instelling die bij dit initiatief aan de orde is. Daarbij kan overigens wel worden opgemerkt dat de titel wel een heel dubbelzinnige (ik neem aan onbedoelde) bijklank kan hebben: *Zur Erinnerung an schönere*

Algemeen directeur Paul Heigl leidde die operatie met veel geestdrift en zou zelfs betrokken zijn geweest bij het geheime en grootse bibliotheekproject van Hitler, een *Führerbibliothek* die in Linz had moeten worden uitgewerkt. Vrijwel onmiddellijk na de *Anschluss* in 1938 werd de zittende directeur op transport naar Dachau gezet. Zo kwam het nationaal-socialistische partijlid en *SS-Standartenführer* Paul Heigl aan de macht in de bibliotheek tot in 1944, toen hij zelfmoord pleegde. De Oostenrijkse bibliotheek had in de prachtige pronkzaal in eigen huis in de 21^e eeuw al eens diep door het stof moeten

De verzameling van Raoul Korty stond van 1939 tot 2006 in het depot van de nationale bibliotheek van Oostenrijk.

kruipen, met de tentoonstelling *Geraubte Bücher. Die Österreichische Nationalbibliothek stellt sich ihrer NS-Vergangenheit*. Die was gewijd aan de zeer onverkwikkelijke houding van de bibliotheek net voor, tijdens, maar ook na de Tweede Wereldoorlog. Want slechts zeer weinig werd spontaan teruggegeven. Er werd door diverse erfgoedbibliotheekverantwoordelijken decennialang hardnekkig de andere kant opgekeken. *Wir haben es gewusst, aber sind es vergessen?* Er kwam onder impuls van de minister van Cultuur, Wetenschap en Opvoeding, mevrouw Elisabeth Gehrler, een expliciete wet in Oostenrijk, het *Bundesgesetz über die Rückgabe von Kunstgegenständen aus den österreichischen Bundesmuseen und Sammlungen* – in het kort het *Kunstrückgabegesetz* van 1998 – om instellingen te verplichten de oorlogsbuit uit de periode 1938–1945 in kaart te brengen en waar mogelijk terug te geven aan de overlevenden of nabestaanden.

De in 2001 nieuw aangestelde directeur-generaal, Johanna Rachinger, liet er werk van maken. Een heel grondig onderzoeksproject werd uitgevoerd en tienduizenden in die zeven 'schone jaren' dubieus verworven objecten werden opgelijst. Tweeënzeventig grote verzamelingen werden zo geïdentificeerd, uit de collectie geselecteerd en waar mogelijk werd een teruggeeftraject gestart. In tentoonstellingen en publicaties wenste de erfgoedbibliotheek vervolgens de kelk tot de bodem te ledigen en alles zowel in beeld te brengen als te duiden: "Alleen door een voorbeeldig correcte omgang met het eigen verleden kan de Oostenrijkse nationale bibliotheek aanspraak maken op de geloofwaardigheid als centrale geheugeninstelling van het land".²

Het naoorlogse verhaal van de collectie-Korty werd in de 21^e eeuw zo'n pijnlijke confrontatie dat een aparte, bijkomende tentoonstelling, eigenlijk ook als ritueel, noodzakelijk was. Jarenlang had de dochter van Korty (1923–...) aangedrongen en gesmeekt om de collectie aan haar terug te geven dan wel aan te kopen. Haar eerste formele verzoek formuleerde Korty's enige dochter in april 1948! Toen in 1952 de weduwe van majoor Heimbach nog twee kisten met foto's uit de collectie van Korty, die door haar man waren meegenomen, wou 'teruggeven' of een duurzame bestemming wilde geven en daarvoor de nationale bibliotheek contacteerde, werden die kisten door de nationale bibliotheek aanvaard met het oog op het 'samenhouden van de collectie'. De bijkomende argumentatie was dat als er lang genoeg rustig werd gewacht, claims of bezitsrecht op de basiscollectie zouden komen te vervallen en de nationale bibliotheek dan gepast zorg zou kunnen dragen voor de collectie, uiteraard in het belang van 'het Oostenrijkse erfgoed'. Het kwam er dus op aan de collectie-Korty lang genoeg te laten rusten en *en passant* te laten groeien als er zich opportuniteiten voordeden. Het negeren van de vragen van de wettige eigenares, door formele redeneringen op te bouwen of in lange administratieve procedures te laten sudderen, bleek dus een bewuste strategie te zijn. In 1980 werd opnieuw

EN IN BELGIË?

Het Oostenrijkse *Kunstrückgabegesetz* van 1998 en de Korty-tentoonstelling zijn geen geïsoleerde verhalen, maar passen in een brede internationale beweging die in tal van landen in Europa en daarbuiten sinds 1996 tot gelijkaardige initiatieven heeft geleid. De herdenking van de vijftigste verjaardag van de bevrijding van Europa en van de ontdekking van de kampen (1945–1995) en het openstellen van archieven die gedurende vijftig jaar gesloten moesten blijven, heeft geleid tot een grote activiteit en internationale gevoeligheid op dit gebied. Katalysator was het schandaal dat in 1996 explodeerde rond het tijdens de Tweede Wereldoorlog in Zwitserse banken door nazi's ondergebrachte (bij Joden en andere mensen geroofde) goud en over slapende rekeningen en polissen van Joodse slachtoffers in tal van banken en verzekeringsmaatschappijen, in het bijzonder in Zwitserland. Het gebrek aan medewerking om daarover informatie te verstrekken of om daar eindelijk iets aan te doen, leidde tot hoogoplopende druk en tot internationale acties. In diverse landen werden op het eind van de 20^e eeuw en aan het begin van de 21^e eeuw wetgevende en juridische initiatieven genomen en werd systematisch onderzoek opgestart. Voor Oostenrijk bijvoorbeeld vindt men de informatie over wat dit voor kunst en erfgoed betekende op www.artrestitution.at. Een goed overzicht – land per land – vindt men op de actieve portaal-site www.lootedart.com en op www.ushmm.org/assets/index.html. Het mag duidelijk zijn dat deze problematiek (vooral ook die van een eventuele restitutie) een heel interessante uitdaging vormt voor een nationaal 'topstukkenbeleid'.

In België werd ... in 1997 een onderzoekscommissie over de problematiek opgericht Die produceerde in opdracht van de diensten van de eerste minister in 2001 een reeks rapporten.³ In die periode valt ook de publicatie te situeren van de 'Wet van 20 december 2001 betreffende de schadeloosstelling van de leden van de Joodse Gemeenschap van België voor hun

In 2007 werd de Kerty-verzameling van 30.000 beelden eindelijk (legitiem) verwerkt en ontsloten.

goederen die werden geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940–1945' (*Belgisch Staatsblad* 24 januari 2002). De dan opgerichte speciale Commissie voor de Schadeloosstelling van de leden van de Joodse Gemeenschap van België heeft het onderzoek en de behandeling van de aanvragen tot schade-loosstelling ondertussen, op 31 december 2007, beëindigd. De opvolging wordt vanaf 1 januari 2008 verzorgd door de FOD Kanselarij van de Eerste Minister (Wetstraat 16, 1000 Brussel). Het ging daarbij, in de opvolging van de wet van 2001, vooral over de problematiek inzake bankrekeningen en verzekerings-polissen.

Cultureel erfgoed en kunst kwamen in heel die beweging in België de voorbije tien jaar nog maar zijdelings in beeld. Op de website www.lootedart.com wordt voor sommige andere landen verwezen naar inventarissen en lijsten, terwijl voor België eenvoudigweg staat: "Looted Cultural Property, Libraries and Archives: Whereabouts Unknown". Het onderzoeksrapport van 2001, dat online beschikbaar is, bevat interessante passages die voortaan een must zijn voor wie zich met de geschiedenis van cultureel erfgoed in België wil bezighouden. Zo wordt onder meer gewezen op de operatie M, de *Möbelaktion*: een systematische nazi-operatie voor onder meer het registreren en 'verzamen' van roerend erfgoed in de bezette gebieden, meer bepaald bij Joodse weggevoerden of 'weg te voeren' mensen.⁴ Cultureel erfgoed dat van grote waarde werd geacht tijdens de oorlog in België, werd onder de bevoegdheid van *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* geplaatst, terwijl de stukken met een meer dan gemiddelde artistieke en materiële waarde door de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* werden beheerd. Hier is nog boeiend onderzoek te verrichten in het kader van een studie van omgang met het verleden en met erfgoed. In het op dezelfde website van de federale overheid te vinden eindrapport, *De bezittingen van de slachtoffers van de jodenvervolgving in België. Spoliatie-Rechtsherstel-Bevindingen van de studiecommissie*, staan tal van interessante bevindingen (119–145, 437–451, ...), die de aanleiding kunnen vormen voor verder onderzoek.

Een grote en grondige inventarisatie-actie zoals in Oostenrijk

vond in België nog niet plaats. Het is in dat licht interessant kennis te nemen van de respons op twee verkennende onderzoekjes rond roerend erfgoed waarover wordt gerapporteerd in het net vermelde eindrapport.

In 2000 werden 415 vragenlijsten verstuurd naar musea en be-waarbibliotheken in België, om te peilen naar het eventuele bezit van objecten die voor 1945 aan Joodse mensen hadden toebehoord. Amper 148 instellingen stuurden een antwoord terug, voornamelijk om te melden dat er niets te melden was. De meeste antwoorden waren varianten op boodschappen als "op het eerste gezicht niet" of "dit is nooit onderzocht". Slechts vier van de 415 instellingen antwoordden dat ze zo'n objecten – afkomstig uit het bezit van Joden in de Tweede Wereldoorlog – leken te hebben: Autoworld, Museum Vleeshuis te Antwerpen, de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis te Brussel en (uiteraard) het Joods Museum van België. Een tweede bijkomende enquête bij vierentwintig instellingen leverde vijftien antwoorden op, gevolgd door plaatsbezoeken. Hierbij kwamen wel signalementen van objecten met kentekens van de *Möbelaktion* of van onbekende, wellicht verdachte origine in de periode 1940–1954 boven water. De commissie besloot dat er nauwelijks onderzoek naar gedaan was en dat bij wat aandringen bij een handvol grote instellingen een topje van wat wellicht een ijsberg kan zijn, boven water zou komen. De tijdens het onderzoek door de commissie aangelegde databank *Jewish Cultural Assets-Belgium* (JCA-B) wordt niet publiek vrijgegeven, omwille van privacyredenen.

Voor wat het bredere plaatje betreft – cultureel erfgoed in erfgoedinstellingen en privé-verzamelingen in België waarvan de eigendomsclaims voor discussie vatbaar zijn (of erfgoed dat uit andere werelddelen afkomstig is, via niet altijd heldere wegen) – beperken we ons tot een algemene, haast symbolische verwijzing naar de website van UNESCO (www.unesco.org). Er zullen ook in Vlaanderen en België vroeg of laat wel interessante, reflexieve tentoonstellingen à la *Zur Erinnerung an schönere Zeiten* kunnen worden gemaakt.

Foto van directeur-generaal Paul Heigl in 1944, zoals hij drie decennia later werd gepresenteerd in de *Geschichte der Österreichischen Nationalbibliothek* (1973). Let op het spoor van het ontbrekende 'detail'.

expliciet in naam van de erfgename van Korty de vraag gesteld om de zaak op te lossen. Ook deze vraag verzandde weer ... Uiteindelijk, in 2004, werd dan onder dwang, lees: het *Kunst-rückgabegesetz* van 1998, de eigendomscollectie terug aangeboden aan de dochter van Korty. De erfgename bleek bereid om de collectie in de bibliotheek te laten. Een onafhankelijke schatter bepaalde een (voor de buitenwereld onbekende) prijs, die ook werd betaald. Zo verwierf de nationale bibliotheek van Oostenrijk eindelijk op een legitieme en gedocumenteerde wijze de collectie; zo kon en moest de collectie eindelijk worden getoond.

Op zo'n onderkoelde, kleine, doch zwaar beladen tentoonstelling in een pronkzaal van een bibliotheek zijn sommige eenvoudige ingrepen ijzersterk. Een weggewerkt beelddetail zegt soms meer dan een miljoen woorden. Als er zoiets zou bestaan als een historisch-kritische sensatie, naar analogie met de emotionele 'historische sensatie' waar Johan Huizinga of Jo Tollebeek al over hebben gepubliceerd, dan heb ik begin april

2008 zoiets beleefd op de tentoonstelling in Wenen. In een eenvoudige toonkast lagen, zonder bijkomende toeters of bel-len, simpelweg een boek opengeslagen op een pagina met foto en daarnaast dezelfde foto apart. Aan de ene kant lag de publicatie *Geschichte der Österreichischen Nationalbibliothek*, uit 1973 (!). In die officiële geschiedenis werden foto's gepubliceerd van de opeenvolgende directeurs-generaal, zo ook Paul Heigl, met een portret uit 1944. Op die pagina lag de publicatie open. Aan de andere kant was er de originele foto. Het kleine verschil komt voor de bezoeker, die net zorgvuldig door Korty gedocumenteerde ludieke fotoretouches van voor de Eerste Wereldoorlog heeft gezien, aan als een mokerslag van reflexiviteit. Op de originele foto was op het revers van de vroegere directeur-generaal het adelaarsteken van de NSDAP, de Nationaal-socialistische Duitse Arbeiderspartij (Duits: *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*) te zien. Wie héél goed kijkt, ziet daarvan op de geretoucheerde foto nog een spoor.

- 1 M. WERNER, 'Ein Wunderkind der Sammelwut', in: M. PFUNDER & M. WERNER (red.), *Zur Erinnerung an schönere Zeiten. Bilder aus der versunkenen Welt des jüdischen Sammlers Raoul Korty*. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, 2008, p. 8–26, p. 21 en passim.
- 2 "Nur durch einen vorbildlich korrekten Umgang mit ihrer eigenen Vergangenheit kann die Österreichische Nationalbibliothek Glaubwürdigkeit als zentrale Gedächtnisinstitution des Landes beanspruchen", in: J. RACHINGER, 'Vorwort', in: PFUNDER & WERNER, *Zur Erinnerung an schönere Zeiten*, p. 6–7.
- 3 Zie www.combuysse.fgov.be/hoofdframepubnl.html.
- 4 Zie daarvoor onder meer het rapport J. PEZICHKIAN, *La Möbelaktion (1940–1963)*. Brussel, 2000, op www.combuysse.fgov.be/hoofdframemenunl.html.
- 5 Brussel, Kanselarijdiens van de eerste minister, 2001.

De FARO-bibliotheek

→ Opbouw en collecties

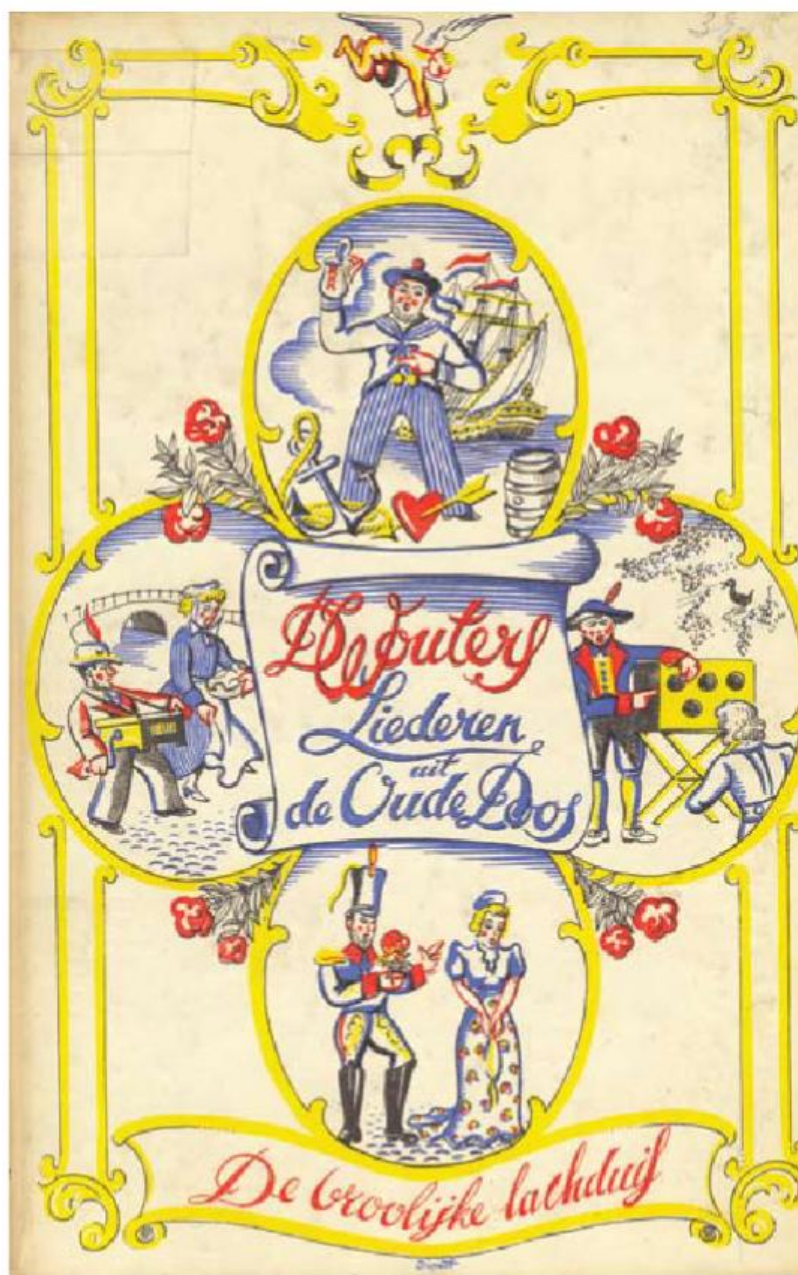
Twee bibliotheken verhuizen én samenvoegen ... In 2007 zaten medewerkers van het voormalige Vlaams Centrum voor Volkscultuur (VCV) en Culturele Biografie Vlaanderen (CBV) voor het eerst samen rond deze centrale vraag. Het bericht dat beide organisaties zouden gaan fuseren, had immers ook zo zijn gevolgen voor de bibliotheken, de ene gevestigd in Brussel, de andere opererend vanuit uitvalsbasis Antwerpen. Noodgedwongen sloten beide bibliotheken enkele maanden de deuren. Nu, ontelbare verhuisdozen later, is de nieuwe FARO-bibliotheek een feit.

Een van de kerntaken van FARO bestaat erin, zo lezen we in het nieuwe Cultureel-erfgoeddecreet van 23 mei 2008, praktijkondersteuning te bieden aan het cultureel-erfgoedveld. Het steunpunt doet dit onder meer via "het leveren van een actieve dienstverlening op het vlak van deskundigheidsbevordering, kwaliteitszorg, informatie en documentatie, management, publieksopbouw en -participatie, internationale samenwerking". Verder zijn ook praktijkontwikkeling en beeldvorming belangrijke opdrachten van het steunpunt. De bibliotheek vervult een cruciale functie om deze rollen waar te maken.

Als onderdeel van het steunpunt voor cultureel erfgoed wil de bibliotheek niet alleen ondersteuning bieden aan de medewerkers van FARO zelf. Daarnaast, en minstens even belangrijk, wil de bibliotheek een instrument zijn voor iedereen die werkzaam is in de cultureel-erfgoedsector of in aanverwante sectoren, voor wie actief is binnen een cultureel-erfgoedorganisatie of, voor wie vanuit wetenschappelijk oogpunt of gewoon vanuit interesse onderzoek doet naar de vele deeldomeinen van het cultureel erfgoed. Erfgoedpraktijken in binnen- en buitenland zijn immers het speerpunt in de collectievorming.

1+1=3

'Eén plus één is drie', de slogan is zonder enige twijfel ook van toepassing op de FARO-bibliotheek. De bibliotheek van het steunpunt is immers de opvolger en erfgenaam van haar beide voorgangers, de bibliotheken van CBV en het VCV. Het zwaartepunt van de collectie van het Vlaams Centrum voor Volks-

Cover van D. Wouters, *De vrolijke lachduif*. Humoristische liederen. 's Gravenhage, De Schouw, 1943. Deze publicatie behoort tot de Pollmann-collectie (B393). Bron: FARO

cultuur lag voornamelijk bij de vakgebieden volkskunde, 'folklore studies', Europese etnologie, industriële archeologie en materieel erfgoed, heemkunde, lokale/regionale geschiedenis, geschiedenis van het alledaagse leven, cultuurgeschiedenis en mentaliteitsgeschiedenis. Culturele Biografie Vlaanderen verzamelde en ontsloot hoofdzakelijk materiaal rond de thema's: behoud en beheer/*safeguarding*, publiek en presentatie, museologie, document- en archiefbeheer, erfgoedbeleid en objectregistratie en -automatisatie. Door de samenvoeging van beide collecties in één geïntegreerde FARO-bibliotheek ontstaat een vakbibliotheek met een gespecialiseerde collectie boeken, tijdschriften en grijs materiaal over de vele deeldomeinen van het cultureel erfgoed. Meer nog dan vroeger zijn kruisbestuivingen tussen deeldomeinen mogelijk en kunnen onderzoekers met een interdisciplinaire blik over de grenzen van het eigen werkdomein kijken.

ENKELE BIJZONDERE COLLECTIES

Naast haar reguliere collectie verwierf de bibliotheek in het verleden een aantal belangrijke fondsen, meestal via schenkingen en bruikleen.

HET FONDS-POLMANN

Opmerkelijk is eerst en vooral het fonds-Pollmann. Josephus Casparus Maria Pollmann (1902–1972) was een Nederlandse letterkundige en enthousiast voorvechter van het Nederlandse volkslied. Zijn hele leven ijverde hij voor het herstel van het 'goede' Nederlandse volkslied. Naast zijn inzet voor het 'herstel van de actieve volkszang' hield hij zich uitgebreid bezig met de wetenschappelijke studie van het Nederlandse volkslied. Door de jaren heen verzamelde en bewaarde hij een indrukwekkende vakbibliotheek. Bijzonder waardevol zijn enerzijds de *preciosa* (172 werken), een verzameling oude drukken uit de 16^e tot en met de 19^e eeuw. Anderzijds zijn er de 'recentere' drukken (1.200 werken). Zowel de *preciosa* als de recentere uitgaven weerspiegelen de persoonlijke interesses van 'Jop' Pollmann. Ongeveer twee derde van de *preciosa* bestaat uit religieuze en wereldlijke liedboeken. Werken over volksmuziek en volksliederen, kerkmuziek, muziekpedagogie en volksmuziekinstrumenten vertegenwoordigen, samen met literatuur over zeer uiteenlopende volkskundige domeinen, de rest van de collectie. De waarde van het fonds-Pollmann is zeer groot, zowel op antiquarisch als op wetenschappelijk gebied. Na de eerste ontsluiting in 1981 door het C.V.V., de voorloper van het VCV, en een slapend bestaan in het Antwerpse Volkskundemuseum, verhuisde de collectie op 13 januari 2000 naar de bibliotheek van het Vlaams Centrum voor Volkscultuur. Sinds 1 januari 2008 maakt het fonds-Pollmann integraal deel uit van de FARO-bibliotheek, waar de ontsluiting gebeurt door middel van de fiches uit 1981 (titel-, auteur- en trefwoordencatalogus). Consultatie na afspraak is dus aangewezen.

Renaat van der Linden (1918–1999). Bron: FARO

HET FONDS-VAN DER LINDEN

Begin 2000 verwierf het VCV het fonds-Renaat van der Linden². Deze Oost-Vlaamse volkskundige (1918–1999) was licentiaat in de klassieke filologie en leraar klassieke talen. Vanuit een eigen interesse verdiepte hij zich in zijn vrije tijd in de volkskunde, een discipline waarin hij in de loop der jaren een grote expertise wist te verwerven. Hij was van 1961 tot 1999 voorzitter van de Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen, hoofdredacteur van *Oost-Vlaamse Zanten* (1965–1998) en lid van de Koninklijke Belgische Commissie voor Volkskunde (1963–1998). Renaat van der Linden interesseerde zich voor zowat alle facetten van de volkskunde, wat zich laat aflezen in de samenstelling van het fonds, bestaande uit boeken en archiefstukken. De boekencollectie werd geïntegreerd in de bibliotheek van het VCV, en inmiddels bij FARO.

Het archieffonds-van der Linden werd geïnventariseerd en bestaat hoofdzakelijk uit correspondentie, stukken die voortvloeien uit het lidmaatschap van Renaat van der Linden van allerlei verenigingen, persknipsels, stukken die verband houden met zijn activiteiten voor radio en tv, foto's en thematische documentatie. Tot de collectie behoort eveneens een grote verzameling bedevaartvaantjes, affiches en devotionalia. Consulteren kan na schriftelijke toestemming.³

HET FONDS-VROMMAN

Hoewel geen bibliotheekcollectie in de strikte zin van het woord moet hier toch ook melding worden gemaakt van het archieffonds-Vromman. Frans Vromman (1923–2006) genoot een grote bekendheid als stoetenbouwer. Op zijn palmares staan, naast talrijke andere stoeten en optochten onder meer

Jozef Van Haver. Bron: FARO

de regie van de Praalstoet van de Gouden Boom in Brugge, de Garnaalstoet in Oostduinkerke en de Oogststoet in Veurne. Daarnaast was Frans Vromman, van opleiding kunsthistoricus en oudheidkundige, voorzitter van de West-Vlaamse Gidsenkring en medestichter van het Comité voor Initiatief van Brugge.

DE COLLECTIE-LEMAIRE

Rechtsgeschiedenis, rechterlijke volkskunde en hekserij zijn dan weer thema's die sterk vertegenwoordigd zijn in de om en bij de 400 volumes tellende collectie-Lemaire. Deze collectie zal in de loop van de volgende maanden geïntegreerd worden in de bibliotheek.

COLLECTIE BEHOUD & BEHEER

Tot de FARO-collectie behoort verder een collectie museum-technische publicaties, in 2003 in bruikleen gegeven aan Culturele Biografie Vlaanderen vzw door de toenmalige afdeling Beeldende Kunst en Musea van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Deze collectie omvat diverse werken rond museumkunde en behoud en beheer en werd volledig opgenomen in de bibliotheek van Culturele Biografie Vlaanderen, nu FARO.

HET FONDS-VAN HAVER

Zeer recent nog, in april 2008, verwierf FARO door schenking de omvangrijke boekencollectie van prof. dr. Jozef Van Haver¹. Jozef Van Haver (Wieze, 28 maart 1926) is licentiaat in de Germaanse filologie en doctor in de Wijsbegeerte en Letteren aan de K.U.Leuven. In 1963 promoveerde hij op de dissertatie *Nederlandse Incantatieliteratuur. Een gecommentarieerd compendium van Nederlandse bezweringsformules*. Naast de uitoefening van vele andere functies was hij onder meer jarenlang voorzitter van de Koninklijke Belgische Commissie voor Volkskunde (Vlaamse afdeling), secretaris/penningmeester van het Frans M. Olbrechtsgenootschap, lid van de raad van bestuur van de International Society for European Ethnology and Folklore en lid van de Wetenschappelijke Raad van het K.C. Peeters-Instituut voor Volkskunde te Antwerpen. Als volkskundig auteur bouwde hij door de jaren heen een stevige reputatie op. Naast zijn interesse voor volkskunde had Jozef Van Haver nog een tweede passie, Nederlandse taalkunde. Tussen 1961 en 1988 was hij docent algemene taalbeheersing, linguïstiek, fonetiek en orthofonie aan de Antwerpse Hogeschool voor Vertalers en Tolken. Aan de K.U.Leuven doceerde hij zowel in Leuven als in Kortrijk het vak 'Juridisch en Administratief Taalgebruik' aan vele generaties rechtenstudenten. Zijn niet-aflattende inspanningen voor een correct taalgebruik vonden hun weg naar diverse commissies, publicaties en adviesraden, waaronder de Raad voor Taaladvies en de Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde. Het spreekt voor zich dat vooral de twee disciplines taalkunde en volkskunde goed vertegenwoordigd zijn in de rijk gestoffeerde maar nog niet ontsloten bibliotheek van professor Van Haver. Gedurende de komende maanden zal de collectie stelselmatig worden geïntegreerd in de bibliotheek van FARO. De collectie kan daarom voorlopig nog niet worden geraadpleegd. Via *faro* en de website www.faronet.be houden we je op de hoogte.

PRAKTISCH

De bibliotheekcatalogus is onderdeel van LIBIS-Net en is online consulteerbaar via <http://opac.libis.be>. De bibliotheek van FARO is elke werkdag op afspraak toegankelijk. Gelieve (zo mogelijk) twee werkdagen op voorhand een afspraak te maken, het aantal zitplaatsen is beperkt. Een afspraak maken kan via e-mail (annemie.vanthienen@faronet.be) of via telefoon +32 2 213 10 68.

1 Zie ook Nele VANHEULEN, 'Het fonds 'Jop Pollmann'', *Mores. Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen*, 1 (2000) 1, p.3-7.

2 Eva WILHEMIS, 'Het archiefonds 'Renaat van der Linden'', *Mores. Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen*, 1 (2000) 3, p.17-18.

3 Annelies O, *De ontsluitingsproblematiek van heemkundige en volkskundige archieven & inventaris van het archief van Renaat van der Linden*. Brussel, VUB, 2006.

4 Alfons ROECK, '65 jaar Jozef Van Haver', in: *Liber Amicorum Prof. Dr. Jozef Van Haver. Aangeboden naar aanleiding van zijn vijftenzestigste verjaardag*. Brussel, Koninklijke Belgische Commissie voor Volkskunde, 1991.

Archieven en erfgoededucatie

→ Just do it!¹

Uit het onderzoek Erfgoededucatie in het Vlaamse onderwijs kwam onder meer naar voor dat de archiefsector in ons land geen hoge ogen gooit als het op erfgoededucatie aankomt. Enkele uitzonderingen niet te na gesproken heeft het merendeel van de Vlaamse archieven geen educatieve werking voor scholen. Een opmerking uit de focusgroep Archieven en documentatie, die tijdens voorgenoemd onderzoek werd gehouden, vat zowat samen wat, volgens de archieven, de redenen hiervoor zijn: "We vallen zeer vaak tussen wal en schip, ook op financieel vlak, daarom moeten we duidelijk prioriteiten stellen. De mogelijkheid om voldoende tijd te investeren ontbreekt en onderwijs is niet prioritair." Tegen deze defensieve argumentatie valt weinig in te brengen. Misschien is het beter om eens te kijken naar enkele goede praktijkvoorbeelden in de hoop dat het archieven zal aanmoedigen om, zelfs met bescheiden middelen, erfgoed-educatie te integreren binnen hun werking.

OP NAAR EEN EDUCATIEBELEIDSPLAN

De situatie in Nederland bewijst dat een gerichte aanpak vruchten kan afwerpen. Daar verscheen in februari 2008, in opdracht van Erfgoed Nederland, de eerste *Monitor Erfgoed Educatie* (MEE) die een beeld schetst van de aard en de omvang van erfgoededucatie in Nederland.² Het algemene beeld in Nederland is dat educatie steeds belangrijker wordt: "met name bij archieven en erfgoedbrede organisaties (zoals de erfgoedhuizen)". Uit dit onderzoek bleek tevens dat archieven de meeste ambities op het terrein van erfgoededucatie hebben. Dit zowel op het vlak van de stijging van het percentage van het budget dat men wil besteden aan erfgoededucatie, als op het vlak van het aantal educatieve programma's en/of lespakketten die men wil ontwikkelen. Wat niet betekent dat het ook in Nederland niet beter kan. Want, net zoals in Vlaanderen, wordt maar een gering aantal vrijwilligers binnen de archieven voor erfgoededucatie ingezet en is er binnen de archiefsector een grote behoefte aan deskundigheidsbevordering. Nu komt de relatief goede score van de Nederlandse archieven voor erfgoededucatie niet zomaar uit de lucht gevallen, want het is een gevolg van een beleid dat de laatste jaren werd gevoerd. Zo ontwikkelde de toenmalige koepelorganisatie DIVA, de voorganger van Erfgoed Nederland, in 2004 voor de archiefsector een vormingstraject rond het opstellen van een beleidsplan voor erfgoededucatie. De mosterd hiervoor kwam uit Groot-Brittannië waar al handleidingen voor het opstellen van een educatiebeleidsplan bestonden. Eigenlijk is hiermee alles al gezegd, want als we willen dat erfgoededucatie een permanent, vanzelfsprekend onderdeel wordt in de dagelijkse werking van archieven, dan is de integratie ervan in het beleidsplan een noodzakelijke voorwaarde.

Het spreekt voor zich dat het opstellen van een educatiebeleidsplan binnen een archief een ideaal vertrekpunt is van waaruit goede praktijkvoorbeelden kunnen ontstaan. Maar

www.learningcurve.gov.uk

tot het moment dat dit binnen de archief- (en bij uitbreiding erfgoedbrede) sector als vanzelfsprekend wordt beschouwd, is het misschien beter om de schotten tussen archieven en erfgoededucatie stapsgewijs te slechten. Een voorbeeld hiervan is de terechte opmerking dat archieven op zijn zachtst uitgedrukt minder publieksgerichte instellingen dan musea zijn. Slechts weinig archieven beschikken over voldoende of aangepaste receptieve ruimtes om klassen te ontvangen. Ook hun leeszaal zijn niet direct de meest aangewezen plaats om met een klasje door te lopen. Nochtans beschikken de archieven over instrumenten binnen hun dagelijkse werking die ze ook voor erfgoededucatie zouden kunnen inzetten. Een voorzet werd trouwens al gegeven in de vorm van een aanbeveling voor de archiefsector in het al aangehaalde rapport *Erfgoededucatie in het Vlaamse onderwijs*, namelijk: "digitalisering van archief en bibliotheekmateriaal met het oog op ontsluiting naar doelgroepen toe te bevorderen/stimuleren."

De nadruk hierbij zou vooral op het luik ontsluiting langs het internet moeten komen te liggen. Want ongeacht of ze nu aan erfgoededucatie willen doen of niet, staat digitalisering sowieso hoog op de agenda van de archiefsector. Veel archieven hebben wel één of meerdere digitaliseringstrajecten van hun collectie op poten gezet. Daarnaast werken tal van archieven volop aan een website waarmee ze hun collectie ontsluiten voor het publiek en facetten van hun werking presenteren. In de beleidsplannen van archieven lees je bijgevolg dat hun webstek wordt beschouwd als de belangrijkste toegang naar het archief voor het doorzoeken van de collectie (catalogus), het geven van informatie (loket, publicaties, ...) en het tonen van de collectie (digitaal archief en virtuele tentoonstellingen). Alleen valt mij op: (erfgoed)educatie ontbreekt volledig in dit virtuele plaatje: kinderen en jongeren kunnen zo nochtans worden bereikt.

(E-ERFGOED) GOOD PRACTICES

Het volstaat om eens te surfen naar de websites van archieven wereldwijd. Regelmatig kom je er het onderdeel 'educatie' tegen. Blijkbaar zijn buitenlandse archieven verder gevorderd

met het inschakelen van hun websites voor het onderwijs. Wat echter opvalt, is dat het vaak de grote nationale archieven zijn die als voortrekkers fungeren in het uitwerken van diensten voor het onderwijs en dat kleinere archiefinstellingen daarvan profiteren.

Is het een probleem voor Vlaanderen dat onze nationale archiefdiensten (lees: het Algemeen Rijksarchief) als federale instelling tegenwoordig misschien weinig affiniteit hebben met het onderwijs, wat een gemeenschapsmaterie is? Of is dit stilte voor de educatiestorm? Het is dus misschien aan de grote stadsarchieven, de grote privaatrechterlijke archiefinstellingen of aan organisaties voor familiekunde om de kar te trekken, naar onderstaande voorbeelden.

Een *state-of-the-art* praktijkvoorbeeld van zo'n voortrekkerrol is *The National Archives Learning Curve* in Groot-Brittannië. Dit is een apart webplatform van het Britse nationaal archief waarin veel online diensten die een archief kan aanwenden op het vlak van erfgoededucatie, werden samengebracht. De website is zowel gericht naar studenten als naar leerkrachten en heeft als voornaamste doelstelling om aan deze doelgroepen uit de collectie van het nationaal archief les- en studiemateriaal, gebaseerd op het nationaal curriculum voor geschiedenis, aan te bieden. Er staan onder meer lessen, een virtuele tentoonstelling en games op. Leerlingen kunnen zelfs *podcasts*, met andere woorden geluidsbestanden, downloaden voor hun mp3-speler waarop lessen staan die gegeven worden door topacademici of die gaan over onderzoek naar historische thema's in de stijl van een radioprogramma, waarbij primaire documenten worden gelezen door acteurs. *The Learning Curve* is zeker een inspirerend voorbeeld voor de Vlaamse archiefsector.

Een gelijkaardig voorbeeld is de portaal-site voor educatie van de nationale archieven van de Verenigde Staten. De mogelijkheden die deze website biedt aan leerlingen en leerkrachten zijn immens. De online lespakketten, het didactische materiaal, de videolesen en de specifieke opleidingen voor leerkrachten, zijn maar een kleine greep uit het aanbod.

Dat het ook minder uitgebreid kan, bewijst een instelling zoals de *Archives of Ontario*. Zij bieden op hun website meer dan vijftig online lespakketten rond verschillende onderwerpen voor alle onderwijstypes aan. Ze sporen ook leerkrachten aan om, op basis van hun online collectie, zelf lessen te maken die dan op de website worden toegevoegd. Daarnaast ontwikkelden de *Archives of Ontario*, samen met het archief en de bibliotheek van Toronto, een website met lespakketten over de geschiedenis van Ontario van 1820–1970 voor het middelbare onderwijs.

Nog los van het aanbieden van een specifiek educatief aanbod naar onderwijzers en leerlingen kan een archief ook in de structuur en de vormgeving van haar website meer aandacht

<http://ohq.tpl.toronto.on.ca>
www.archives.gov/education
www.archives.gov.on.ca/english/education/index.html#ohq

besteden aan kinderen en jongeren. Het wat attractiever of 'cooler' maken van de website werkt al drempelverlagend naar het onderwijs. Dit kan eenvoudig door het inbouwen van enkele toepassingen die de interactiviteit vergroten. Bijvoorbeeld met Google-maps, waarbij je digitale objecten (foto's, archiefstukken) kunt koppelen aan een locatie. Die techniek wordt bijvoorbeeld toegepast door het Utrechts Archief. Daarbij kun je ook een route door de stad uitstippelen. Een andere mogelijkheid voor archieven bestaat erin om web 2.0-toepassingen te integreren op de website. Dit kan bijvoorbeeld door een wiki op te zetten, gericht naar jongeren, waarbij je hen aanmoedigt om rond een thema zelf digitale archiefstukken of foto's uit hun omgeving te verzamelen of door middel van het schrijven van verhalen aan de slag te gaan met stukken uit een archiefcollectie. Een andere mogelijkheid is het plaatsen van een blog op de website rond bepaalde thema's uit de archiefcollectie. Als deze toepassingen worden gekoppeld aan een gerichte communicatiecampagne naar de scholen kan een archief haar regio figuurlijk op de kaart zetten. Want de meerwaarde van erfgoededucatie voor archieven ligt niet alleen in het feit dat ze op die manier hun archiefcollecties toegankelijk maken voor studenten en onderwijzers, het vergroot tevens hun maatschappelijk draagvlak en draagt, vanuit het perspectief van de scholen, bij aan een brede-schoolwerking.

Ten slotte bestaat er ook een oplossing om scholen een blik achter de schermen van een archiefinstelling te bieden. Zo werkte het natuurhistorisch museum Naturalis in Nederland het project *Expert in de klas* uit.⁸ Samen met enkele partners werd een gemakkelijk te hanteren softwarepakket ontwikkeld dat het mogelijk maakt om, door middel van *streaming*, live in een klas een presentatie te geven. Het is een innovatieve manier om de werking van een erfgoedinstelling naar leerlingen te brengen zonder dat ze de dagelijkse werking 'storen'. Experts kunnen hen het restaureren of de verwerking van archieven online diets maken. Door de opstelling van een webcam zowel in de klas als bij de expert kunnen de kinderen vragen stellen en kan een expert inspelen op hun reacties. Uiteraard kan een dergelijk systeem alleen worden opgezet door een samenwerkingsverband van archieven, maar de expertise bestaat al. Ondanks enkele financiële drempels, zoals de *streaming*, blijkt *Expert in de klas* voor scholen, door een abonnementsysteem, vrij voordelig te zijn.

www.naturalis.nl/naturalis.nl/naturalis.nl/1001330.html

www.hetutrechtsarchief.nl/kaart

1 Naar de gelijknamige uitspraak van Gail Durbin (Victoria & Albert Museum London) tijdens haar workshop over het gebruik van web 2.0 op de internationale conferentie *Museums and the Web*. Het verslag van deze conferentie vind je achteraan deze *faro*.
 2 Peter van der Zwaag, *Valt het MEE of valt het tegen? Eindrapport over de uitkomsten van de eerste Monitor Erfgoed Educatie (MEE)*. Bureau ART, februari 2007; zie www.erfgoednederland.nl/upload/documenten/eindrapportMEE2008.pdf. Musea zaten niet in de scope van dit onderzoek. Specifiek voor de musea wordt momenteel een onderzoek door Cultuurnetwerk Nederland uitgevoerd dat in de loop van 2008 afgerond zal zijn.

Operationele richtlijnen

→ 'Uitvoeringsbesluiten' van de UNESCO-conventie voor het koesteren van immaterieel cultureel erfgoed - goedgekeurd op 19 juni 2008

Sinds 19 juni 2008 is de 'UNESCO-conventie voor de bescherming van immaterieel cultureel erfgoed' (2003) volledig operationeel. Van 16 tot 19 juni 2008 kwam de Algemene Vergadering van de conventie van 2003 samen te Parijs, in de hoofdzetel van UNESCO. Die Algemene Vergadering bestaat momenteel uit de vijftien landen – waaronder België – die de conventie ondertussen al geratificeerd hebben. Zij bespraken en keurden, na het aanbrengen van enkele kleine amendementen, de resultaten van het werk van het Intergouvernementeel Comité tussen 2006 en 2008.

Men zou, *mutatis mutandis*, het Intergouvernementeel Comité kunnen vergelijken met een raad van bestuur van een vzw en de Algemene Vergadering met een algemene vergadering. Het Intergouvernementeel Comité is samengesteld uit de vertegenwoordiging van vierentwintig lidstaten die de conventie al geratificeerd hebben. Zij worden verkozen voor een periode van vier jaar.

Tijdens de eerste, cruciale mandaatsperiode werd bij lottrekking beslist om de helft van de mandaten slechts twee jaar te laten duren, wat voortaan een gedeeltelijke vernieuwing om de twee jaar mogelijk maakt en toch ook continuïteit verzekert. De voorbije twee jaar, tot en met 19 juni 2008, was België lid van het Intergouvernementeel Comité van de UNESCO-conventie voor de bescherming van immaterieel cultureel erfgoed. Het waren de eerste twee, cruciale werkjaren van dit internationale comité omdat alle spelregels (huishoudelijk reglement, logo, werkwijze, gebruik van het fonds, verhoudingen tussen de organen, operationele richtlijnen rond de interpretatie van de verschillende artikels) tijdens die eerste mandaatsperiode werden bepaald. In vier vergaderingen in Algiers, Chengdu, Tokyo en Sofia werd in 2007 en 2008 door het comité gewerkt aan de samenstelling van die operationele richtlijnen, die de conventie in werking moeten stellen. Daarnaast werden tal van andere kwesties geregeld. Voor België (lees: de gemeenschappen) waren dr. Marc Jacobs (Vlaamse Gemeenschap) en Jean-Pierre Ducastelle (Frans-talige Gemeenschap) de vertegenwoordigers.

Dit mandaat dat – net als voor bijvoorbeeld Frankrijk, Japan of

China – door lottrekking tot twee jaar beperkt is, liep af op 19 juni 2008. De Belgische delegatie blikt tevreden terug op wat er tijdens die eerste twee jaren kon worden verwezenlijkt. België volgt voortaan, tot een eventuele herverkiezing in de toekomst, de bijeenkomsten van het Intergouvernementeel Comité op als observator en blijft volwaardig lid van de Algemene Vergadering.

OPERATIONELE RICHTLIJNEN

De vijftien landen van de Algemene Vergadering hebben dus het samenhangende pakket richtlijnen goedgekeurd op 19 juni 2008 en vanaf nu kan de implementatie van de conventie echt van start gaan. Er wordt een vliegende start genomen. De lidstaten krijgen de kans om al voor 30 september 2008 de eerste voorstellen voor de internationale lijsten in te dienen.

De UNESCO-conventie van 2003 is onder meer een aanvulling en een antwoord op de UNESCO-conventie van 1972. Die conventie over monumenten en landschappen is vooral bekend door de lijst van het werelderfgoed. De conventie van 2003 gaat vooral over tradities, feesten, dansen, rituelen, verhalen, oude ambachten en geneeswijzen, over niet-tastbaar of immaterieel erfgoed. In de zopas goedgekeurde 'operationele richtlijnen' wordt vooral de nadruk gelegd op programma's voor het redden of koesteren van immaterieel erfgoed in gevaar. Staten kunnen voortaan jaarlijks – voor de eerste keer op uiterlijk 15 maart 2009 – een aanvraag indienen om met verdwijnen bedreigde vormen van erfgoed, waar dringend programma's rond moeten worden opgezet, op een lijst ('*List of intangible cultural heritage in need of urgent safeguarding*', artikel 17 van de conventie) te zetten.

Dit gebeurt als de gemeenschappen of landen in kwestie niet in staat blijken daar volledig zelf voor te zorgen. Ze kunnen dan een beroep doen op middelen uit een speciaal fonds van de conventie van 2003 binnen UNESCO en op internationale expertise. Uiteraard is dit niet voor Europese landen, maar wel voor ontwikkelingslanden bedoeld. Eind 2009 worden de eerste inschrijvingen verwacht en kunnen internationale hulp-programma's starten. Er wordt wellicht vanaf 2010 ook jaar-

lijks een lijst van voorbeeldpraktijken (artikel 18 van de conventie) gepubliceerd. Uiteraard zijn we in Vlaanderen vooral geïnteresseerd in een sensibilisering en uitwisseling van informatie en expertise rond 'best practices', bij voorkeur van uitstekende internationale projecten of van programma's die inspirerend zijn voor andere landen.

Verder is er ook de 'representatieve lijst van immaterieel cultureel erfgoed van de mensheid' (artikel 16 van de conventie). Voorheen bestond een programma van proclamaties van 'meesterwerken van immaterieel en oraal erfgoed van de mensheid'. Naast het Belgische carnaval van Binche (2003) en ommegangen in Ath en Bergen, heeft de Vlaamse gemeenschap er al dossiers rond ommegangsureuzen in Dendermonde, Mechelen en Brussel opstaan. Dit meesterwerkenprogramma is vanaf nu afgeschaft en vervangen door de nieuwe representatieve lijst. De negentig tot meesterwerken geproclameerde elementen worden bij de eerste bekendmaking van nieuwe inzendingen, in het najaar van 2009, automatisch opgenomen op de nieuwe representatieve lijst.

Vanaf nu kunnen jaarlijks nieuwe voorstellen worden ingediend door elke lidstaat, zo mogelijk met meerdere lidstaten samen. Dit kan voortaan jaarlijks voor 30 september. Met het oog op een eerste proclamatoronde in het najaar van 2009 is de eerste deadline voor het indienen van voorstellen voor opname in de *representatieve lijst van immaterieel cultureel erfgoed van de mensheid* vastgelegd op 30 september 2008. Het zijn de lidstaten die het dossier moeten indienen. In de praktijk gaat het in België dus om respectievelijk de Vlaamse, de Franstalige en Duitstalige gemeenschappen die bevoegd zijn voor immaterieel cultureel erfgoed.

Voor elke kandidatuur moet, door het land dat ze voordraagt bij UNESCO, aangetoond worden:

- dat het fenomeen voldoet aan de definitie van immaterieel cultureel erfgoed zoals beschreven in artikel 2 van de UNESCO-conventie van 2003 (zie kader);
- dat het opnemen van het element in de representatieve lijst bijdraagt zowel tot het verzekeren van de visibiliteit (van de conventie en van dit type erfgoed), van de bewustwording van het belang van immaterieel cultureel erfgoed en van het stimuleren van dialoog rond culturele diversiteit in de hele wereld;
- dat er maatregelen rond 'safeguarding' worden uitgewerkt die toelaten het element te beschermen en te promoten;
- dat de kandidatuur voorgelegd wordt na de zo breed mogelijke consultatie van de betrokken gemeenschappen, groepen en indien relevant individuen en met hun vrije, voorafgaande en geïnformeerde goedkeuring;
- dat het fenomeen voorkomt in een inventaris van immaterieel cultureel erfgoed van de indienende staten.

Bij het ter perse gaan van dit artikel was nog niet bekend welke (overgangs)procedure gevolgd zou worden in Vlaanderen. Hiervoor wordt verwezen naar de websites van de administratie

Kunsten en Erfgoed (www.vlaanderen.be/erfgoed) en het steunpunt (www.faronet.be).

Naast het internationale luik bevat de UNESCO-conventie van 2003 ook een hele reeks richtlijnen voor een eigentijds beleid rond 'safeguarding' van immaterieel erfgoed op nationaal niveau. Het nieuwe Vlaamse Cultureel-erfgoeddecreet van 23 mei 2008 draagt alles in zich om hier performant op in te spelen. In volgende nummers van dit tijdschrift zullen we hier uitgebreid verder op ingaan. Heet van de naald wilden we u alvast het heugelijke nieuws meegeven dat op 19 juni 2008 te Parijs – met de goedkeuring van de operationele richtlijnen van de conventie van 2003 – geschiedenis werd geschreven.

 www.faronet.be

CONVENTIE BETREFFENDE DE BESCHERMING VAN HET IMMATERIEEL CULTUREEL ERFGOED

Parijs, 17 oktober 2003

Artikel 2 - Definities

1. Het immaterieel cultureel erfgoed betekent zowel de praktijken, voorstellingen, uitdrukkingen, kennis, vaardigheden als de instrumenten, objecten, artefacten en culturele ruimtes die daarmee worden geassocieerd, die gemeenschappen, groepen en, in sommige gevallen, individuen erkennen als deel van hun cultureel erfgoed. Dit immaterieel cultureel erfgoed, overgedragen van generatie op generatie, wordt altijd herschapen door gemeenschappen en groepen als antwoord op hun omgeving, hun interactie met de natuur en hun geschiedenis, en geeft hen een gevoel van identiteit en continuïteit, en bevordert dus het respect voor culturele diversiteit en menselijke creativiteit. In deze conventie wordt uitsluitend rekening gehouden met het immaterieel cultureel erfgoed dat zowel compatibel is met bestaande internationale instrumenten voor mensenrechten als met de vereiste van wederzijds respect tussen de gemeenschappen, groepen en individuen, en met duurzame ontwikkeling.

2. Het immaterieel cultureel erfgoed, zoals gedefinieerd in paragraaf 1, manifesteert zich inter alia in de volgende domeinen:

- (a) orale tradities en uitdrukkingen, inclusief taal als een vehikel van immaterieel cultureel erfgoed;
- (b) podiumkunsten;
- (c) sociale gewoonten, rituelen en feestelijke gebeurtenissen;
- (d) kennis en praktijken betreffende de natuur en het universum;
- (e) traditionele ambachtelijke vaardigheden.

3. Bescherming betekent maatregelen treffen die erop gericht zijn de leefbaarheid van het immaterieel cultureel erfgoed te verzekeren, inclusief de identificatie, de documentatie, het wetenschappelijke onderzoek, de bewaring, de bescherming, de promotie, de versterking, de overdracht van immaterieel cultureel erfgoed, in het bijzonder door formeel en niet-formeel onderwijs, en het revitaliseren van verschillende aspecten van dat erfgoed.

FAROnet

→ De website van het steunpunt

Op 29 februari werd FAROnet (www.faronet.be) samen met het nieuwe steunpunt FARO gelanceerd. Deze website vervangt de websites van Culturele Biografie Vlaanderen vzw (www.culturelebiografie.be) en het Vlaams Centrum voor Volkscultuur vzw (www.vcv.be). Beide sites blijven nog tot deze zomer online als archief maar worden niet meer geactualiseerd. De belangrijkste inhoud zal worden overgezet naar FAROnet.

Met FAROnet kiezen we voor een gefaseerde aanpak. De huidige website is een basiswebsite die doorheen de tijd zal worden uitgebreid. De site is thematisch opgebouwd zodat informatie over verschillende thema's en onderwerpen snel beschikbaar is. Elke FARO-medewerker kan er bovendien zelf berichten en documenten plaatsen, dit resulteert als het ware in een levende website, die steeds in beweging is.

FAROnet heeft ook enkele technologische snufjes zoals RSS en tagging. Daarnaast is de site klaar voor opkomende trends zoals het mobiele internet en streven we naar een toegankelijke website voor blinden en slechtzienden.

EEN RONDLEIDING DOOR FARONET

De **startpagina** geeft een overzicht van de laatste nieuwe berichten.

In het **nieuwskanaal** kunnen bezoekers het laatste erfgoednieuws lezen.

De **kalender** houdt je op de hoogte van studiedagen en workshops in het erfgoedveld.

Via de **blog** kunnen de FARO-medewerkers de sector op de hoogte houden van de thema's waarrond er gewerkt wordt. Elke FARO-medewerker heeft zijn eigen blog, dit maakt een snelle en interactieve manier van communiceren mogelijk. Naast berichten kunnen ook powerpointpresentaties, video's,

pdfs en muziekfragmenten in een blogbericht geplaatst worden.

FARO brengt regelmatig nieuwe **publicaties** uit. Een overzicht van deze publicaties vind je volgens jaartal geordend en online bestellen is mogelijk. Ook de publicaties van Culturele Biografie Vlaanderen en het Vlaams Centrum voor Volkscultuur die nog in voorraad zijn, kun je nog steeds bestellen.

Driemaandelijks, na de verschijning van *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, komen de belangrijkste artikels digitaal op de website, je kunt er ook de inhoudstafel van vorige nummers en het nieuwe nummer raadplegen.

E-documenten zijn digitale publicaties. Deze zijn alfabetisch en volgens verschijningsdatum te raadplegen in pdf-formaat. In het onderdeel **organisatie**, stelt FARO zich voor. Je vindt er de lijst met FARO-medewerkers terug.

Tot slot is de FARO**bibliotheek** catalogus via de website te raadplegen.

LINKS TUSSEN HET TIJDSCHRIFT EN FARONET

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed en FAROnet passen beide in de communicatiestrategie van het steunpunt. Zo zal de website vooral de snelle berichtgeving verzorgen en zal het tijdschrift uitgebreider ingaan op specifieke thema's. Maar het kan ook omgekeerd. Sommige artikels zullen verder worden uitgediept op de website en ook extra inhoud zoals films, foto's en weblinks bij een artikel worden verzameld op de website.

Wanneer een artikel uit het tijdschrift op de website verder uitgewerkt wordt of er op de website links staan bij het artikel, wordt dit aangegeven door het volgende websitesymbool bij het tijdschriftartikel:

VIDEO, FOTO'S EN BROADCAST

Regelmatig vinden er studiedagen of workshops plaats bij FARO. De presentaties van de sprekers worden opgenomen op video en de filmpjes kunnen achteraf bekeken worden op de website. Ook de powerpointpresentaties van lezingen zijn raadpleegbaar via FAROnet. Enkele keren per jaar zenden we live presentaties of lezingen uit, die bezoekers via de website kunnen volgen.

Foto's persconferentie Week van de Smaak

Stop van de Week

Topkok Peter Goossens (Hof van Cleve) onthult nieuw recept

ZOEKEN OP FARONET

Op FAROnet kun je informatie zoeken door een trefwoord in de zoekbox in te geven. Naast het zoekresultaat verschijnt een relevante trefwoordenlijst die aansluit bij het zoekterm. Door daarna één van de trefwoorden aan te klikken wordt het zoekresultaat verfijnd.

Aan heel wat inhoud op de website zijn trefwoorden gekoppeld. Deze trefwoorden (bv. digitalisering) en doelgroepen (bv. musea) moeten ervoor zorgen dat bezoekers een artikel snel terugvinden. Bezoekers kunnen een doelgroep kiezen (bv. musea) en op basis van deze doelgroep een lijst krijgen van alle inhoud bestemd voor deze doelgroep.

CATEGORIEËN

Andere sectoren
 Archiefinstellingen Beeldende en
 audiovisuele kunst **Cultureel**
erfgoedsector cultuursector
 Erfgoedcellen en -fora erfgoedorganisaties
 Erfgoedverenigingen jeugd **Musea**
 Onroerend erfgoedsector Sociaal-cultureel
 volwassenenwerk

VERWANTE CATEGORIEËN

Sectoren: Cultureel erfgoedsector
Type: Opening / lancering
Vrije tags: peter goossens
Vrije tags: faro
Vrije tags: opening

TREFWOORDEN

archief- en documentbeheer beleid /
 regelgeving **communicatie / marketing**
deskundigheids-
bevordering educatie **ICT /**
digitalisering / e-erfgoed
 informatie- en kennisbeheer interculturaliteit
 onderzoek / praktijkontwikkeling
 publieksopbouw en -participatie
 safeguarding / behoud en beheer
visieontwikkeling en
reflectie

Zoeken

Geef twee trefwoorden op:
 erfgoed ZOEKEN

Zoekresultaten

Over Faro
 ... één organisatie: FARO, Vlaams steunpunt voor cultureel **erfgoed** vzw. De beide vzw's CBV en VCV zijn in vereffening en worden in de ... steunpunt voor de sector van het roerend en immaterieel **erfgoed** en wordt gesubsidieerd door de Vlaamse overheid. De functie van het ...

Onze man in Montréal
 ... online presentatie van culturele-, wetenschappelijke - en **erfgoed** content door installaties wereldwijd Vanaf 10 april 2008 ... erfgoedsector Conferentie ICT

RSS OF LAAT HET NIEUWS NAAR JE KOMEN

RSS staat voor *Really Simple Syndication*, simpel abonneren kortweg gesteld. Door in te schrijven op één van de FARO-RSS feeds wordt een bezoeker automatisch op de hoogte gehouden van nieuwe berichten op de site.

FAROnet Blog van Rob Selem...

- OKV Museumprize
- Presentatie Hein Vanhee + vragen uit het publiek ...
- Presentatie Seth van Hooland op de workshop op...
- Presentatie Seth Kaufman op de workshop open B...
- Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience
- Lergank Limburgs - Dialecten in Belgisch Limburg
- Dossier
- Komt dat horen!
- Verhaal beschrijven voor blinden en slechtzienden
- Pats's persconferentie Week van de Smaak

Blog van Bert De Nil

Onze man in Montréal: dag 3

De laatste dag van de conferentie, maar gemeente verliet programma's om te worden, in de vooravond, worden van de conferentie verspreid naar, in twee delen, naar drie verschillende vertalingen en vertalingen die het vertalen en andere digitale projecten van culturele organisaties. Het eerste was om het eerste af te sluiten, van 2008.

Week van de Smaak
 15 tot 23 november 2008
[www.weekvandesmaak.be](#)

Dankzij RSS komt het nieuws naar je toe en moet je niet steeds alle interessante websites afschuimen naar nieuws. Wanneer het mogelijk is om je te abonneren op RSS feeds, verschijnt het oranje RSS-symbool in de rechterbovenhoek. Door dit aan te klikken, abonneer je je.

DE PROJECTWEBSITES VAN FARO

SPECTRUM-N

Op de blog van SPECTRUM-N, de standaard voor collectiemanagement, krijgen bezoekers meer informatie over dit project. Op deze blog, die een onderdeel is van de FAROnet-website, kun je de presentaties en filmpjes bekijken van de lancering van SPECTRUM. De blog schetst ook een terugblik op de totstandkoming van Spectrum. *Last but certainly not least* kun je er SPECTRUM gratis downloaden in pdf-formaat.

www.spectrum-n.be

ERFgoedDAG

De website van Erfgoeddag promoot dit jaarlijkse feest van het roerend en immaterieel cultureel erfgoed en biedt de bezoeker informatie hierover. Het volledige programma van Erfgoeddag is elk voorjaar via deze website doorzoekbaar. Bezoekers vinden er meer inhoud over het jaarlijkse thema en kunnen er de programmabrochures in pdf downloaden.

www.erfgoeddag.be

DE WEEK VAN DE SMAAK

De website van het jaarlijkse (eet)culturelevenement laat je kennismaken met het gastland van dit jaar: 'Frankrijk'. Voor de organisatoren zijn er allerhande praktische informatie en tips om hun evenement te organiseren. Ook inschrijven voor het evenement kan via de website. Tijdens de Week van de Smaak kunnen bezoekers op de site terecht voor het volledige aanbod in Vlaanderen, speciale acties die opgezet worden én een receptenboek.

www.weekvandesmaak.be

EXPO'58: BACK TO THE FUTURE

Ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van Expo '58 bundelden de veertien erfgoedcellen van Vlaanderen de krachten. Met het project *Expo '58: Back to the Future* gingen zij op zoek naar de verhalen van zij die erbij waren. Er werden heel wat getuigenissen verzameld en er is flink wat beeldmateriaal bij elkaar gebracht. Het resultaat kun je op de website beluisteren en bekijken. Op deze site vind je eveneens een overzicht van alle activiteiten die de erfgoedcellen ter gelegenheid van 50 jaar Expo '58 organiseren.

www.expo58.eu

IN-FUSION

In-fusion is een project over erfgoed en interculturaliteit in ziekenhuizen. Het heeft als doel om erfgoedorganisaties te laten samenwerken met allochtone verenigingen en/of hen te laten werken rond interculturaliteit. De website geeft meer informatie over het project en een overzicht van de locaties waar het project neerstrijkt.

www.in-fusion.be

Expotopia

→ Een eeuw Belgische wereltentoonstellingen in 151 minuten

Je kon er de afgelopen maanden niet naast kijken. De vijftigste verjaardag van Expo '58 wordt gevierd met allerhande publicaties, evenementen, tentoonstellingen, websites enzoverder. Ook het Filmarchief grijpt de viering van vijftig jaar Expo '58 aan om zijn nieuwste dvd voor te stellen: Expotopia.

In 2006 bracht het Filmarchief een eerste dvd met bijbehorend boek (of was het omgekeerd) uit rond Expo '58. Amateurbeelden, documentaires, journaals, wetenschappelijke films en dergelijke werden samengebracht op één dvd. Het was het begin van een reeks rond hoogtepunten uit de Belgische geschiedenis. Zo wordt audiovisueel materiaal uit de collectie van het archief via dvd toegankelijk voor een groot publiek. Dit idee werd verder doorgetrokken in de nieuwste uitgave *Expotopia*.

VAN UTOPIE NAAR NOSTALGIE

Naar aanleiding van de feestelijkheden rond Expo '58 blikt het Filmarchief terug op al de door België georganiseerde wereltentoonstellingen. Ons land kende immers een traditie in het inrichten van zulke expo's; het organiseerde er maar liefst elf. Vertrekkende van Expo '58 werd het thema uitgebreid naar de wereltentoonstellingen van Brussel uit 1910 en 1938, van Gent uit 1913 en die van Antwerpen en Luik in 1930. Zo krijgt de kijker onder meer een zicht op de immense schade die de brand op de Expo van 1910 aanrichtte, vergezellen we het koninklijke echtpaar in 1913 bij hun bezoek aan de tentoonstelling van Gent en worden we rondgeleid op de sites van Antwerpen en Luik in 1930.

Bij het zien van deze beelden kunnen wij ons nog nauwelijks de impact van zulke wereltentoonstellingen voorstellen. In tegenstelling tot de fictiefilms, waarvan het Filmarchief er ook al enkele uitgaf, is deze non-fictieverzameling minder breed toegankelijk. Meer analyse, duiding en achtergrond bij het beeldmateriaal krijgen we in het essay van Johan Pas². In het begeleidende boekje licht hij het fenomeen wereltentoonstelling uitgebreid toe en tracht hij te verklaren waarom hedendaagse wereltentoonstellingen minder succesvol zijn dan die van de 19e en het begin van de 20e eeuw:

“Ons geloof in de vooruitgang en de westerse superioriteit heeft net iets teveel deuken gekregen om onze hoop op sociale, politieke of ecologische veranderingen te visualiseren, laat staan te realiseren. Vandaag worden ze niet meer beschouwd als dé stand van zaken, eerder als een spektakel tussen de andere. De massamedia en de digitale cultuur hebben veel van de rol van de wereltentoonstellingen overgenomen. Utopie heeft plaatsgemaakt voor nostalgie”³

BRUSSEL 1935 EN '58

Het beeldmateriaal van de twee meest recente (Brusselse) wereltentoonstellingen, die van 1935 en 1958, was het talrijkste en vormt meteen het hoofdaandeel van de dvd.

Ook de erfgoedcellen van Vlaanderen leverden hun bijdrage. In het kader van het project *Expo '58. Back to the Future* stooten zij op een drieënzeventig minuten durend filmpje in expositie. + *Zo Expo '58 terugkwam. Een film vol fantasie en herinnering* is een verslag van een twee dagen durend bezoek aan de wereltentoonstelling. André Verhaeghe, amateurcinéaste besteedde uitzonderlijke zorg aan compositie en cameravoeving. Het filmpje is vijftig jaar na datum nog opvallend goed geconserveerd en werd mee opgenomen op de dvd.

PUBLICITOPIA

Een schitterend extraatje is een compilatie van reclamefilmpjes uit de jaren 1935 en '50. In een van de filmpjes vraagt een leraar één van zijn leerlingen 'pain liquide' te halen. En wat is eten en drinken tegelijk? Bier van Piedboeuf natuurlijk!

Een ander soort brood was het 'expobrood' dat bij sommige bakkers nog tot de jaren 1980 verkrijgbaar was. Industrieel gebakken, voorverpakt, wit, schuimig brood waarvoor reclame gemaakt werd onder de slogan: 'Maak van expobrood uw dagelijks brood.'

De economische groei aan het einde van de jaren 1950 ging gepaard met een ongebreideld consumentisme. De reclame speelde daar gretig op in. Vooral producten die het leven op een of ander manier comfortabeler (de koelkast, wasmachine, het sofabed) maakten, werden gepromoot.

WHERE ARE YOU, PEGGY SUE

Onder de titel *Where are you Peggy Sue* vinden er in september openluchtvertoningen aan het Atomium plaats met films over of uit de fifties. Zowel klassiekers (*Mon Oncle, Rebel without a cause*) als meer eigentijdse films (*Good night and good luck, L.A. Confidential*) zullen te zien zijn.

Daarnaast worden drie grote filmmomenten van Expo '58 – de confrontatie van de twaalf beste films aller tijden, het wereltentoonfestival van de film en het festival van de experimentele film – hernomen. Meer info vind je op www.filmarchief.be.

De dvd *Expotopia* (met begeleidend boekje) is verkrijgbaar bij het Koninklijk Filmarchief en kost 19 euro.

¹ Ans Van de Cotte is kunsthistorica en coördinator van het project *Expo '58: Back to the Future* bij FARO.

² Johan Pas is kunsthistoricus, tentoonstellingsmaker en auteur. Hij doceert aan de Hogeschool Antwerpen. Johan Pas, 'Mo(nu)menten van het moderne', in: Filmarchief dvd's! Brussel, Filmarchief, 2008, p.13.

³ *Expo '58: Back to the Future* is een project mondelinge geschiedenis met de wereltentoonstelling van Brussel 1958 als onderwerp. Het is een initiatief van de erfgoedcellen van Vlaanderen en Brussel en wordt ondersteund door FARO. Meer info op www.expos58.eu.

Museums and the Web

→ Verslag Conferentie Montréal, 9 – 12 april 2008

Sinds 1997 wordt in de lente de internationale conferentie Museums and the Web georganiseerd. Het is een jaarlijkse hoogmis voor experts die bezig zijn met het online presenteren van erfgoedcontent wereldwijd. Dit jaar vond Museums and the Web plaats van 10 tot en met 12 april in Montréal.

Het is onbegonnen werk om op enkele pagina's een volledige synopsis te geven van de achtendertig papers, twintig interactieve sessies en zevenenvijftig demonstraties die tijdens deze editie van *Museums and the Web* werden georganiseerd. Gelukkig wordt alle informatie op een degelijke conferentie-website verzameld en kun je voor impressies en commentaren terecht op de online gemeenschap rond *Museums and the Web*.¹

Ook het aanduiden van trends, hypes of een rode draad doorheen deze conferentie is onbegonnen werk. Web 2.0 is uiteraard een zeer *hot* thema (voor sommige instellingen is het zelfs gemeengoed geworden), maar daarnaast spelen er zich ook ontwikkelingen af op het vlak van het semantische web, het mobiele internet, zoeken op het web, e-learning, enzoverder. Je kunt derhalve als deelnemer niet méér doen dan die sessies en workshops uit te kiezen die je het meeste smaken. Hieronder volgt een impressie van de sessies waaraan ik heb deelgenomen. Een meer volledig verslag kun je lezen op mijn blog op de FARO-website.

DAG 1

Na de plenaire zitting was er in de voormiddag al een eerste sessie. Uit het aanbod koos ik de sessie over 'Personalisatie'. Personalisatie is een webterm die zoveel betekent als het creëren van een digitale omgeving op maat van de gebruiker. Hoe het in de praktijk in zijn werk gaat, wordt meteen duidelijk als je de paper leest van het Deens-Duitse virtueelmuseum-project *VIMU*.² In dit virtueel museum zijn er profielen gemaakt voor de zes doelgroepen die men wil bereiken: de algemene gebruikers ('*explorers*'), studenten, leerkrachten, onderzoekers, toeristen en kinderen. Daarnaast kunnen de gebruikers de website aanpassen volgens hun persoonlijke voorkeuren en noden.

Een nog verder doorgedreven voorbeeld van personalisatie werd gegeven door Amy Isard, die meewerkt aan een virtuele galerij in *Second Life*. De bezoekers kunnen met hun eigen

Informatie presenteren, delen en beoordelen is waar het allemaal om draaide in Montréal. © FARO

avatar de galerij bezoeken en deze zelf inrichten. Op de video-community *Vimeo* staat een voorbeeldfilmpje van dit project.³ De sessie werd afgesloten met een presentatie van de *CHIP Tour Wizard* die werd gemaakt voor het Rijksmuseum Amsterdam, waarbij *CHIP* staat voor *Cultural Heritage Information Presentation*.⁴ Bezoekers kunnen op voorhand op een website alvast een museumtour maken. In het museum zelf krijgen ze vervolgens een pda die hen door het museum leidt naar die kunstwerken die het best bij hun profiel lijken te passen.

Na de middag was het aan Joke Beyl (VUB-SMIT) en mezelf om tijdens de sessie *Mobile Computing* een presentatie te geven over een deelonderzoek van het Erfgoed 2.0-project. Onze presentatie verliep vlot, hoewel we meer vragen uit het publiek hadden verwacht. Gelukkig voor ons zelfvertrouwen werden we nadien aangesproken voor meer informatie door mensen van het Museum of Modern Art van zowel New York als van San Francisco, de Universiteit van Utrecht, een Chileense universiteit en een Canadees bedrijf dat actief is in de erfgoed-

De conferentiewebsite van Museums and the Web waar je onder andere de papers van vorige conferenties online kunt nalezen.

sector. Felicitaties kwamen er ook van een Puerto Ricaanse, die tijdens haar jeugd in Leuven had gestudeerd.

Voor de laatste sessie van dag 1 koos ik voor de sessie 'User-Generated Content'. De drie presentaties waren voorbeelden uit de museale sector: een analyse van het gebruik van *storytelling* in Amerikaanse musea, het project rond Joodse scholen in de VS en *In Your Face* van de Art Gallery of Ontario. Vooral de laatste presentatie bleef hangen. Ter gelegenheid van hun verbouwing deed de Art Gallery een eenmalige oproep bij het publiek om een getekend zelfportret op postkaartformaat te bezorgen. Men verwachtte een tiental inzendingen maar tot dusver kregen ze meer dan 17.000 portretten van heinde en ver toegestuurd. Het project heeft ondertussen al een online vervolg op *flickr* en *collectionx*.⁵

DAG 2

In plaats van het programmeren van een reeks parallelle sessies koos de organisatie ervoor om tijdens deze dag 'interactiviteit' centraal te stellen. We konden bijgevolg kiezen uit een ruim aanbod van miniworkshops, professionele forums, *usability labs* en *crit rooms*. In een *crit room* geven ervaren websitebouwers en wat men daar bestempelde als 'new media managers' hun oordeel over bestaande websites. Omdat het onmogelijk was om van heel dit aanbod te proeven koos ik ervoor om enkele workshops, waarvan ik het gevoel had dat ze mij het meeste zouden smaken, te volgen.

De workshop 'Now we have Web 2.0 tools, how do we use them?' geleid door David Greenfield was direct een schot in de roos. Tijdens een inspirerende introductie gaf Greenfield een overzicht van zijn eigen ervaring met Web 2.0 die al begon toen van Web 2.0 nog geen sprake was. Hij legde de nadruk op het gebruik van Web 2.0 voor samenwerking tussen gemeenschappen en als tool in het onderwijs. Zijn paper met een uitgebreid kritisch apparaat naar voorbeelden op het internet is zeker het lezen waard. Daarna ontspon er zich een levendige discussie waarbij mensen uit het publiek getuigden over het gebruik van Web 2.0 binnen hun eigen instelling. Thema's zoals 'hoe haal je deze technologieën in huis?' en 'het onderhoud van webtoepassingen' passeerden de revue. Ook op enkele sceptische opmerkingen werd dieper ingegaan, zoals 'hoe vind je je weg tussen het bos aan wiki's, blogs, en dergelijke meer?'. De hamvraag was echter: 'wat brengt de toekomst?'. Hoewel we allemaal weten dat alles in een snel tempo evolueert, kan niemand van ons de toekomst voorspellen. In het *Horizon Rapport* (dat gelijktijdig in een belendende zaal werd voorgesteld) wordt een poging gedaan. Daarin worden *video editing*, samenwerkingsplatformen en de verschuiving van 'content' naar 'people' als toekomstige evoluties naar voren geschoven. Jammer dat zo'n interessante workshop (laat staan de hele conferentie) niet wordt gestreamd.

Door het feit dat de workshop rond 3D die ik had gepland bij te wonen, eivol zat, was ik genoodzaakt mij aan te sluiten bij een workshop over het 'Semantische Web'. Maar zoals dat vaak gaat met toevalligheden was dit een enorme meevaller. De discussie werd op een levendige en humoristische manier geleid door de Britse onderzoeker Ross Parry. Hij deed dit in de eerste plaats door de deelnemers onderling te laten reflecteren over de betekenis van termen zoals 'semantic web', 'Web 3.0' of het 'machine-processable web'. De moraal van het verhaal was dat iedereen, afhankelijk of hij bijvoorbeeld een technische of een cultuurwetenschappelijke achtergrond heeft, een andere betekenis geeft aan deze concepten. Voor de cultuursector maken jargons en neologismen eigenlijk niets uit. Het gaat erom wat je ermee kunt doen. En dan kun je het semantische web vertalen als een efficiënter zoeken op het internet, het ontdekken van *resources* en machines die in de achtergrond met elkaar praten en je zo antwoorden kunnen geven op complexe vragen. Samengevat: "the Semantic Web is a webby way to link data."

De workshop over *You Tube* en museumvideo's was niet 'mijn kopje thee'. Ik was blij dat er daarna een korte pauze was. Hoewel, ik werd geconfronteerd met het typisch Noord-Amerikaanse verschijnsel van de *Ice Cream Break*. Ik zocht naar koffie maar ik kreeg alleen maar een ijslolly. Rare jongens die Noord-Amerikanen. Enfin, niet getreurd, na de laatste workshop met de inspirerende titel 'Just Do It!' kon de dag niet meer stuk. Hierin pleitte Gail Durbin, een ferme dame op roze Crocs van het Victoria & Albert Museum in Londen, dat instellingen gewoon in het web 2.0-bad moeten springen. Alleen dan zullen ze leren om het te gebruiken, wat de respons is en wat de mogelijke meerwaarde kan zijn. Die meerwaarde is voor Gail Durbin het feit dat je een andere, bredere kijk krijgt op je instelling. Ze zette ons ook aan het werk om in kleine groepjes enkele web 2.0-toepassingen te bedenken bij een activiteit van een museum. Ik dank de goden dat er naast ons iemand zat van het Maritiem Museum in Virginia (VS) die al een activiteit rond piraten en piraterij in de regio had bedacht.

DAG 3

De laatste dag van de conferentie was inmiddels aangebroken, geenszins met een lichter programma. In de voormiddag werden we in de exhibitiehal verwacht waar, in twee lichtingen, meer dan zestig instellingen en organisaties ons hun websites en andere digitale producten konden voorstellen.⁶ Het aanbod was, om het zacht uit te drukken, zeer divers. Er waren zowel *state-of-the-art* applicaties van grote en gerenommeerde instellingen als kleine of lokale initiatieven. Tussen al dat moois zaten ook enkele zeer vernieuwende dingen. Zo pikte het San Jose Museum of Art in op de hype van de iPhone door er een museumtour voor te ontwikkelen. Omdat voorbeelden van websites die de collectie tonen, web 2.0-toepassingen, virtuele tentoonstellingen of e-learning voor kinderen meestal uit de museale wereld komen, wil ik twee smaakmakers uit de archiefsector naar voor halen.

Een voltreffer naar het brede publiek is ongetwijfeld *The Digital Vaults* van het nationaal archief van de VS.⁷ Het is een soort van *aquabrowser* voor gedigitaliseerde documenten. Bij het aanklikken van een icoontje van een document krijg je daarrond alle documenten die ermee zijn geassocieerd. Klik je op één van de geassocieerde documenten dan krijg je een nieuwe reeks van associaties rond dat document. De bedoeling is dat je intuïtief zoekt naar documenten waartussen je zelf relaties kunt leggen of een poster of film mee kunt maken. Het is een website waar je uren zoet mee kunt zijn.

De archieven van Ontario van hun kant hebben een hele reeks van webinitiatieven ontwikkeld, zoals online tentoonstellingen en meer dan vijftig online lespakketten rond verschillende onderwerpen voor alle onderwijstypes. Op die manier hebben ze hun archiefcollecties toegankelijker gemaakt voor studenten, onderwijzers en het brede publiek.⁸

In de voormiddag was er nog de sessie 'Search' die nauw aanleunt bij het Erfgoed 2.0-project waar ik projectleider van ben. De eerste presentatie was *The National Museums Online Learning Project Federated Collections Search*, een project waarin negen nationale Britse musea samenwerken. Het doel is om de online collecties van deze instellingen gezamenlijk doorzoekbaar te maken. Binnen één sector is dit op het vlak van tijd en middelen nog een haalbare kaart. Een ander verhaal is het echter wanneer je databanken van zowel archieven,

musea als bibliotheken online wil aanbieden. Dit verhaal bracht Johan Moehlenfield in zijn presentatie over enkele initiatieven in Scandinavië. De werking van bibliotheken, archieven en musea mag op bepaalde vlakken elkaar overlappen, op vele andere vlakken, zoals metadata of de behandeling van collecties, staan ze ver van elkaar af. Om nog maar te zwijgen over de verschillen in de institutionele cultuur. Voor de afsluitende plenaire zitting in de namiddag waagde ik nog om de sessie 'Semantic Search' bij te wonen. Het waren boeiende presentaties over een Chileens project en de *Delphi Toolkit* van het Phoebe A. Hearst Museum of Anthropology.

EINDREFLECTIES

De expertise en contacten die je gedurende een internationaal congres verwerft, zijn onbetaalbaar. Je wordt drie dagen met collega's uit het veld, die je anders mogelijk nooit zou ontmoeten, ondergedompeld in een sfeer van kennisdeling en interactie. Het was bijvoorbeeld opmerkelijk hoe bedrijvig het er in de wandelgangen aan toe ging. Mensen zetten er de discussies van de workshops gewoon verder of belagden de sprekers na de sessies met vragen. Die interactiviteit en de inhoudelijke (en verbale) kwaliteiten van sommige sprekers en workshopleiders zorgden ervoor dat ik er nieuwe inzichten heb opgedaan in de evolutie van webtechnologieën en wat dit kan betekenen voor erfgoedinstellingen.

Ondanks de internationale respons op de jaarlijks *call for papers* heeft *Museums and the Web* een sterk Angelsaksische inslag. Het gros van de sprekers en deelnemers komt immers uit de VS, Canada en het VK. Alleen uit Nederland participeert elk jaar een substantieel aantal deelnemers. Vanzelfsprekend heeft dit een effect op de 'zichtbaarheid' van de lage landen op het internationale forum. Ik zie twee redenen voor het lage aantal Europese en Aziatische deelnemers. Ten eerste een praktische reden: de afstand en de prijs van het evenement. En als tweede reden: de taal. Het Engels blijft een drempel voor bijvoorbeeld Frans- en Spaanstaligen. Een ander minpunt is dat ik, ondanks de enkele zeer interessante theoretische workshops, tijdens de sessies meer kritische reflecties had verwacht. Het waren vooral de Britten die wel eens een stok in het spreekwoordelijke hoenderhok durfden te werpen. Maar de Amerikanen vonden alles onveranderlijk 'wow', 'nice' of 'wonderful'.

 Garonet.

1 Zie www.archimuse.com/mw2008/index.html en <http://conference.archimuse.com>.

2 Zie www.vimu.info/files/vimupr.

3 Zie www.vimeo.com.

4 Zie www.chip-project.org.

5 Zie www.ago.net, www.flickr.com en www.collectionx.museum.

6 Een overzicht van alle standhouders kun je op de conferentiewebsite lezen.

7 Zie www.digitalvaults.org.

8 Zie www.archives.gov.on.ca.

18.09.2007 > 22.01.2008

→ Verslag Lamotgesprekken

In de roman De onzichtbare steden van de Italiaanse schrijver Italo Calvino vertelt de ontdekkingsreiziger Marco Polo zijn wedervaren aan de Tartaarse keizer Kublai Khan. Elke stad die hij op zijn tocht bezocht, beschrijft hij in geuren en kleuren aan de machtige heerser. Elk van deze steden staat voor een metafoor, een filosofisch principe of een virtuoos ideeënspeel.

Polo's beschrijving van de stad Clarice haakt mooi in op het steeds wisselende, ongrijpbare discours over (en het proces waaraan) cultureel erfgoed (onderhevig is).

“WAT IS ERFGOED?”

ERFGOED IS ...

Culturele Biografie Vlaanderen vzw – een van de twee erfgoedsteunpunten die sinds 1 januari 2008 fuseerden tot FARO – startte in mei 2006 een reflectietraject op dat de naam ‘Lamotgesprekken’ meekreeg. Samen met de ploeg van het Erfgoedcentrum Lamot te Mechelen wou Culturele Biografie Vlaanderen immers de platgetreden paden van het erfgoedbegrip verlaten. Daarbij werd ook uitdrukkelijk de vraag gesteld wat erfgoed betekent en kan betekenen in andere sectoren (die niet per se rechtstreeks of bewust met erfgoed omgaan). Even terug naar het verhaal van de stad Clarice. In haar lange bestaan, zo schrijft Calvino, kent deze stad lange periodes van zowel grote bloei als verval. In de magere jaren komen de laatste bewoners als ratten uit de kelders naar boven:

“Ze pakten alles wat van zijn plaats gehaald kon worden en plaatsten het ergens anders, met een heel ander doel: de brokaten gordijnen gingen dienst doen als linnengoed; in de marmeren grafurnen plantten ze basilicum; de smeedijzeren tralies die van de ramen van de vrouwenvertrekken gerukt waren, dienden om kattenvlees te roosteren op met ingelegd hout gestookte vuren. Opgebouwd uit de onsamenhangende stukken van het Clarice dat geen dienst meer deed, kreeg het Clarice van de overlevenden een vorm, vol krotten en hutten, besmette goten, konijnshokken. En toch was er van de oude pracht van Clarice bijna niets verloren gegaan, het was er nog allemaal, alleen op een andere manier gerangschikt, maar niet minder voldoende aan de eisen van de bewoners.”

“HET BELANG VAN HERINNERINGEN VERSCHUIFT”

En dan, uit het niets, komen weer betere tijden:

“De nieuwe weelde deed de stad overvloeien van nieuwe materialen, gebouwen, voorwerpen; er stroomden nieuwe mensen van buiten toe; niets en niemand had nog maar iets uit te staan met het Clarice of de Clarices van vroeger; en hoe meer de nieuwe stad zich triomfantelijk installeerde op de plaats en de naam van het eerste Clarice, des te meer zij bemerkte dat zij zich van haar verwijderde, dat zij haar verwoestte (...) Ondanks de trots op haar nieuwe decorum, voelde zij zich diep in haar hart een vreemde, onsamenhangend, een indringster. En zie, daar werden de brokstukken van de eerste pracht die gered waren en aangepast aan meer duistere behoeftes opnieuw verplaatst; nu werden ze bewaakt onder glazen stolpen, opgesloten in vitrines, gelegd op fluwelen kussens, en niet meer omdat ze nog ergens voor konden dienen maar omdat men daarmee een stad had willen herbouwen waarvan niemand meer iets wist.”

Net als de (bewaakte en geredde) brokstukken van de eerste pracht van Clarice, heeft cultureel erfgoed tal van betekenissen, die in tijd en ruimte verschuiven. Veel meer dan de betekenis van het cultureel-erfgoedbegrip (in een handzame definitie) voor eens en altijd te betonnen, wilden de initiatiefnemers van de Lamotgesprekken de discussie opentrekken. Daarvoor werd een trajectbegeleider en een gepaste, zij het ‘aftastende’ methodologie gezocht. De Lamotgesprekken hadden immers geenszins de intentie om een bestaand(e) erfgoeddiscours of -canon te legitimeren. Een ad-hocstuurgroep selecteerde de leden van de kerngroep die aan de hand van een paar heel erg open, brede thema's het gesprek met elkaar aangingen.

“DE ERFGOEDSECTOR MOET MINDER TERREIN OPEISEN EN MOET MEER TERREINEN BEÏNVLOEDEN”

Foto: Bart Van der Moeren.
© Erfgoeddag

“BETEKENIS BEGINT BIJ INTERPRETATIE”

De kerngroepleden kwamen uit de meest diverse maatschappelijke sectoren: beleid, ICT, ecologie, podiumkunsten, religie, reclame, architectuur, politiek, enzovoort. De rode draad in het profiel van deze divers samengestelde groep was niet zozeer hun vertrouwdheid met en/of interesse in cultureel erfgoed, dan wel het feit dat ze bewezen hadden op een competente en creatieve manier te kunnen reflecteren. Het resultaat van hun denken werd op een zogenaamde klankbordgroep teruggekoppeld met een dertigtal erfgoedwerkers, die wel vertrouwd waren met de dagelijkse praxis van archieven, documentatiecentra, erfgoedevenementen, erfgoedcellen, monumenten en musea.

Gezien de grote gelaagdheid, bevoegenheid en de vele boeiende meanders van de Lamotgesprekken is dit traject onmogelijk in zijn volledigheid te ‘verslaan’ in een verslag(je). Het zou immers onrecht doen aan de rijkdom van dit traject. Desalniettemin kun je de gesprekken zo goed als helemaal reconstrueren. Bij elk van de vier sessies werd immers een precieze neerslag van de gesprekken gemaakt, die ook telkens aan de leden van de kerngroep werd bezorgd. Lees de volledige verslagen, de methodiek en het eindverslag van de reeks Lamotgesprekken op www.faronet.be (gebruik de zoekfunctie en tik in: lamotgesprekken). Het resultaat bukt van de inspiratie en kan bruikbaar zijn in de praktijk van erfgoedorganisaties, hetzij als zuurstof voor de eigen reflectie, hetzij als methode. En net zoals in het verhaal van de stad Clarice gaat het over herinneren, hergebruiken, tonen en veilig opbergen ... Stof tot nadenken dus.

Met dank aan Gie Goris, Isabelle Rossaert, Tri.Zone en alle deelnemers die aan deze gesprekken hebben bijgedragen.

-
- 1 Zie www.faronet.be voor een volledige beschrijving van de fusie van Culturele Biografie Vlaanderen vzw en het Vlaams Centrum voor Volkscultuur vzw tot FARO Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw.
 - 2 Het heeft enige tijd geduurd vooraleer de doelstellingen van de Lamotgesprekken volledig uitgeklaard waren. Naderhand werden ook de collega's van het Vlaams Centrum voor Volkscultuur erbij betrokken.
 - 3 Italo Calvino, *De onzichtbare steden*. Amsterdam, Bert Bakker, p.100.

De keuze van de redactie

ANNE MIE DRAYE,

DE BESCHERMING VAN HET ROEREND EN ONROEREND ERFGOED. WET-, DECREET- EN REGELGEVING VAN KRACHT BINNEN HET VLAAMSE GEWEST / DE VLAAMSE GEMEENSCHAP

Gent, Larcier, 2007, 452 p.

Kan een dergelijk onderwerp, gegoten in een handboek van 452 pagina's, voorzien van 1.483 voetnoten en voorafgegaan door vijftien pagina's inhouds-

tafel, als 'boeiend leesvoer' en 'aanbevolen lectuur' worden gekwalificeerd? Ja dus. Althans voor al wie op een of andere manier begaan is met ons cultureel erfgoed en de geest en de letter wil achterhalen van de juridische zorg voor dat erfgoed, zoals deze in dit land tot stand is gekomen en vandaag in voege is.

Prof. dr. Anne Mie Draye is zonder meer dé autoriteit inzake de studie over wet- en regelgeving in de monumentenzorg, ruimtelijke ordening en stedenbouw. Haar standaardwerk *Monumenten en Landschappen in België. Juridische aspecten* dateert inmiddels al van 1993. *De bescherming van het onroerend erfgoed* (in Répertoire notarial) uit 2003. Met het voorliggende handboek focust zij op de regelgeving inzake de bescherming van zowel het onroerend als het roerend erfgoed binnen het Vlaamse Gewest en de Vlaamse Gemeenschap. In de inleiding wordt een beknopte, heldere uiteenzetting gegeven over de bevoegdheidsregeling en over de instellingen en adviesraden die betrokken zijn bij de zorg voor het erfgoed. Geen overbodige uitweiding, gezien de door de recent doorgevoerde Beter Bestuurlijk Beleidshervorming gecreëerde nieuwe admini-

stratieve structuren binnen de Vlaamse overheid. Samen met de bondige historische schets van de erfgoedzorg in ons land vormt deze inleiding een 'companion guide' voor wie onze overgewest en gemeenschap verdeelde erfgoedmateries aan een buitenstaander/buitenlander poogt te verhelderen.

Het deel over de juridische bescherming van het onroerend erfgoed is de grootste hap van het boek. Deze over het roerend erfgoed is uiteraard korter, gezien de nog jonge geschiedenis van deze materie, maar daarom niet minder acribisch en systematisch uitgewerkt. Niet de wetteksten zelf worden afgedrukt – daarvoor wordt verwezen naar de publicatiedatum in het *Belgisch Staatsblad* – maar zij worden gekaderd, geduid en toegelicht binnen zowel de eigen geschiedenis van de juridische bescherming van ons erfgoed als binnen de Europese richtlijnen en verordeningen. Er wordt ingegaan op definities, beschermingsprocedures en hun rechtsgevolgen, beheer, premies, fiscale stimuli en handhaving. Kritische noten worden niet geweerd, onder andere waar het minder geslaagde vertalingen van begrippen uit internationale conventies betreft. Enkel de Conventie van 17 oktober 2003 voor het behoud van het immaterieel erfgoed, door België bekrachtigd in 2006, wordt om inhoudelijke redenen buiten beschouwing gelaten. De tekst van het handboek werd bijgehouden tot 28 februari 2007. Maar tot lang na deze versheidsdatum zal het een betrouwbare gids en naslagwerk blijven, door de uiterst grondige en systematische uitwerking, overzichtelijkheid en toegankelijkheid.

[LS]

FANTASMA 08

Van 20 juli tot 28 september organiseert de vzw Elementum in het Limburgse Maasland haar derde regionale kunst-evenement. Na Elementa 1 (2003) en 2 (2005) wil FantasMa 08 dit jaar Maaslanders en bezoekers doen en laten fantaseren over de regionale identiteit. Bestaat het Maasland wel en wat zijn dan Maaslanders? Elementum nodigde zestien kunstenaars (beeldende en andere) uit om hun visie te geven op wat het Maasland is of kan of zou moeten zijn, op de mogelijke inhoud(en) van de Maaslandse identiteitsconstructie dus. Een en ander zal aan het publiek gepresenteerd worden via een tentoonstellingsparcours en via omkaderende presentatie- en reflectiemomenten.

De initiatiefnemers blijven hun doelstellingen getrouw door ook nu weer jonge kunstenaars een platform te bieden naast gevestigde namen. De rol van kunst in de openbare ruimte wordt mee in discussie gesteld en ook het publiek wordt aangespoord tot kritische (zelf) reflectie over collectieve identiteit, streekgebondenheid en de strijd die hedendaagse kunstenaars daarmee aangaan, of de worsteling die ze er noodgedwongen mee leveren.

Alle informatie is te vinden op de site www.elementum.be/FantasMAo8.htm. Voor wie past voor het fake promotie van Kataraktgouw maar tijdens de komende zomerdagen toch even wil genieten van een mooi en nog relatief rustig stukje Limburg, kan Aldeneik een echte aanrader zijn. FantasMa 08 is dan een gedroomd excuus. Maar vertel het vooral niet verder!

[RB]

LINDA DUIJS,
MULTI-GIRL-CULTURE.
AN ETHNOGRAPHY OF DOING
IDENTITY

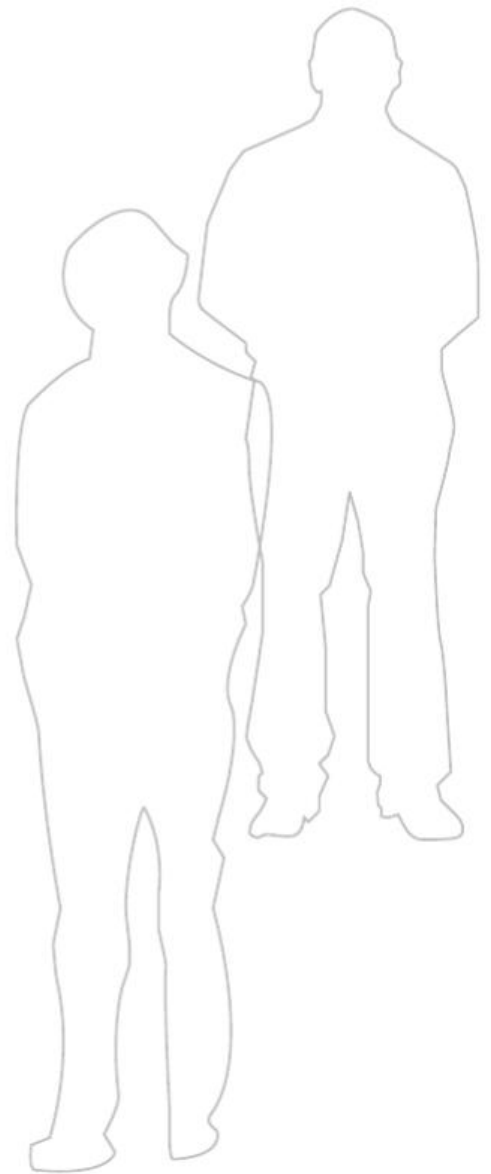
Amsterdam, *Universitary Press*, 2008, 297p.

Op 4 juni II. verdedigde dr. Linda Duits van het Centre for Popular Culture van de Universiteit Amsterdam haar proefschrift over de subjectposities die tienermeisjes anno 2008 via hun kledingstijl als performancepraktijk in de multiculturele samenleving innemen. Het uitgangspunt voor haar onderzoek is de contradictie tussen twee actuele publieke debatten over de manieren waarop meisjes zich kleden en de veronderstellingen omtrent identiteit, cultuur en *agency* die eraan ten grondslag liggen. Enerzijds is er het aanhoudende hoofddoekendebaat, anderzijds het even controversiële fenomeen van de onthullende kleding (*'porno chique'*) zoals buiktruitjes, g-strings en diep uitgesneden t-shirts (met *'cleavages'*). Aan beide debatten ligt een ontkenning van *agency* ten grondslag: dergelijke vormen van kledinggedrag zouden het resultaat zijn van een culturele onderwerping (aan de islam of aan de consumptiemaatschappij). Ze zouden furore maken dankzij het klakkeloos navolgen van rolpatronen die individuele vrijheid en autonome keuze uitschakelen ten gunste van groepsidentiteiten. Duits haalt deze fundamentele misvatting in haar dissertatie onderuit. Ze deed daarvoor etnografisch onderzoek in een 'witte' en een 'zwarte' Amsterdamse school, waar ze via langdurige participerende observatie een aantal meisjes volgde in hun overgang van de basisschool naar de middelbare school.

Hun getuigenissen en reacties maken duidelijk dat kledingkeuze een vorm van bewuste, identiteitsconstruerende performance is, waardoor de meisjes zich

identificeren met verschillende discursieve subjectposities. Die processen verlopen sterk reflexief en zijn allesbehalve uitingen van willoze, onbewuste onderworpenheid aan dominante rolpatronen of opgelegde voorschriften. Duits' onderzoek gaat op een kritische maar respectvolle wijze uit van de manier waarop meisjes hun cultuur zelf begrijpen en duiden. Er wordt een theoretisch model gehanteerd waarbinnen identiteit gedefinieerd wordt als een zelfnarratief dat door zijn subject reflexief tot stand gebracht en onderhouden wordt. Meisjescultuur komt daarbij breed in beeld als referentiekader, zonder de onderzochte fenomenen a priori te verengen tot problematisch of niet-mainstream gedrag. Tot die meisjescultuur behoort een breed gamma aan stijlen (*streetwise*, *tomboys* [jongensmeisjes] versus *girly-girls* [meisjesmeisjes], *kackers*, *moslimmeisjes*, *paardenmeisjes*, ...) die een waaier aan discursieve subjectposities bieden, waar opgroeiende tieners hun performancepraktijken uit kunnen samenstellen. Het keuzebereik en de gemaakte keuzes zijn uiteraard wel contextgebonden en worden dus sterk gestuurd door diverse invloedssferen (familie, leeftijdsgenoten, media) en factoren (gender, leeftijd, etniciteit, sociale klasse, ...) en door de mogelijkheden of beperkingen die hieraan verbonden zijn (de financiële middelen, de geloofsovertuiging, het als gepast beschouwd gedrag, de impact van het door media

tot dominant gepushte discours, ...). In hun streven naar een min of meer stabiele identiteitsperformance tasten deze meisjes de mogelijkheden van hun beperkte keuzevrijheid af en experimenteren ze met wisselende en gecombineerde subjectposities. Hun kleding is één van de performancepraktijken (naast bv. taal) die daarbij ingezet worden. Dit vlot leesbare proefschrift bevat in zijn theoretisch kader én in de gehanteerde onderzoeksmethodiek heel wat nieuwe inzichten en biedt aanzetten voor breder en dieper onderzoek, hopelijk ook in Vlaanderen. [RB]

Bereid je voor op een 'warme' Erfgoeddag!

→ De Coördinatie Erfgoeddag zet zich schrap om je zo goed mogelijk op weg te zetten

"Er is niets waarvoor de natuur ons zozeer schijnt te hebben voorbestemd als het sociale. Ook Aristoteles zegt dat de goede wetgevers altijd meer aandacht hebben gehad voor vriendschap dan voor rechtvaardigheid. Welnu, het sociale leven vindt zijn hoogste vervolmaking in de vriendschap. Want alle banden die vanwege de wellust, de voordelen of om een particulier of openbaar belang gesmeed en onderhouden worden, zijn in het algemeen minder mooi en edel, en minder als vriendschappen te bestempelen in de mate waarin er een ander motief, doel en voordeel dan de vriendschap zelf een rol in speelt."

Michel de Montaigne (1533–1592), Frans politicus, zelfverklaard filosoof en auteur van de gevierde *Essais* – probeersels waarin "[hijzelf] de enige stof van het boek [is]" – biedt in zijn essay 'Over de vriendschap' een aantal interessante en panklare insteken over dit fenomeen. Vrouwen, zo betoogt hij in een moeite door, zijn allerminst voor de vriendschap geschikt, omdat zij niet de geestelijke vermogens hebben om de vriendschap te dragen ...

Erfgoeddag 2009 staat in het teken van 'Uit vriendschap!?' Het is een uitnodiging aan de cultureel-erfgoedsector om na te gaan hoe vriendschap in het verleden werd gepercipieerd, beleefd en nagestreefd. Welke connotaties had vriendschap doorheen de eeuwen en waren er (ongeschreven) regels waaraan je (je) (vrienden zich) diende(n) te houden? Met welke rituelen, gebruiken en taal ging vriendschap gepaard? En wat vertelt vriendschap ons over onszelf, anno 2008? Sociologen hebben het over de 'geindividualiseerde samenleving', waarvan het sociale kapitaal zienderogen slinkt. Moeten we vrezen dat straks virtuele vriendschappen op het wereldwijde web de plaats innemen van doorleefde, 'echte' vormen van kameraadschap en affectie? En hoe zit het met het rijke verenigingsleven in Vlaanderen? Is (of was) vriendschap niet een van de belangrijkste motoren van al die vrijwillige inzet, of spelen er nog andere zaken mee? Dit zijn stuk voor stuk vragen die tijdens de negende editie van Erfgoeddag ongetwijfeld aan bod zullen komen.

Het startschot voor deze hartverwarmende Erfgoeddag wordt al gegeven op de Cultuurmarkt van Vlaanderen, die valt op zondag 31 augustus. Voor de erfgoedsector zal deze in het teken staan van vriendschap.

GOEDE AFSPRAKEN MAKEN GOEDE VRIENDEN

Erfgoeddag bestaat bij de gratie van de honderden cultureel-erfgoedorganisaties die enthousiast hun schouders zetten onder een jaarlijks wisselend thema. Wie eraan wil meewerken, moedigen we uiteraard heel sterk aan. Er zijn evenwel een paar regels waarmee je rekening dient te houden.

Foto: Layla Aerts. © Erfgoeddag

- Inschrijven is zilver, tijdig inschrijven is goud! Erfgoeddag volgt een strikte timing. Wil je meedoen, moet je je vanaf eind september 2008 inschrijven via www.erfgoeddag.be/inschrijvingen. Deadline voor de inschrijvingen is onherroepelijk 15 december.
- Erfgoeddag is géén opendeurdag. Alle activiteiten die op Erfgoeddag worden aangeboden, zijn niet enkel gratis voor het publiek, maar hebben bovendien een aantoonbare link met het thema – in 2009: 'Uit vriendschap!?' Een kwaliteitscomité waakt over de inzendingen en hakt, bij twijfel en na rijp beraad, knopen door.

Uiteraard word je als enthousiaste kandidaat-deelnemer niet aan je lot overgelaten. De Coördinatie Erfgoeddag voorziet een aantal nuttige en inspirerende hefbomen:

- 'Vriendschap is ...' een (actieve) studiedag over vriendschap doorheen de eeuwen heen – op 1 oktober in de kantoren van FARO;
- infosessies voor kandidaat-deelnemers en lokale coördinatoren – vanaf eind september in elke Vlaamse provincie;
- een handige themabrochure en inspiratieteksten waarmee je zo aan de slag kunt;
- de website www.erfgoeddag.be, boordevol tips en een handig overzicht met alle documentatie en nuttige informatie.

Vanzelfsprekend staat de Coördinatie Erfgoeddag ter beschikking voor elke bijkomende vraag of suggestie.

Wil je op de hoogte blijven en een uitnodiging ontvangen voor de studiedag en/of de infosessies? Laat ons dan per kerende (e-mail, fax, post of telefoon) iets weten. Organisaties die in het verleden al aan Erfgoeddag hebben deelgenomen, ontvangen deze informatie automatisch.

Meer weten? Bel of mail ons. We helpen je graag verder.

COÖRDINATIE ERFGOEDDAG

P/A FARO. VLAAMS STEUNPUNT VOOR CULTUREEL ERFGOED VZW
PRIEMSTRAAT 51
BE-1000 BRUSSEL
T 02 213 10 81/82
F 02 213 10 99
INFO@ERFGOEDDAG.BE
WWW.ERFGOEDDAG.BE

1 Michel De MONTAIGNE, *Essays* (deel 1). Amsterdam, Boom, 1998, p.225.

2 Robert D. PUTNAM, *Bowling alone. America's Declining Social Capital*. New York, Simon & Schuster, 2000.

www.faronet.be

→ Abonnee-info

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed is een uitgave van FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed, verschijnt viermaal per jaar (maart, juni, september, december) en telt per nummer ca. 48 p.

jaarabonnement 2008

Een jaarabonnement kost slechts €10, over te maken op rekeningnummer 068-2490488-40 met vermelding 'abonnement faro 2008' en ter attentie van: FARO, Priemstraat 51, 1000 Brussel. Via abonnementen@faronet.be bevestig je tegelijk met je naam (voornaam + familienaam) of naam van de instelling, adres (straatnaam, huisnummer, postcode, gemeente) en je telefoonnummer je abonnement.

Voor abonnees uit Nederland geldt volgende IBAN-code: BE02 0682 4904 8840 en BIC-code: GKCCBEBB.

ruilabonnement

Voor alle info over ruilabonnementen, contacteer Annemie Vanthienen via T 02 213 10 68 of annemie.vanthienen@faronet.be.

gratis proefnummer

Je kunt – eenmalig – een gratis proefnummer aanvragen via birgit.geudens@faronet.be met vermelding van je naam (voornaam + familienaam) of naam van de instelling en adres.

www.faronet.be

Op de website van FARO verschijnt na verloop van tijd een gedeelte van de redactionele bijdragen online.

Abonnementen lopen per kalenderjaar, worden stilzwijgend verlengd en dienen voor het einde van het jaar te worden opgezegd.

- FARO VLAAMS STEUNPUNT VOOR CULTUREEL ERFGOED VZW
- PRIEMSTRAAT 51 | BE-1070 BRUSSEL
- T +32 2 213 10 60 | F +32 2 213 10 99
- INFO@FARONET.BE | WWW.FARONET.BE